

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

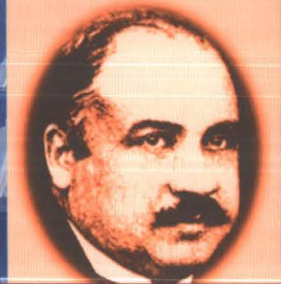
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kurtuluş Kayalı

Düşüncenin Coğrafyası 1

(Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve
Direnç Potansiyeli)

KURTULUŞ KAYALI. 1949'da Kırşehir'de doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. Aynı bölümde, siyaset bilimi doktoraasını 1978 yılında tamamladı. 1978 Mart'ında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihli Kürsüsü'nde çalışmaya başladı. 1989 yılında siyasal teoriler alanında doçent oldu. 2001 yılında profesörlük kadrosuna atandı. On beş yılı aşkın bir süredir değişik üniversitelerde Türk Sosyologları başlıklı ve Türk Düşünce Tarihli eksenli dersler vermektedir. Türk Sineması üzerine otuz yılı aşkın bir süredir yazmaktadır. Temel ilgi alanı Türk kültürüdür.

YAYINLANMIŞ ESERLERİ:

- Ordu ve Siyaset - 1994 - 2000, (2 baskı) İletişim Yayınları
- Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri - 1994, Ayyıldız Yay., 2001, 2003, (3 baskı) İletişim Yayınları
- Keşke Herkes Papağan Olsa / Mızah Üzerine Yazılar, 1994, Ayyıldız Yayınları
- Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması, 1994, Ayyıldız Yayınları, (Yeni Baskısı DENİZ YAYINEVİ'nden çıkacak)
- Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı, 2000, 2002, (2 baskı) İletişim Yayınları
- Türk Kültür Dünyasından Portreler, 2002, İletişim Yayınları
- Sinema Bir Kültürdür, 1998, Alaz Yayınları
- Üstü Çizilen Yazılar, 2003, Ürün Yayınları
- Metin Erksan Sinemasını Okumayı Denemek, 2004, Dost Kitabevi Yayınları
- Düşüncenin Coğrafyası I (Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli) (Deniz Yayınevi, 2005)

YAYINLANACAK ESERLERİ

- Metin Erksan ve Sineması (Deniz Yayınevi, 2005)
- İliklerimizde İşlemiş, Ruhumuza Sınmış bir Sanat Pratiği: TÜRK SINEMASI (Deniz Yayınevi, 2005)
- Düşüncenin Coğrafyası II (Tarihten ve Kültürden Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli) (Deniz Yayınevi - 2006)

DÜŞÜNCENİN COĞRAFYASI – I

(Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli)

Kurtuluş KAYALI

deniz.
K İ T A B E V İ

Yayın No

2

Düşünce Dizisi

1

Birinci Baskı

Kasım 2005

ISBN : 975 - 92040 - 3 - 7

Yayına Hazırlayan

Ayhan Yurtoğlu

Sayfa Düzeni & Kapak

Merdhven Tanıtım

(0.312) 232 30 88

www.merdhvenyayin.com

Baskı

BRC Basım Mat. Ltd. Şti.

Tel: 0.312.384 44 54 (pbx)

Yayın

deniz

K İ T A B E V İ

Zafer Çarısı No. 13 Kızılay/ANKARA

Tel: (0312) 430 13 94 Fax: (0312) 430 13 96

www.denizyayinevi.com • bilgi@denizyayinevi.com

©

Her türlü yayım hakkı DENİZ Yayınevi'ne aittir. Bu kitabın baskısından 5846 ve 2936 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Yasası Hükümleri gereğince alıntı yapılamaz, fotokopi yöntemiyle çoğaltılamaz, resim, şekil, şema, grafik vb.ler yazarın izni olmadan kopya edilemez.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

***Türkiye'nin Has Sosyologlarından
İkisine, Ertan Eğribel ve
Ufuk Özcan'a, sevgiyle, dostlukla***

İÇİNDEKİLER

Önsöz ya da Türkiye’de Sosyoloji Yaptığının Farkında Olmak.....	9
1. Sosyoloji Yapmak, Türkiye’de Sosyoloji Yapmak ya da Türk Sosyolojisinin Yapı Taşlarını Oluşturmak.....	19
2. Türk Düşünce Hayatı Üzerine Yazılan Metinlerin Genel Özellikleri ve Belirgin Sınırlılıkları.....	29
3. Değişik Dönem Sosyoloji Çalışmalarının Bağlantılandırılmasının ya da Türkiye’deki Sosyoloji Birikiminden Yararlanılmasının Kritik Önemi	37
4. 1960’lı Yıllardan Sonra Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelip Tıkandığı Nokta.....	49
5. Bu Doğu Başka Doğu	67
6. Doğu-Batı Mücadelesi Ekseninde Bir Direnç Kalesi Olarak Sosyal Bilim Geleneğimiz ve Son Seksen Yıllık Tarihimiz.....	79
7. Aslında Hepimiz İstanbul Sosyoloji Öğrencileriyiz!.....	91
8. Türk Sosyologlarının Tarihe Yönelmeleri Konusunda Bazı Düşünceler.....	99
9. Dar Bir Bakış Açısıyla Şerif Mardin Değerlendirmesi ya da Şerif Mardin’in Düşüncelerine Sathi Bir Bakış	115
10. Oğuz Atay’ın Metinlerinde Kemal Tahir Gölgesi.....	123
11. Bir Entelektüel Olarak Yaşar Nabi Nayır’ın Türkiye’nin Edebi-Düşünsel Birikimindeki Kritik Rolü	131

12. 1940'lı ve 1960'lı Yılların Sınırlı Sayılabilecek Yerlilik Eksenli Düşüncesinin 1990'lı Yıllarda Yitip Gitmesinin Nedenleri ya da Türk Düşünce Dünyasının Yerlilik Nokta-i Nazarından Sathi Bir Okunuşu	141
13. Hilmi Ziya Ülken'in Türk Düşünce Dünyasındaki Özgün Konumu	165
14. İktisat Eksenli Bir Anlatımdan Kültür Eksenli Bir Anlatıma – Türk Düşünce Dünyasının Gelişim Seyri Üzerine Bazı Düşünceler	179
15. Sezai Karakoç'un Düşünceleri Konusunda Bazı Gözlemler Yapmayı Denemek	199
Bu Kitapta Yer Alan Makalelerin Yayınlandığı Yerler	213

ÖNSÖZ

YA DA

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ YAPTIĞININ

FARKINDA OLMAK

Türkiye’de Sosyoloji, Türk Sosyologları veya Türk Sosyolojisi tabirlerini kullanırken fazla düşünülmesine bile bireyin kafasının arkasında bir takım önkabuller vardır. Meselenin anlaşılması bakımından bu önkabullerin bir biçimde sorgulanması gerekmektedir. Bu noktanın nasıl sorgulanacağı üzerinde ciddi- yetle durulmalıdır. Konu dönem dönem farklı sorgulanmıştır. Dönem dönem de, daha doğrusu – yaygın olarak da böyle- bir sorgulama gereği duyulmamıştır. Her şeyin kendi doğal mecrasında seyrettiği gibi bir anlayış oluşmuştur. Zaten her şeyin kendi doğal mecrasında seyrettiği anlayışı sorgulamayı gerek- tirmemiştir.

Her alanın ve bu arada sosyolojinin de kendi doğruları ol- muştur. Değişik dönemlerin değişik anlayışları ortak noktalar- da buluşulduğunu göstermektedir. Bu asgari müşterekler ortak kanaati somutlaştırmıştır. Ortak kanaatlerin inşa edilme süreci eski dönemde bir nebze silsilei meratibe göre olurken yeni dö- nemde bir ölçüde biçim değiştirmişe benzemektedir. İlk öncele- ri, alanın düzleşmesi gerekmiş ve nevezuhur yeni sosyologlar be- lirmiştir. Bunların nevezuhur olmaları normal olarak nereden kaynaklanmıştır? İki çelişki birbirini beraberinde getirmiştir. Bir çelişki konunun aydınlanması bakımından önemlidir. 1960’lı yılların sosyal bilim anlayışı açısından iki husus önemli görünmektedir. İki genelleme sorgusuz sualsiz kabullenilmiştir. Bunlardan biri 1960’lı yılların Türkiye açısından bir rönesans olduğu, bu nedenle geçmişten hiçbir biçimde entelektüel an- lamda beslenmek gerekmediğidir. İkinci nokta da, bir ikinci genelleme de Marksizmin Türkiye’de büyük bir açılım sağladı-

ğdır. Bu iki genellenenin kesinlikle birbiriyle çelişmeyeceği şeklinde bir kanaat yaygındır. Halbuki biraz daha ayrıntılı bir şekilde bakıldığı ve 1960'lı yıllar hesaplandığı zaman Marksizm yorumu anlamında TİP çizgisindeki tercihin Türkiye'de baskın olduğu ve Türkiye'nin entelektüel ve özellikle akademik kesimini derinlikli bir şekilde etkilediği, etkilemenin ötesinde şekillendirdiği görülmektedir. Hatta TİP çizgisindeki yaklaşımın şu ya da bu ölçüde bir Osmanlı tahlili vardır. Burada dikkat çeken husus yeni dönemin Osmanlı yorumunun da bu geçmişten geldiğidir. TİP çizgisinin çerçeveyi çizen yorumcusu Behice Boran'dır. Behice Boran siyasetçi kimliği dışında bir sosyolog olarak yakın zamana kadar hiç mi hiç önemsenmemiştir. Ve Behice Boran'ın sosyolog olarak önemine ilk defa dikkat çekenler yukarıda bahsedilen süreç içinden gelenler değildir. Elli yaşını aşkın bir sosyolog anlamı sayılabilecek bir şekilde neden Sosyal Bilimler Kongreleri'ne Behice Boran'ın ilgi göstermediğini sormaktadır. İkinci Sosyal Bilimler Kongresi'nde her ne kadar Behice Boran siyasal nedenlerle yurt dışındaysa da böylesi bir soruyu biraz deforme ederek sormak elbet mümkündür. Aynı sosyolog Behice Boran'ın sosyolog olarak önemi üzerinde fazla durmasa da Mübeccel Kıray'ın alan araştırmalarını basit bir saymaca olmaktan çıkararak Türkiye'de sosyolojinin gelişmesi açısından önemli bir katkısı olduğunu savunmaktadır. Zaten 1960'lı yıllar sonrası genel eğilime uygun olan sosyologlar da Mübeccel Kıray'ı sosyolog olarak belirgin bir tarzda olumlamaktadırlar. Sonuç olarak Behice Boran'la Mübeccel Kıray'ın topluma bakış perspektifleri, sosyoloji anlayışları arasında fazla ne kelime hemen hiç fark olmasa da Behice Boran'ın bu toplum, Türkiye konusunda çok daha fazla duyarlı olduğu açık görülmektedir. Halide Edip'in bu topluma yabancı olduğunu 1940'lı yıllarda söyleyen Behice Boran konu hakkında duyarlı olsa acaba Mübeccel Kıray üzerine nasıl bir değerlendirme yapardı? Durum bu nokta üzerinde doğru düzgün bir tahlil yapmayı gerektirebilir. Gerektirmelidir. Karşılıklı sempati belki de konunun ıskalanmasına yol açmıştır.

Mübeccel Kıray iyi bir kalkış noktası olabilir. Mübeccel Kıray 75. Yıl Toplantısı'nın açılışında konuşan tek sosyologdu. Ve Türkiye'de yeni dönem sosyolojisini hem ODTÜ, hem de Boğaziçi ekseninde en fazla etkileyen sosyologların önde geleniydi. Bu anlamda olmak üzere bir dönem Türkiye'de sosyolojiyi o şekillendirdi. Kemal Tahir'in Türkiye'nin özgün gerçeklerinden bihaber sosyolog olarak Mübeccel Kıray'dan bahsetmesi boşuna olamaz. Ancak bir başka gerçeklik Mübeccel Kıray'ın etkilediği sosyologların Türkiye'nin siyasal gerçekliğinden daha fazla olmak üzere Türkiye'nin sosyal gerçekliklerinden bihaber olmalarıdır. Onlar yazdıkları itibariyle de yekün olarak çok daha fazla yabancı dilde metin üretmişlerdir. Nitekim Mübeccel Kıray'ın yazdıkları önemli ölçüde yabancı dilde yayınlanmıştır. Onun belki de en temel kitabının Çukurova araştırmasının bile yayınlanışının üzerinden otuz seneden fazla zaman geçmesine karşın Türkçesi yoktur. Yeni kuşak sosyologları Mübeccel Kıray'a göre daha fazla İngilizce yazmıştır. Ve en önemli sorunlarından biri de genç kuşak feminist sosyologların neden yoğun bir şekilde Halide Edip'le ilgilendikleri ölçüde Behice Boran'la ilgilenmemeleridir. Durum bir ölçüde de olsa topluma yabancılaşmaktan kaynaklanmaktadır. En azından belli bir anlayış bu noktada duyarlı olmayı gerektirmektedir. Halide Edip ilgileri de bir tuhafılık arz etmektedir.

Mübeccel Kıray üzerine az olmayan sayıda metin yazılmıştır. Ancak belki de zaman içinde Kıray'ın yazdıkları hiçbir biçimde ilgi çekmemeye başlamıştır. Bir sorunu biraz açıklıkla değerlendirmek anlamlı olabilir. İletişim yayınlarının bir tutumu açıklayıcılık işlevine sahiptir. İletişim yayınları 1980'li yılların başlarında Mübeccel Kıray'ın bütün metinlerini, kitaplarını yayınlamaya kalkmış, daha bir kitap yayımlandıktan sonra duralmış, müteakiben de bu girişimden vazgeçmiştir. Bu önemli bir husustur. Nasıl yorumlanabileceği konusunda bir şeyler söylemek o kadar kolay değildir. Bir yönü itibariyle Mübeccel Kıray'ın söyledikleri yayınevinin Türkiye gerçekliğine ilişkin yaklaşımıyla çelişmektedir. Bir yönü itibariyle de dünya hakkındaki tahlilleriyle çelişmektedir. Belki de her iki alandaki

yaklaşım tarzlarıyla da örtüşme noktaları bulunmamaktadır. Bu nedenle Şerif Mardin'in ve hatta Cemil Meriç'in neredeyse bütün eserleri tereddüt göstermeden tamamlanmak amaçlanırken Mübeccel Kıray'ın kiler hemen başında fark edilerek kesilmiştir. Hemen her yazdığından çok şeyler öğrendiğim Hakan Arslanbenzer'in İletişim yayınlarına dair değerlendirme yazısından da böyle bir sonuç çıkarmak mümkün görünmektedir. Daha sonraki dönemde de Mübeccel Kıray'ın kitaplarının tamamının biraz sıkıntılı bir şekilde Bağlam yayınlarından çıkması anlamlı görünmektedir. Özellikle de Bağlam yayınlarının yerli olmayan yazarlara yöneldiği bir dönemde, tabiri caizse Kemal Tahir ve İdris Küçükömer'den vazgeçtiği dönemde Mübeccel Kıray yayınlamaya başlaması bir gerçekliğe işaret etmektedir.

Bir dönem Mübeccel Kıray'dan etkilenenlerin düşünceleri artık bir başka mecrada seyrederek olmuştur. Mübeccel Kıray'dan etkilenenler bir dönem sonra Şerif Mardin'in metinlerine daha bir önemseyerek bakar olmuşlardır. Bir dönemler din çalışmalarının, sosyolojik mahiyetteki din çalışmalarının merkezinin ODTÜ ve Boğaziçi Üniversitesi oluşu ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin bir tarz ODTÜ ve Boğaziçi Üniversitesi'ne benzemeye başlaması bir başka gerçeklikle bir arada gündeme gelmiştir. Aslında bu üniversitelerde artık Şerif Mardin Mübeccel Kıray'a göre belirgin bir tarzda öne çıkmıştır. Bu üniversitelerde yüzyüze ilişkinin etkisine rağmen Şerif Mardin'in akademik anlamda daha şekillendirici bir rolü olmuştur. Ancak bu rol bizzat Şerif Mardin okuyarak biçimlenmemiş, Şerif Mardin'in ve bir sonraki kuşak sosyologların aynı teorik metinlerden ya da yakın sayılabilecek teorik çalışmalardan etkilenmelerinden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla bu kurumlardaki kimi sosyal bilimciler Mübeccel Kıray konusunda kendi düşüncelerini özenle telaffuz etmekten kaçınmışlar ya da eğip bükerek telaffuz etmişlerdir. Ha keza yakın dönemde de Şerif Mardin hakkında eskiden olduğu ölçüde olumlu düşünmemeye başlamışlardır.

Kibarca genelleme yaparak söylemektense adını da vererek belirtmek gerekirse Fuat Keyman Şerif Mardin hakkında bir metin yazarken onun yazdıklarına şöyle kaba taslak bakmak gereği bile duymamıştır. Şerif Mardin'in önemini, Türk entelektüeli olarak farklılığını sadece modernleşme teorisine yaklaşım tarzında bulmaktadır. Aslında sadece ismini anarak kaleme aldığı bir makalede Meyda Yeğenoğlu'nun yazdıkları da benzeri bir gerçekliği ifade etmektedir. Hatta Yeğenoğlu 1989 yılında gerçekleştirilen Türk Sosyal Bilimler Kongresi için bazı tebliğler olmaması halinde "köyümüz sosyal bilim kongresiyle" karşı karşıya kalacağımızı yazmıştır. Bu durum olağanüstü gerçekçi bir fotoğrafı ortaya koymaktadır. Az olmayan sayıda sosyal bilimci için Türkçe yazılıp çizilen metinlerin hiçbir önemi yoktur. Birileri de bir soruşturmaya verdiği cevapta son yıl hiçbir Türkçe metin okumadığını neredeyse altını çizerek, vurgulayarak ifade etmektedir. Bir öykü yazarı durumu, farkında olmadığı durumu o kadar güzel anlatmaktadır ki: "Bir de, ya dışarıda eğitim görmüş, ya okuduğu yabancı dil okullarında öğrendiği hangi yabancı dilse, o dilde okuması gerektiğine inanmış – ne desem bilmem ki, kuş mu desem geri zekalı mı desem, şaşkın mı desem. Bilmez ki köksüz ağaç olmaz- kendi dilini iyi bilmez, sevmez, insanın anadilini sevmesinin ne demek olduğunun bilincinde değildir. Der ki 'ben Türk yazarlarını okumuyorum. Bana çok basit geliyor. Ben İngilizce/ Fransızca vb. okuyorum.' Öyle bir tavır, öyle bir yüksekte uçan- öyle sanır- havası vardır ki, onlara hele hiç dayanılmaz."¹ Bu durumda insanın sorası gelmektedir. O zaman bu zevat neden Türkçe yazma gereği duymaktadır. Bunların Türkçe yazmalarının tek mantıklı yanı olsa olsa Türkçeden başka dil bilmeyenlere sosyal gerçeklikleri öğretme çabasıdır. Genellikle de yazdıklarını önce İngilizce yayınlamaktadırlar.

Son dönemlerdeki bu eğilimle eski dönem sosyologlarının Türkçe metin okumama anlayışları çok belirgin bir şekilde ör-

1. Nezihe Meriç, **Çağların İçinde Sessizce Yazı Kredi** Yay. , İstanbul, 2004, s. 209.

tüşmektedir. Eski sosyal bilimcilerin sadece Batıdan etkilenmiş bir durumları yoktur. Biraz geçmişe bakmanın bilinmesi halinde bunların bu toplumda da dayanakları olduğunu görmek mümkündür. Batılılaşmak tabirini bir dönemde bu coğrafyayı esas alarak savunanlar varsa da artık başka coğrafya temel kabul edilerek bir Batılılaşma eylemi gündemin merkezine oturmuştur. O zaman bu coğrafya hakkında tahlil yapmanın bile anlamı kalmamaktadır. “Batılılaşmak iliklerine kadar Türk kalmaktır” anlayışını eski dönem açısından başka türlü açıklamak mümkün olamaz.

Şerif Mardin’in düşünceleri üzerinde metin yazan bir kişi benim yıllarca önce alıntılıdığım bir paragrafını alınıyor. Neredeyse satır satır, aynen. Şerif Mardin orada bizim sosyal bilimcilerin Batılı yazarların aksine teorinin makro yanıyla mikro yanları arasındaki ilişkiye yeterince, yeterince ne kelime hemen hiç dikkat etmediklerine parmak basıyor. Aslında Batılı teorilere pek farkına varmadan sathi olarak balıklama daldıklarını anlatıyor. Benim fark ettiğim kadarıyla bizatihi alıntı yapan kişiyi ve ona benzeyenleri olağanüstü güzel anlatıyor. Teşbihte tam isabet. Hatasız teşbih olmaz ama bu istisnası. Yaklaşımın kendi kafasıyla düşünülmesi konusundaki ikaza hiç itibar etmiyor. Kendi üstüne alınmıyor. İletişim, yayınevi olarak bu aydınlardan birkaç gömlek daha ileride. Türkiye gerçekliklerine dikkat etmek anlamında. Ama sadece birkaç gömlek.

Bir şeye dikkat edeceksin. Bir insan Çetin Altan’a ve Murat Belge’ye güzelleme yazmaya başladı mı mim koyup dikkat kesileceksin. Bir zamanlar Türkiye’nin en büyük iletişim uzmanı olarak nitelenen kişi Türkiye’nin en büyük entelektüeli sorusuna Murat Belge ve Enis Batur diye cevap vermişti. Bu cevabı verdiği sırada Murat Belge İletişim’in Enis Batur da Yapı Kredi’nin başındaydı. Onun için Murat Belge üzerinde durmayalım. En tipik örnek Çetin Altan. Bir insan, kendini entelektüel sanan bir insan eğer Çetin Altan üzerine güzelleme yazmaya yönelirse buna mim koyacaksın. Bir dakika düşüneceksin. Bunların, adedi bir-iki değil. Bunlar aynı zamanda Çetin Altan oku-

ru da değil. Daha doğrusu iyi Çetin Altan okuru da değil. Sadece onun son dönemde her şeyi evrenselleştirici yanı/yönü üzerinde duruyorlar. Özellikle değişik dönemlerde yazdıklarıyla hiç de ilgili değil. Benim yıllarca önce Çetin Altan hakkında kaleme aldığım “Aslına Rücû Eden Çetin Altan” başlıklı yazımdan farklı bir şekilde değerlendiriyorlar onu. Aslında bu yıl yayınlanan anılarında Refik Erduran tabii daha iyi ifade ederek tam da benim değerlendirdiğim gibi değerlendirmiş Çetin Altan’ı.

Bir zamanlar Hasan Bülent Kahraman şimdikilerden daha değişik metinler yazıyordu. Özgür Çalışkan onun ağzından “İnsanın kendini Türk düşüncesine ait sayması bana ilkel geliyor”² lafını alıyor. Aslında tüm yazıp ettiklerinin en sadık, en doğru özeti bu. Fakat Hasan Bülent Kahraman eskilerde, çok eskilerde çok değişik metinler yazıyordu. Bu arada Çetin Altan’ın yazdığı türdeki metinleri de tahlil ediyordu. Bu metinlerin yazarlarının topluma yabancılaşması gibi düşüncelerden uzaklaşılması gerektiğini belirtip, “bunların düpedüz ecnebi” olduklarını söylemeye getiriyordu. Kitaplarını tekrar tekrar bastırırken ben en çok “Beyazlar Kirli”yi, evet onu okumak istiyorum. İlk iki kitabını nedense bastırmıyor.

Türkiye’de sosyoloji yapmak konusunda endişe taşıyanların bazı noktalara dikkat etmeleri gerekmektedir. Anlamlı soruları sormaya başlamak lâzım. En azından “Türkiye’de Sosyolog Olmak” sorusunun Türkiye’de neden sadece Elizabeth Özdalga tarafından sorulduğunu sorgulamak gerek. Böylesi bir sorunun çok geniş mantalite içinde esnek bir çerçevede değerlendirilmesi düşünülmeli.

Bu değerlendirmenin insanı abartılı da olsa bazı noktalara yöneltmesi lâzım. Bir biçimde, bir şekilde Türkiye’de sadece Türkçe okuyup Türkçe yazarak da önemli sosyolojik metinler

2. Hasan Bülent Kahraman, “İnsanın kendini Türk düşüncesine ait sayması bana ilkel geliyor” (nöylesi, yanan, Özgür Çalışkan), **Kılavuz**, No: 28-29, (Temmuz – Ağustos 2005), s. 74.

üretilebileceğine inanmak; hem de canı gönülden inanmak gerek. Her şey belki de bu noktadan başlar.

Çetin Altan hayranlığıyla Batılı entelektüel, kuramcı merakının üst üste çakışması hiç de hayra alamet değil. Bir biçimde çağdaş Batılı düşünce adamlarına dikkat eden bir kafanın Çetin Altan'a methiye yazmasının nedenini çözmek gerek. Aslında yazdıkları itibariyle Çetin Altan'ın da bu toplumun sosyal, siyasal, kültürel ve tarihsel gerçeğinde neye tekabül ettiği belli değil. Daha doğrusu tekabül ettiği bir şey yok. Ama gene de o köylü kadınların, köylü erkeklerin piyano çalıp tenis oynayacaklarını fantezi olarak yazıyor. Berikiler safiyane inanıyor.

Otuz kırk ya da elli altmış yaş grubundaki sosyal bilimciler Türkiye'nin başka ülkelerin aksine sömürge ya da yarı sömürge geçmişi olmadığını çok bilmiş bir eda ile hep söylüyorlar. Bu tespiti okudukları Frenkçe kitaplardan aktarıyorlar. Bunlar, bu çok bilmiş edalı yazarlar bu coğrafyada daha önce bu tarz bir genelleme, bu tarz bir tespit yapıp yapılmadığını hiç merak etmiyorlar. Ya da bir Türk entelektüelinin bu tarz bir tespit yapabileceğini havsalaları almıyor. Hadi kendilerini mazur sayalım başkaları bu konuda neden bir şey söylemiyor? Herkesin tekerlemelere inandığı bir dönemde yazılan **Yol Ayrımı**'ni insanın açıp tekrar tekrar okuması gerekiyor. Özellikle kırk yaş civarındaki siyaset bilimci, sosyolog grubu bu coğrafyada kitapları tekrar tekrar okunmak gereken entelektüel çıkacağına inanmıyor, inanmak istemiyor. Bu genel gidişat karşısında güzelim Türkçenin ifade zenginliğini içerecek ve anlamsızlığa cuk oturacak bu tavır için "yuh be!" demek gerekiyor.

Sınırlı da olsa Türkiye fotoğrafına, Türk gerçekliğine ilişkin bir yorum yapmak gerektiği zaman, çünkü bu konularda belirgin bir şekilde duyarlı olunuyor, genellikle kırk yaş civarındaki kuşağın söyledikleri esas alınarak genelleme yapılıyor. Bunlar Türkiye'nin bazı sorunlarına son derece duyarlı görünüyor. Çalışmalarının ana eksenini de muhafazakârlık ve milliyetçilik. Yeni kuşak genç akademisyenlerin takip ettikleri temel çerçeve de bu doğrultuda oluyor. Söyle bir temel metinler okunsa mese-

le anlaşılır. Aslında iki sene önce yazıp yayınlamadığım muhafazakâr düşünce konusundaki yaklaşımlara dair metin söylemek istediklerimi daha iyi ifade eder. Belli bir çevrede özellikle Türkiye hakkında tahlillerde bir uzlaşma var gibi. Bu satırları yazdığım sıralarda yayınlanan bir kitap son dönemde yazılanların ana eksenine aykırı düşmese de daha yayınlanmamış bir yazı da gündeme getirilerek feci bir şekilde eleştiriliyor. Söz konusu kitap dönemin antropoloji dergilerini okuyarak kotarılmış bir metindir. Ona bile tahammülsüzlük bir gerçeği ortaya koyuyor. Kendi doğrultusundaki düşüncelere bile tahammülsüz olma hali en önemli ideolojinin artık Kemalizm olmaktan çıkıp milliyetçilik olmasından, Kemalizmin de milliyetçiliğin bir varyantı olarak anlaşılmasından kaynaklanıyor. Zaten son dönem birkaç temel yabancı teorik metin çerçevesinde Türkiye gerçeklerine dönük tahlil yapmak şeklinde tezahür ediyor. Demek ki Türkiye'nin yerli gerçeklerini anlamanın yolu da hiç sofistike, hiç incelikli tahlil yapmadan Benedict Anderson, Ernest Gellner and Eric Hobsbawn'ın metnini/metinlerini okumaktan geçiyor. Okumaktan, evet sadece okumaktan. Okunanlar hiç eğip bükmeden Türkiye'nin sorunlarını anlamanın yolunu açıyor. Çünkü eğip bükme bile bir düşünsel çaba gerektiriyor. Ona hiç gerek yok ki. . .

Eylül 2005

Sosyoloji Yapmak, Türkiye'de Sosyoloji Yapmak Ya Da Türk Sosyolojisinin Yapı Taşlarını Oluşturmak

Son dönemde yurt ve dünyadaki gelişmelerle bağlantılı olarak sosyolojinin, Türkiye'de sosyolojinin nasıl olacağını düşünmek başlı başına üstesinden gelinebilecek bir olay değildir. Bunun geçmiş dönemlerde düşünülmemiş olması, yeni yeni bugünlerde düşünülmesini, sağlıklı bir şekilde düşünülebilmesini engellemektedir. Çok önceden bu konular üzerinde düşünülmemesi nedeniyle yeni girişimlerin ne tür sonuçlara yol açacağı kolay kolay tahmin edilemez. O halde ilk bakılacak nokta geçmişte Türkiye'de ne yapıldığı ve sosyolojinin nasıl anlaşıldığıdır. Sosyolojinin nasıl anlaşıldığı meselesini ölçüt alarak dünden bugüne sosyologların nasıl bir haleti ruhiye içinde olduklarını çıkarmak geçmişte ne yapıldığının anlaşılmasını çeşitli soruları cevaplandırarak mümkün kılar. Dolayısıyla Türkiye'de sosyoloji yapmanın temel doğrultularını, mahiyetini anlamak da bir ölçüde kolaylaşır.

Felsefe zaten, oldum olası Türkiye'yle, coğrafyasıyla hiç bağdaştırılmamıştır. Türkiye'de felsefe var mı sorusuyla bize yabancılaştırılmıştır. Hakeza sosyoloji de. Çoğu sosyolog geçmiş dönemi bir kenara bırakmış ve sosyolojinin kendisiyle başladığını söylemiştir. Bu sosyoloji de sosyoloji yapmak şeklinde tezahür etmiştir. Sosyoloji yapmak da yepyeni yaklaşımlara yönelmek yerine genelde bazı kuramları aktarmak, bazı yargıları vurgulamak şeklinde düşünülmüştür. Ziya Gökalp basit bir

Durkheim mütercimidir anlayışıyla Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu'nun sadece Türkiye hakkında bilgilenmek açısından Hilmi Ziya Ülken'den beslenmeleri aynı durumu izah etmektedir. Bu hususta fazla ısrar edilmemesi gereğine rağmen Türkiye'de sosyoloji yapmanın ötesinde sosyoloji yapmak kendi fildişi kulesinde düşünmek olarak algılamaktadır. Dünyanın gittiği yön ve Türkiye'nin konumu hiç mi hiç dikkat çekmemektedir. Genelde 1920/1930 kuşağındaki sosyologların bu tür kaygıları bir ölçüde vardır da, 1940'lı yıllardan itibaren bu kaygı hepten yok olmuş gibidir. Sosyologlar ne dünya nizamıyla ilgilidirler, ne de Türkiye'nin gelişim dinamiğiyle. Tanzimat aydını bile, siyasal eleştirelilikle değerlendirilmesi gereğine karşın dünya ufku olan, dünya perspektifi olan bir aydındır. Ölümünden yıllarca sonra Türkiye'de Fuad Köprülü'nün, Yusuf Akçura'nın öneminin keşfedilme biçimi bile anlatılagelen türden eksikliğin bir işareti olarak anlaşılmak gerekir.

Bu nedenle bizim entelektüelin temel hedefi oldum olası sosyoloji yapmak olmuştur. Sosyoloji disiplini fazla önemsemeleri başka bilim alanlarından beslenmelerinin önüne önemli engel getirmiştir. Bir başka deyişle disiplinin önemsenmesi meselenin dünyadan ve ülkeden soyutlanmış bir şekilde, sosyoloji yapmak şeklinde anlaşılmasını güçlendirmiştir. Bu durumu güçlendiren bir başka öge de 1940'lı ve 1960'lı yıllarda konunun evrensel kategoriler çevresinde tartışılmasıdır. 1960'lı yılların temel eksenini evrensellik vurgusu olmuştur. Bu durum bariz bir biçimde Türkiye'yle ilginin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Bu getiriş süreci sadece uygulamalı sosyoloji çalışmalarının ortaya çıkmasına ve bu araştırmaların sadece rakamsal gerçekleri ortaya koymasına yol açmıştır. Dolayısıyla konu hiçbir biçimde Türkiye gerçekliklerinin anlaşılması yolunda bir uğraşa dönüşmemiştir. Aralarında Mübeccel Kiray'ın araştırmaları da bulunan çalışmalar bir ruhsuzluk ve renksizlik numunesi olarak konuyu aydınlayabilecek iyi örneklerdir. Fakat bu gerçeğin yanında Türkiye hakkında temel / açık heyecanlar da belirmiştir. Bu anlamda bu dönem yoğun bir şekilde ve açık bir tarzda olmasa da sosyoloji yapmanın Türkiye'de sosyoloji yapmaya dö-

nüştüğü bir süreç olarak da anlaşılmak gerekir. Genel anlamda aynı doğrultuda düşünmeseler de 1960'lı yıllardaki sosyologlarla Ziya Gökalp'in haleti ruhiyesi aynıdır. Başka türlü Niyazi Berkes'in Kanada'da Ziya Gökalp üzerine kitap yayınlanması anlaşılamaz ki. Bunun yanında geçmiş dönem sosyologları ölçüsünde derinlikli olarak Ziya Gökalp'in düşünceleri üzerinde durulmamıştır. Örnek vermek gerekirse Niyazi Berkes ve Mümtaz Turhan gösterilebilir. Dünyaya açık olmak anlamında 1960'lı yılların sosyologları Niyazi Berkes ve Mümtaz Turhan'dan çok uzaktır. Bu dönem bir ölçüde bu tür bir açılımın işaretlerini verse de tikanıklar bütünüyle ortadan kaldırılamamıştır. Türk sosyologlarının ana izleği sosyoloji yapmak olmuş; Türkiye'de sosyoloji yaptıklarını müdrik olacak bir aşamaya ulaşmamışlardır. Türkiye'nin de tipik bir Batı toplumu olacağı öngörüsü sosyoloji yapmak anlayışını güçlendirmiştir.

Türkiye'de sosyoloji yapmak, Türkiye'de sosyoloji değişimi iki anlamı beraberinde getirmektedir. Bunlardan biri sosyoloji yapmak anlayışıyla örtüşmektedir. Bu çerçevede Türkiye'de sosyoloji yapmak, sosyoloji yapmaktan farklı değildir. Ancak ikinci anlamı itibariyle farklılık arz etmektedir. Türkiye'de sosyoloji yapmak, merkezde değil, çevrede sosyoloji yapmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla durum değişmiştir. En azından bir ölçüde değişmiştir. Geçmiş dönemde bir ölçüde özgür ve savruk sosyoloji yapmak söz konusuysen artık bağımlı bir sosyoloji yapmak gündeme gelmiştir. Türkiye'de sosyoloji yapmak Türkiye'nin koşullarını hesaba katmayı beraberinde getirmemiş; evrensel kategoriler çerçevesinde düşünmeye yol açmıştır. Bunun bir nokta ötesi de on yıllar çerçevesinde gelişmiş; Türkiye'de sosyoloji yapmak yerine dünya sosyolojisine entegre olmak yönelimini ortaya çıkarmıştır. Bu durum artık farklı bir aşamaya ulaşıldığının kanıtı olarak anlaşılmalıdır. Dünyadaki işbölümü gereği Türk sosyoloğuna düşen farklı bir görev vardır: Daha ikincil mahiyette metinlerin yazılması. Daha ikincil mahiyetteki metinlerin de Türkçe değil, yabancı dilde yazılması. Bunun anlamı da Türkçe'nin bilim dili olmadığı ve Türkçe'de bilimsel mahiyette sosyolojik çalışmaların yapılmadığı, yapıla-

mayacağı düşüncesidir. Bunun ülke düşüncesini götürttüğü bir yer, bir anlayış bulunmaktadır. Türkiye'de bu yaklaşımlara yatkın bir altyapı da vardır.

Türkiye'deki akademisyenlik serüveni teorik mahiyette metinler yazmak hevesiyle başlamakta, bir süre sonra, bu duruma göre üç-beş yıl, duruma göre on yıl sürmekte, Batı'nın teorik birikimi karşısında ezilerek daha somut mahiyette çalışmalara yönelinmektedir. Daha dar alanlarda da durum farklı değildir. Batı akademik birikimi karşısında Türk entelektüelinin, özellikle de Türk sosyoloğunun bir aşağılık duygusu bulunmaktadır. Fuad Köprülü ve Yusuf Akçura'nın Türk entelektüel hayatına Batılı entelektüeller tarafından sokulmasının da bu konuyla bir bağlantısı olmalıdır. Bu genel durum özellikle son dönemin özellikleri itibariyle Türkiye'de sosyoloji yapmanın değişmesine, eskiden farklı bir şekilde sosyoloji yapmaya, dünya sosyolojisinin bir uzantısı olarak, dünya sosyolojisine bağımlı bir şekilde sosyoloji yapmaya yol açmaktadır. Söz konusu durum, sosyoloji yapmak pür sosyoloji, akademik sosyoloji olarak anlaşıldığı ve bunun sosyal, siyasal ve kültürel etkenleri hesaba katılmadığı için konu tüm yönleriyle değerlendirilememektedir. Siyasal bağlantılar konu hakkında daha ayrıntılı olarak düşünmeyi beraberinde getirmemektedir. Eskiden siyasi konum her bir şeyin izahını yaparken son zamanlarda hemen her şey apolitik bir durum arz etmektedir. Bu durumu destekleyen ve farkına varılamayan bir süreç aslında tüm açıklığıyla gündemdedir. Bu sürecin anlamlandırılması konunun olanca netliğiyle görülmesini sağlayacaktır. Sağlamalıdır da.

Türkiye'nin seçkin bilim adamı Şerif Mardin zaman zaman kendi akademik hayatından izdüşümler de yazarken akademik mahiyetteki çalışmalarının daha mikro alanlara yöneldiğini ifade etmektedir. Mikro alandaki bulguların bütünsellikle bağlantısını bulmak, ilişkisini kurmak elbette kabildir. Ancak Şerif Mardin'in çalışmalarının değerlendirilmesi, değişik açılardan değerlendirilmesi bile konunun ne ölçüde gözden kaçırıldığının işaretini vermektedir. Şerif Mardin'in metinleri değişik şekil-

lerde değerlendirilmektedir. Hemen her alanda, tabii en başta sosyoloji alanında sosyolojik damarın çatlaması meselenin mahiyetinin anlaşılmasına yol açmaktadır. Son dönemde genelde sosyoloji alanında kuramsal mahiyette çalışmaların yapılmaması da bu durumdan kaynaklanmaktadır. Nitekim Şerif Mardin'in eski eserleri de söz konusu bütünsellik atlandığı için değişik çevrelerde değişik biçimlerde değerlendirilmektedir. 1960'lı yıllarda sosyoloji yapanların Türkiye'nin tarihsel / toplumsal koşullarıyla Cumhuriyet dönemiyle sınırlandırılmış olsa da bir ilgileri, bu konuda bir heyecanları bulunmaktadır. Geçmiş döneme, Osmanlı'ya yönelik ve tarihsel perspektif çerçevesinde Türk toplumunun değerlendirilmesi çalışmalara yansımamıştır. Türkiye'nin sosyal sorunlarına karşı olağanüstü duyarlı olan Behice Boran 1962 yılında Cahit Tanyol'un bir tespiti üzerine cevaben yazdığı klasik makalesinde farklılıklardan bahsetmenin tarih yapmak olduğunu, kendisinin sosyoloji yaptığını belirterek vurgulamıştır. Ve bu evrensellik vurgusu Türkiye'de sosyal bilim alanının en belirgin etkileyicilerinden biri olmuştur. Dolayısıyla son dönemde ortaya çıkan sosyoloji tarih bağlantısı 1960'lı yıllarda gündemde değildir. Daha mikro konuların öne çıkmasıyla Türkiye'nin başat sosyal bilim eğilimi de tarihe yönelecektir. Bir başka deyişle tarihsel farklılık ve yerellik vurgusu sonraki dönemin özelliği olarak kendini göstermiş, postmodern anlayış da bu vesileyle revaç bulmuştur. Tarihsel farklılık ve yerellik bütünsel bir yaklaşımdan kaynaklanmadan gündeme getirilmiştir. Dolayısıyla tarihten bahis bir teferuattan bahis olarak anlaşılmıştır. Gene aynı anlama gelmek üzere Türkiye'nin somut tarihsel gelişimi konusunda derinlikli değerlendirmeler yapılamamıştır. Dolayısıyla Türkiye kapsamlı meseleleriyle hiçbir biçimde yüzleşmemiştir. Bu nedenle de genellikle tercüme metinlerle sorunlar irdelenmiştir. Yazılan metinlerin arkasındaki saikler de hiçbir şekilde anlaşılmaya çalışılmamıştır. Teorik çalışmalara vakıf olmak ölçüsünde ülke gerçeklerine nüfus etmek amaçlanmamıştır. Teorik metinlerin ne anlam ifade ettikleri, ülke gerçekleri açısından nerede durdukları konusunda da kaygı duyulmamıştır.

Sosyolojik kuramlar sosyologların sorguladığı bir husus olmamıştır. Sözü edilen metinler pür akademik, kutsal akademik metinler olarak anlaşılmıştır. Bu nedenle de bu metinlerin tarihsel toplumsal yapıyla bağlantıları üzerinde durulmamıştır. Pür akademik gerçekler olarak nitelendiği için de son dönemde tarihe yönelme olarak tezahür eden yeni eğilim tarihte bugünü kavramak yerine tarihe bir oyun olarak bakmak şekline bürünmüştür. Küreselleşme döneminde geçmişin bugünle ilişkisini daha bütünlüklü ve daha teferruatlı olarak düşünmek gerekmektedir. Doğu – Batı mücadelesinin ya da ilişkisinin yeniden gündeme gelmesi hususunda derinlikli olarak düşünülmemelidir. Türkiye’de sosyoloji yapmayı deneyen aydınlarda Doğu – Batı sorununun son dönemde, ancak son dönemlerde gündeme gelmesi bazı noktaların açıklığa kavuşmasını sağlayabilir. Dolayısıyla tarihle son dönemde kurulan bağ sosyal gerçekliklerimizle doğrudan ilişkilendirilmemelidir. Bu bağlantının daha önceki tarih kesitlerinde bulunması, şimdiye kadar kırk kere kurulması gerekmektedir. Sosyoloji Türkiye’de sosyal gerçeklerden soyutlanmış ve dünyayla, dünyadaki gelişmelerle bağlantısı kurulmadan anlaşılmış bir bilim dalıdır. Bu biçimini de en belirgin bir şekilde son dönemde almıştır.

Hemen her alandaki araştırmalarda mikro konularda odaklaşılması ve fakat her alanda bütünüle bağlantının kurulmaması Türkiye’deki çalışmalarda sosyolojik damarın bütünüyle kopması sonucunu doğurmuştur. Yabancı dilde yayın yapmanın prestij getirmesi sosyologların mikro alanlara yönelmesini de güçlendirmiştir. Aslında olay zaman içinde farklılaşmıştır. Türkiye’de geçmiş dönemin birikimi üzerine, onu sorgulayarak bazı denemelerin yapılması gerekmektedir. Son dönem gelişmelerinin sadece sosyoloji değil genelde sosyal bilimlerin anlaşılışı bağlamında da düşünülmesi yeğlenmelidir. Böyle bir düşünce şekli meselenin daha gerçekçi bir şekilde görünmesinin yolunu açar. İçerik kapanmanın aniden dışa açılmayla sonuçlanması teori konusunda aktarılan metinlerin sorgulanmamasını beraberinde getirmiştir, zorlaştırmıştır. Tarihin devreye sokulması çarpık bir şekilde olmuştur. Belki de son dönemde

Batı sosyolojisi, sosyal teorisi karşısındaki teslimiyetçi tutum bir ölçüde bir dönem içeri kapanmayla, Türkiye'ye kapanmayla da ilgilidir.

Daha önce de yazıldığı gibi Fernand Braudel'le ilginin I. Wallerstein aracılığıyla kurulması ve yeni sosyal bilimcilerin altyapısının anlaşılmadan, tümüyle kavranmadan tanınması Türkiye'de sosyal bilim alanında bir şeylerin aksadığının en in-kâr kabul etmez kanıtlarından biridir. Bir de hayatının belli dönemlerindeki ilgilerde ısrarlı olmamak aydınları başka alanlara ve başka bakış açılara kaydırmaktadır. Türk entelektüelinin düşünsel perspektifi zaman içinde belirgin bir şekilde değişmektedir. Dışa açılmanın getirdiği boşluk Türkiye'de entelektüel yazar kimliğinden çıkarmış, tabiri caizse çevirmen kimliğine büründürmüştür. Başka bir deyişle öznenen nesneye dönüştürmüştür. Nitekim Türkiye'de entelektüelin bu tür, bu tarz bir eğilimi evvel eski vardır. Bu durum Türk sosyal bilimcisini kendi ülkesinin gerçeğine kelimenin günlük dildeki anlamıyla da yabancılaştırılmıştır. Zaman içinde yabancılaşma daha da artmıştır. Bunun aşılmasının yolları sosyal bilim gerçeğimizin anlaşılması amacıyla araştırılmalıdır. Son tarihlerde yakın dönem de sanki yaşanmamış bir dönem olarak gündeme girmektedir. Kırk yaş civarındaki siyaset bilimci ve sosyologlar Türkiye'nin son elli yıllık döneminin sorunlarını, olaylarını neredeyse hiç bilmemektedirler. Bu dönemin yorumunu son yıllarda herkesin meşrebine göre Zürcher ve Ahmad'ın metinlerinden okuyup kabullenmesi uyarıcı olmalıdır. Entelektüelin daha bir çevirmene dönüşmesi, mikro konularla uğraşılması, ilginin yabancı metinler üzerinde odaklaşması ve buna ilave edilebilecek daha pek çok sebep son yarım yüzyıl tarihinin hafızamızdan toptan silinmesini beraberinde getirmiştir. Bundan öte ondokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyıl okumalarımız hepten değişmiş; yeni bütünsel metinler çerçevesinde bütünselliğe de pek dikkat etmeden okunur olmuştur. Bir sosyal bilimcinin haklı olarak akıllıca sorduğu bir soru bir gerçeği olanca açıklığıyla ortaya koymaktadır. "Artık niye hiç kimse 'Türkiye'nin Düzeni', 'Türkiye'nin Geri Kalmışlığının Tarihi' ve 'Az gelişmiş-

lik Sürecinde Türkiye' gibi adları olan kitaplar yaz(a)mıyor?"¹ Aslında bu kitapları ikame eden kitaplar yukarıda yazarlarının adları anılan iki kitaptır. Ve bu kitaplar Türk entelektüeline fazla sorgulamadan yeni yönelimleri kabullendiren, en azından onunla barıştıran kitaplardır. Hafızamızın sadece uzun tarihler açısından değil, yakın tarihler açısından bile silinmesi de bundan kaynaklanmaktadır. Türk akademisyenine hafızasını özellikle de uzak tarih açısından kazandırmak mikro alanlarda uğraşılması halinde hiç de mümkün görünmemektedir.

Bu nedenlerden dolayı sosyoloji yapmaktan Türkiye'de sosyoloji yapmaya doğru seyreden süreç belirgin bir dönüş yapmıştır. Yani belirgin bir tarihten itibaren Türkiye'de sosyoloji yapmaktan sosyoloji yapmaya doğru seyreden bir eğilim başlamıştır. Bu durum Türkiye'de sosyal bilimci olmanın şartlarını neredeyse tümüyle ortadan kaldırmıştır. Türkiye'de artık sosyal bilimlerin sorunları olduğunun kabulü de dış dinamiklerle, dış etkilerle gerçekleşmektedir. Bunun çok sayıda örneği vardır.

Türkiye'de genelde sosyal bilimler, özelde sosyoloji vahim bir durumda gibi gözükmemektedir. Konu ülkemizin çıkarlarıyla ilgilidir. Yukarıdaki problemlerin halli bakımından dünya ve özel olarak Batı sosyal bilimini kendi kafamızla değerlendirmek durumundayız. Dünyadaki gelişmeleri ve Batı sosyal biliminin, sosyolojisinin neden böyle geliştiğini değerlendirmek yol açıcı mahiyette saptamalara sebep olacaktır. Onun ötesinde kendi toplumumuzun sorunlarına yönelik olarak kendi kafamızla tespitler yapmak imkan dahiline girecektir. Özellikle Türkiye gerçekliklerine ilişkin tespitlerin bağımsız bir kafayla yapılması farklı değerlendirmeleri gündeme getirecektir. Bu tür yorumlar bakımından her tür değişik çalışma elbette önemlidir ve önyargısız bir şekilde tahlil edilmelidir. Ancak bu tür bir yeni yönelimle çoğu konu farklı bir şekilde yorumlanabilir. Yeni dönemin temel sorunları da aşılabılır. Türkiye'nin düşünsel ve akademik

-
1. Ferdan Ergut, "Sosyal Bilimlerde Tartışma Ortamının Kurgulanması ve Tarihsel Sosyolojinin İmkânları", *Toplum ve Bilim*, No:91, (Kış 2001-2002), s. 216.

geçmişinin önemli dayanakları olduğu konusunda kuşku duyulmamalıdır.

Sosyal sorunlar sosyal bilimcileri tarihe çekmektedir. Türkiye’de sosyoloji yapmaktan, sosyoloji yapmaktan, Türk sosyolojisinin yapı taşlarını kurmaya yönelmenin dayanakları, potansiyelleri geçmiş dönem sosyolojisinde, edebiyatında ve tarihinde bulunmaktadır. Tarihçiliğin mikro konularda odaklanması da dayanağın tarihçilikten değil Türk tarihinden kaynaklandığını göstermektedir. Dolayısıyla Türk sosyolojisinin yapı taşlarını kurmak son dönemdeki teslimiyetçiliğin aşılmasının en önemli yoludur. En berbat teslimiyetçilik de kafanın teslim olmasıdır. Bu anlamda Baykan Sezer’in metinlerini okuyarak konuya bakmaya başlamak sorunu doğru yerden tutmayı sağlayabilir ve sorunu aşmanın önşartlarını oluşturabilir. Baykan Sezer’in eserlerini yüzünden değil esasına vakıf olarak okumak Türk sosyolojisinin önemli aşamalara ulaştığını fark etmeyi mümkün kılabilir.

Türk Düşünce Hayatı Üzerine Yazılan Metinlerin Genel Özellikleri Ve Belirgin Sınırlılıkları

Türkiye'de düşünce tarihi üzerine yazılan metinlerin temel özellikleri ülkemizde etkin olan temel mantaliteyi anlamayı kolaylaştırabilir. Türkiye belirli bir dönemi yaşarken düşünce tarihinin anlaşılması açısından belirli bir yıl milat olarak alınmış, önceki yıllar neredeyse hiç önemsenmemiştir. Düşünsel düzeyde ciddiye alınması gereken her ne üretilmişse milat olarak kabilenilen dönemden sonra gerçekleştirildiği düşünülmüştür. Milat olarak nitelenen yılları da son dönem esas alındığı zaman 1960, 1980 ve 1990 olarak belirlemek gerçekçi görünmektedir. Bir dönem için genelleme yapmak gerekirse Türk düşünce hayatını irdelemeyi amaçlayan metinler Kadro/Yön eksenini, daha doğrusu Doğan Avcıoğlu'nun düşünceleri çerçevesinde sıkışık kalmıştır. Aslında konuyu Kadro çerçevesinde düşünmek yerine Yön mihverinde nitelemek gerekmektedir. Çünkü 1960'lı ve 1970'li yıllarda Kadro'nun altı kurucusunun büyük kısmı yaşarken ve üçü ülke sorunları hakkındaki düşüncelerini yazarken bunların arasından sadece Şevket Süreyya Aydemir'in yazdıkları ilgi çekmiştir. Hatta Şevket Süreyya Aydemir'in 1960'lı ve 1970'li yıllarda yazdıklarının daha çok etkili olduğu da söylenebilir. 1960'lı yıllarda yayınlandığı metinler de Yön dergisinde yazdığı makaleler ile **Tek Adam** ve **İkinci Adam** kitaplarıdır. Başka çalışmaları ve özellikle hayatını anlattığı kitabı pek ilginç bulunmamıştır. Kadro'nun diğer yazarlarının, Vedat Nedim Tör ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun o dönemde ve önceki yıllarda yayınladıkları metinler ülke sorunlarının çözülmesi açısından önemli görülmemiştir. Bunun nedenlerinden biri de

Yakup Kadri ve Vedat Nedim'in yazdıklarının 1960'lı yılların başat siyasal eğilimleriyle uyumlu olmamasıdır. Şevket Süreyya Aydemir'in "Kemalizm'in aşkın düşünürü" olarak nitelenmesinin arkasında da düşüncelerinin Kemalizmle uyumlu olmasından çok 1960'lı yılların başat siyasal eğilimiyle uyumluluğu yatar. Daha çok da siyasete dönük düşünceler ilgi çektiği için yazdıkları itibarıyla daha çok Şevket Süreyya'nın düşünceleri üzerinde durulmuştur. Aslında Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun **Politikada 45 Yıl** kitabı da siyasetle yoğun olarak ilgili olmasına karşın Yön dergisinin tercihleriyle hiç de uyumlu görünmemektedir. Keza CHP'ye yönelik eleştirel tutumu da. Oysa Şevket Süreyya Aydemir'e yönelik ilgi o dönemle de sınırlı kalmamış, onun otuz küsur yıl önce yayınlanan **İnkılâp ve Kadro** kitabının yeniden basılmasına da yol açmıştır.

Bu durum daha çok eyleme dönük düşüncelerin gündeme girmesini beraberinde getirmiştir. Bunun ilginç göstergelerinden biri de **Türkiye Tarihi** başlıklı bir dizi derleyen bir akademisyenin Türkiye'nin siyaset odaklı düşünce tarihini 1945 sonrası itibarıyla yazmayı denemesidir. Bunun belirgin bir özellik olarak hemen her metin için öne çıktığına işaret etmek gerekmektedir. 1945 yılı sonrasının siyasi düşünce tarihini yazmak denemesi de 1960 yılını milat olarak gerçekleşmektedir. Yakın döneme sürekli gönderme yapılması en fazla ilgisiz görünmek durumunda olan bir akademisyenin, Sina Akşin'in yazdığı metinlere de yansımıştır. Yayınlanan metinde ifadesini bulan yaklaşıma göre en gelişkin düşünceler 1960 yılından sonra telaffuz edilmiştir. Bu saptama düşüncelerin detaylı olarak incelenmesinden ziyade 1961 anayasasına yüklenen işlev dolayısıyla kabullenilen bir anlayış olmuştur. Sözü edilen kitapta düşünceleri üzerinde durulan entelektüellerin daha çok 1960 yılı sonrasında yazdıklarının özetlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu durum da örtük olarak geçmiş dönem düşünce hayatına dönük bir eleştiri içermektedir. Dolayısıyla da Türk tarihinin kırılma noktasının 1908 yılı olduğu şeklindeki anlayışa da aykırı düşmektedir. Yakın dönem tarihçisi bir aydının, çalışmalarını esas olarak Osmanlı son dönemi üzerine yaparken örneğin, bir Ziya Gökalp'ten, bir Prens Sabahaddin'den bahsetmemesi, daha

doğrusu siyasi düşünce tarihi denemesini Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin'in düşüncelerini temel alarak gerçekleştirmemesi olağanüstü ilginç görünmektedir. Bu özellik sadece somut çalışma için söz konusu olmayıp genel olan eğilimi yansıtmaktadır. Prens Sabahaddin ve Ziya Gökalp'in 1945 sonrasında yeni metinlerinin söz konusu olmamasına rağmen önemli sosyologlar onların yaklaşımlarını temel alıp dönemin düşünsel haritasını çizmeyi denemektedirler. Osmanlı son dönemi üzerinde daha dolaysız bir şekilde durmaları beklenen aydınların bu konular üzerinde durmazken sosyologların çok daha geç bir dönemde Baykan Sezer örneğinde görüldüğü gibi sorunla ilgilenmesi anlatılmak istenen dönemin fotoğrafını çok daha net bir şekilde ortaya çıkarabilir. Bir başka şekilde söylemek gerekirse çalışma alanı gerektirse bile bazı akademisyenlerin Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin üzerinde, onların metinleri üzerinde yeterince durmadıkları görülmektedir. Onlar düşünsel gelişmeleri izah etmeye çalışmaktan ziyade bir biçimde Kemalizmin tahlilini yapmayı denemektedirler. 1980'li yılların en popüler çalışmalarının bu tür bir eğilim içinde oldukları açıklıkla saptanabilir. Bu durum güncelliğin aydınları ve akademisyenleri ne ölçüde belirgin bir şekilde etkilediğinin işaretidir. Güncelliğinin en belirgin kanıtı da çalışmaların yoğun olarak Kemalizm ve Kadro/Yön hareketi çevresinde gidip gelmesidir.

Bu dönemde konunun Kemalizm ve Kadro/Yön mihverinde odaklaşmasının en somut göstergelerinden biri Kadro dergisinin neredeyse yirmiye yakın doktora tezine konu olmasıdır. Yakın dönemde Yön dergisi üzerine de iki doktora tezi yazılmıştır. Sorunlar da genellikle Kemalizm çerçevesinde tartışılmaktadır. Ondan öte bu somut konularda odaklaşan yaklaşımlar Türkiye'nin toplumsal yapısına ve tarihsel gelişimine ilişkin pek çok kitapta merkezi bir yer işgal etmektedir. Hemen herkesin yoğun çağrışımlar yapan çalışmaları bu konular üzerinde odaklaşmaktadır. Bu anlamda Doğan Avcıoğlu'nun **Türkiye'nin Düzeni** kitabı üzerinde cereyan eden tartışmaları da aynı paralelde düşünmek gerekmektedir.

Bir yanı itibariyle konu belli bir dönemden sonra takriben 1980'li yıllarda gene Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin eksenine kaymış gibidir. Belirtilen yıllarda iki düşünürün çalışmaları da inceleme konusu olmuştur. Türkiye'de düşünce adamlarının gündeme gelmesi hemen her zaman güncel gelişmelerden kaynaklanmıştır. Prens Sabahaddin'in düşüncelerine değinmeler özellikle güncel gelişmelerle bağlantılıdır. Prens Sabahadddin ölümünün hemen sonrasında gündeme yeniden girmiş, Hilmi Ziya Ülken'in çıkardığı **Sosyoloji** dergisinin bir sayısının temel konularından birini oluşturmuştur. 1953 yılında da Cavit Orhan Tütengil'in Prens Sabahaddin üzerine monografisi yayınlanmıştır. Güncellik sadece somut olarak ölümüyle bağlantılı değildir. Onun ötesinde Türk - Amerikan ilişkilerinin de katkısıyla liberalizmin tartışma gündemine gelmesi de Prens Sabahaddin'in düşüncelerinin tartışılmasına yol açmıştır. Aynı durum belirgin bir şekilde 1980'li yıllarda da yaşanmıştır. Prens Sabahaddin'e yönelik olumlu değerlendirmelerin fazlaşmasını 1980'li yıllarda saptamak mümkündür. Aslında Prens Sabahaddin'in düşüncelerinin kabul görmesinde Türkiye'nin o dönemdeki sosyal sorunlarına nasıl tekabül ettiğinin anlaşılmasının ya da böyle bir kaygı duyulmamasının katkıları bulunmaktadır. Aslında 1980'li yıllarda Ziya Gökalp'in düşüncelerinin değerlendiriliş tarzı da pek farklı olmamıştır. Somut ideolojik mütekabiliyeti dışında Ziya Gökalp'in düşüncelerinin somut anlamda neye işaret ettiğine dikkat etmeden tahlili yapılmıştır. Bu anlamda 1980 yılından sonra yapılan Ziya Gökalp incelemelerinin ayrı bir yeri vardır.

1980'li yılların belki de üzerinde en çok durulan metinlerinden biri Ziya Gökalp hakkında yazılan bir kitaptır. İngilizce olarak yazılan Taha Parla'nın bu kitabında Türkiye'deki neredeyse tüm siyasal partilerin ve akademik çalışmaların Ziya Gökalp'in fikriyatından etkilendiği belirtilmektedir. Fakat yazar bu savını ayrıntılı olmak bir yana sınırlı bir şekilde bile temellendirmektedir. Böyle bir gerek de duymamaktadır. Kitapta ayrıca Ziya Gökalp'in kendi metinleri dışında hiçbir Türkçe metin kullanılmamaktadır. Bunu da açıkça yazmaktadır. Geçmiş dönem-

deki akademik hayat tahlil edildiği zaman Niyazi Berkes ve Mümtaz Turhan'ın Ziya Gökalp'in düşüncelerini olumlayarak derinlikli bir şekilde yorumladıkları görülmektedir. Hatta Niyazi Berkes'in yurtdışına gittiği zaman yazdığı belki de ilk makale Ziya Gökalp üzerinedir. 1959 yılında da bir derleme şeklinde Ziya Gökalp'in makalelerinin tercümelerinin yer aldığı bir kitap yayınlamıştır. Bu kitap bir başka kitapla da koşutluk arz etmektedir. Taha Parla'nın bir başka kitabında da Atatürk'ün **Nutuk ve Söylev ve Demeçler**'ini esas alarak Türkiye'de 1920'li ve 1930'lu yıllar koşullarında pür liberal, liberalliği hiçbir şekilde örselenmemiş bir siyaset adamı aranmaktadır. Benzeri liberal entelektüel ve siyasetçi arama eğilimi son dönem çalışmalarının temel amaçlarından biridir. Mantalite açısından bu yönelimin Ahmet Ağaoğlu metinleri üzerinde yapılan çalışmalarla bir farkı bulunmamaktadır. Prens Sabahaddin hakkında yapılan çalışmaları da aynı çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü bu tür çalışmaların hemen hiçbirinde Türkiye'nin sosyal, kültürel ve siyasal şartları konunun değerlendirilmesi açısından dikkate alınmamaktadır. Türkçe olarak yayınlanmış metinlerin okunmaması Ziya Gökalp'in düşünsel serüveninin ve bunun Türkiye'de anlaşılış biçiminin kavranması konusunda hiçbir kaygı taşınmadığını göstermektedir. Bir de düşünsel gelişimin geçmişten soyutlanarak gerçekleştiği düşünülmektedir. Ancak gene de bir ölçüde ve bir biçimde Türkiye'deki düşünsel gelişmeler yerine başat siyasal yaklaşımlarla, onlara olumlu ya da olumsuz bakmakla bir tür ilgi bulunmaktadır. Bu noktada da konu ister istemez yakın dönem siyaseti üzerinde odaklaşmaktadır.

Türkiye'de düşünce tarihi ya da sosyolojinin gelişimi üzerine yazılan metinler Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin üzerine odaklaşmıştır. Bunu bir ölçüde geriye götürmenin mümkün olup olmadığı tartışılmamıştır. Güncel siyasetle bağlantı özellikle Ziya Gökalp'i belirgin bir şekilde öne çıkarmıştır. Hatta bir tarihe kadar Ziya Gökalp dışında Türk entelektüelleri üzerinde durulmamasının nedenini de burada aramak gerekmektedir. Bu yönelimin Kadro/Yön eksenine sıkışmakla da ilgisi bulun-

maktadır. Prens Sabahaddin'e dönük ilgi de aynı şekilde ya da toplumdan soyutlanmanın vesilesi olarak anlaşılmıştır. 1980 yılından sonra bir ölçüde eskisinden farklı olarak Prens Sabahaddin'in düşünceleri üzerindeki metinler açısından toplumdan soyutlanmanın ölçüt olarak kullanılması mümkün görünmektedir. Ziya Gökalp'e yönelik ilgi de Türkiye'de etkin, başat ve siyasal anlamda kritik öneme sahip bir düşünsel eğilime karşı bir eleştiri olarak düşünülmüştür. Hatta pek bilinmeden, daha doğrusu pek bilinme ihtiyacı da duyulmadan geçmiş dönem düşünce hayatına bir reddiye anlamına gelmektedir Ziya Gökalp değerlendirmesi. Kemalizm de dahil olmak üzere geçmiş dönemin düşünsel eğilimlerine karşı bir tepki, muğlak bir tepki gündeme gelmiştir. Hiç düşünülmeyişi halde Kadro/ Yön ekseninde odaklaşan düşünsel eğilime karşı aynı eksenle kalınarak bir tepki de gerçekleşmiştir. Bir de bu nedenle Kadro üzerine az olmayan sayıda düşünsel doğrultusu 1960'lı ve 1970'li yıllarda yayınlanan yapıtlardan farklı metinler kaleme alınmıştır.

Hilmi Ziya Ülken bu noktada aykırı bir yerde durmaktadır. Burada telaffuz edilen düşünceler bir ölçüde Hilmi Ziya Ülken'in metinlerinde örtük olarak da olsa bulunmaktadır. Son dönemdeki Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin hakkındaki metinleri de özellikle yakın yıllardaki Kadro/Yön eksenli yapıtlardan ayrı düşünmemek gerekmektedir. Bunun nedenlerinin başında yakın dönemdeki kitapların siyaset tartışmak amacıyla kaleme alınmış olmaları gelmektedir. Siyaset dışı durmaya çalışan metinleri ayrı düşünmek yeğlenmelidir. 1908 devriminin de başka türlü tartışılmadığı yazılan kitaplarla belirginlik kazanmaktadır. Bu noktada geçmiş dönemde yapılan tahliller konusunda da duyarlı olunmamaktadır. Ancak Kemalizm eleştirisi dışında sözü edilen türde metinler artık ilgi çekmez olmuştur. Halide Edip Adıvar'ın düşünceleri de bu yönü itibarıyla ilgi çekmekte, onun düşüncelerine bütünsel olarak yaklaşma teşebbüsleri gündeme girmemektedir.

Bir başka önemli eğilim olarak zamandan ve mekandan soyutlama çok daha belirgin bir biçim almış görünmektedir. Bu

nun nedenleri üzerinde dururken gene Hilmi Ziya Ülken'in bir saptamasından yararlanmak gerçekçi olacaktır. O saptama da etkili olan ve önemli olan entelektüel ayırımıdır. Hilmi Ziya Ülken'in etkili olduğunu belirttiği entelektüeller Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin'dir. Önemli, terkip sahibi entelektüel olduğunu söylediği entelektüeller ise Mehmet İzzet ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'dur. Belki de Hilmi Ziya Ülken'in yazdıklarından bağımsız olarak son birkaç yıldır Baltacıoğlu'na dönük ilgi artmış görünmektedir. Bununla beraber bir başka gelişme daha gündemdedir. Türk düşünce tarihinde ilgi bir ölçüde tarihsel olarak daha erken dönemlere kaymıştır. Tarihçi ve sosyologların ilgileri tarihsel olarak önceki dönemlere, Osmanlı son dönemine kaymasına karşın dönemin nasıl değerlendirileceğine, düşünsel anlamda nasıl değerlendirileceğine dair ölçütler bulunmamaktadır. Bu durum da önemli entelektüellerin metnlerinin nasıl yorumlanacağı konusunun ciddiyetle düşünülmediğini göstermektedir. Dolayısıyla da yapılan yeni çalışmaların dağınık bir görünüm oluşturmaya sebep olmaktadır. Bunun nedenlerinden biri geçmiş dönem düşün akımları konusundaki tartışmaların pek bir anlam ifade etmemesiye, biri de güncel gelişmeler hususunda taraf olmanın kıymeti harbiyesi olmamasıdır. Bu nedenle de Türk düşünce hayatının neredeyse bütünüyle Batı düşünce geleneğinin mihverine girmesi söz konusudur. Bu vesileyle Türkiye coğrafyası da fazla bir işlev taşıyamaya başlamıştır. Bu nedenle de Türk tarihine somut göndermeler yapan çalışmalar bitmiş bunun yerine Türk yazarlarının ütopik sayılabilecek metinlerine göndermelerde bulunmaktadır. Bir anlamda toplum sorunlarıyla ilgili entelektüeller yerine globalleşen dünyayla bütünleşen Türk entelektüelleri zuhur etmiştir. Ancak burada ifade edilmek gereken husus toplumsal sorunlarla ilginin kesilmiş olması ve Türk entelektüellerinin fildişi kulelerine çekilmeleri gerçeğidir. Otuz küsur yıl önce Hilmi Ziya Ülken'in amaçladıkları sağlıksız bir şekilde de olsa gerçeklik kazanmış görünmektedir.

Değişik Dönem Sosyoloji Çalışmalarının Bağlantılandırılmasının ya da Türkiye'deki Sosyoloji Birikiminden Yararlanılmasının Kritik Önemi

Türkiye'de sosyolojinin gelişimi açısından bir özelliğin bariz bir önemi vardır. Hemen her dönem bir önceki dönemin temel niteliklerinin değişmesi şeklinde tezahür eder. Genellikle önceki dönemlerin temel düşünürlerinin yaklaşımlarından kaynaklanan metinler bir hatırlatma yapılmadan unutulmaya terk edilmektedir. Bu da kırılmalarla karşılaşmaya yol açmakta, tabiri caizse bir tür geleneksizliğe sebep olmaktadır. Yoğun siyaset ilgisi geçmiş dönem sosyoloji metinlerinin anlaşılma / sorgulanma denemesini ortadan kaldırmaktadır. Zihniyet alanındaki düşünce tarzı da bu gelişimi güçlendirmektedir. Cumhuriyet'in bir kopuş olarak algılanması, 1960 tarihinin bir temel farklılaşma noktası olarak kabullenilmesi ve 1980'li yıllarda zihniyetin neredeyse bütünüyle değiştiği düşüncesi geleneksizliği besleyen ve besleyecek olan önemli damarlardır. Sosyologların ilk sosyolog olarak Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin'i görmelerinin sorgulanmaması bir başka önemli göstergedir. Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin'den söz edilmesi sosyoloji birikiminden yararlanmak amacıyla değil, Türk sosyoloji tarihini aktarmak niyetiyledir. Bir başka deyişle önemli iki sosyolog üzerine yazılması, durumun değişmesinin şartlarını yaratmamıştır. Kopuşların özellikle çalışma tarzları üzerinde de odaklaşması ayrı

dünyalarda yaşamanın sürdürülmesinin bir başka vesilesi olmuştur.

Aslında durumun anlaşılması bakımından bazı konular üzerine yazılanların gelişim serüvenini bilmek gerekmektedir. Bazı konular hakkında yazılan metinlerin zaman içinde değişmesi önemli bir göstergedir. Örneğin, Ziya Gökalp yazdıkları itibariyle değişik tarihsel kesitlerde gündeme gelmiştir. Ziya Gökalp'in düşünceleri üzerine ilk yazanlardan biri Hilmi Ziya Ülken'dir. 1939 yılında yayınladığı **Ziya Gökalp** monografisi yanında hemen her temel kitabında Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin'den yoğun olarak bahsetmiştir. Bunun bir nedeni bütünsel değerlendirmeye yapma eğilimi ise, diğer nedeni de Türkiye'de sosyolojinin gelişimi hakkındaki merakıdır. Tüketici olmayan bir şekilde değinmek gerekirse 1940'lı ve 1950'li yıllarda yayınlanan metinler içinde en dikkati çeken nokta değişik düşünceli iki entelektüelin, Niyazi Berkes ve Mümtaz Turhan'ın Ziya Gökalp hakkında olumlu nitelemelerle bezenmiş makaleler yazmış olduklarıdır. Mümtaz Turhan daha sonraki dönemlerde de Ziya Gökalp'in yaklaşımlarını düşüncelerinin merkezine koyarak önemli kitaplar yazmıştır. Niyazi Berkes'in memleketten uzaklaştıktan sonra gerçekleştirdiği ilk akademik çalışması da Ziya Gökalp üzerinedir. 1953 yılında bir yabancı dergide Ziya Gökalp üzerine bir makale yazdığı gibi, 1959 yılında da Ziya Gökalp'in önemseydiği makalelerini derleyerek İngilizce'ye çevirmiş ve kitap olarak yayınlamıştır. Geneli yansıtan bu tipik durum değişik düşünceli entelektüellerin/sosyologların Ziya Gökalp hakkında yazdıkları olumlu mahiyetteki makale ve kitaplarla daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. 1980'li yıllardan sonra Türkçe yayınlanan metinlere bakıldığında zaman en çarpıcı çalışma olarak Taha Parla'nın **Ziya Gökalp'in Sosyal Düşünceleri** kitabını görmek gerekmektedir. 1980 yılında İngilizce olarak yayınlanan bu kitap 1989 yılında bir başka başlıkla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm** başlığıyla Türkçe olarak yayınlanmıştır. Kitabın esas amacının Ziya Gökalp'in düşüncelerine yönelik eleştirel bir bakış denemesi olduğu aşikâr görünmektedir. Taha Parla'nın özellikle siyasal içeriği çerçeve-

sinde Ziya Gökalp'in düşüncesinin bütünsel bir eleştirisini yapmayı denediği söylenebilir. Genelde Ziya Gökalp'in hem akademik hem de siyasal düşünce alanını bütünsel anlamda şekillendirdiği konusunda duyarlıdır. Ancak bununla çelişkili olarak görülebilecek bir husus Ziya Gökalp hakkında Türkçe yazılanlarla hiç ilgilenmemesini açık bir şekilde ifade etmesidir. Bu durum bir noktaya kadar Türk entelektüellerinin Ziya Gökalp'i algılayış biçimi çerçevesinde Türkiye'de Ziya Gökalp hakkındaki düşünsel sürecin yazarı hiç ilgilendirmediğinin somut bir örneğidir. Bu gerçekliğin bir başka tespitle birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Bir yazarın saptadığı bir gerçeklik, Türkiye'de sosyoloji alanının önemli bir figürünün, Mübeccel Kıray'ın bir paragraflık bilgilendirici bir yazıda Ziya Gökalp hakkında altı somut yanlış yapması yeterince önemsenmemiştir. Bu durum da geçmiş dönem sosyologlarının önemsenmemesinin ve onlardan olumsuz anlamda söz edilmesinin Türkiye'deki sosyoloji birikiminin anlaşılmasının göstergesi olmadığını kanıtlar.

Prens Sabahaddin'le ilgili çalışmalar da benzeri dönemlere rastlamaktadır. İkinci Dünya Savaşı ve 1980 sonrasında Prens Sabahaddin düşünceleri itibariyle yoğun olarak gündeme girmiştir. Cavit Orhan Tütengil'in **Prens Sabahaddin** çalışmasının 1953 yılında yayınlanması ve Prens Sabahaddin'in düşüncelerinin son dönem entelektüellerinin dikkatini daha fazla çekmesi bu genel gelişimle bağlantılıdır ve hiç de tesadüfi değildir. İki farklı liberal döneme girerken Prens Sabahaddin belki de yaşadığı dönemlerin şartlarından soyutlanarak düşünceleri çerçevesinde incelenmiştir. Konu güncel sorunlar nedeniyle tartışılmıştır.

Bunların yanında dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Japon kalkınması ve İbn Haldun konuları zaman zaman önemsenmiştir. 1960'lı yıllarda gerçekleşen bu tartışmaların dünyadaki gelişim seyri ve biçimlenişi Türkiye'de pek itibar görmemiştir. Bu durum o zamanki iç siyasal gelişmeler doğrultusunda değerlendirilmiştir. İdris Küçükömer **Japon Kalkınması ve Biz** (1965) başlıklı kitabı yazdığı önsözde ve Doğan Avcıoğlu **Türki-**

ye'nin Düzeni (1968) kitabının daha ilk sayfalarında Japon kalkınmasının Türkiye'ye niye örnek olamayacağını soyut ve güncel gerekçelerini tartışmıştır. Günümüzde de Japon kalkınması geçmiş dönemdeki düşünceler üzerinde hiç durulmadan incelenmektedir. 1960'lı yıllarda Japon kalkınması Türkiye'de tartışılırken 1964 yılında yayınlanan Japon ve Türk modernleşmesi üzerine sempozyum bildirileri olduğu gibi, ülkemizdeki 1905 sonrasındaki ve 1940'lı yıllardaki Japon modernleşmesine ilişkin düşünceler hiçbir şekilde hatırlanmamıştır. Gene benzeri bir şekilde 1960'lı yıllarda Fransa'dan Türkiye'ye intikal eden İbn Haldun tartışması Hikmet Kıvılcımlı'dan Cemil Meriç'e kadar kısıtlı bir yankı bulurken Osmanlı dönemi tarihçilerinin Katip Çelebi'den, Naima'ya ve Ahmed Cevdet Paşa'ya kadar İbn Haldun'u nasıl özümlediklerinin çerçevesi çizilmemiştir. Ondan öte 1940'lı yıllarda Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun ortaklaşa yayınladıkları **İbn Haldun** kitabı ile bu konudaki düşünceleri hiç merak edilmemiştir. Türkiye'de geçmiş dönem entelektüel hayatının gündeme getirilmeyişi çok net bir temayül olarak kendisini hissettirmektedir. Tüm bu gelişmeler çerçevesinde Hilmi Ziya Ülken'in **Ziya Gökalp** monografisi ile **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi** kitabı ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun "Türkiye'de İbn-i Haldunculuk" (1954) başlıklı makalesi farklı bir mantaliteye yaslanmakta olup Türk entelektüel hayatı açısından biricik örnekler olarak belirginleşmektedir. Hilmi Ziya Ülken'in **Ziya Gökalp** kitabı düşünsel doğrultusu uyuşmasa da Taha Parla'nın Ziya Gökalp hakkındaki yapıtıyla benzeri işlevleri taşımaktadır. Keza Bernard Lewis'in "Türkçe'de İbn Haldun" başlıklı makalesi de yabancı entelektüellerin Türk düşünce dünyası üzerinde daha duyarlı olduklarını göstermektedir. Bu durumun özellikle vurgulanması gerekmektedir.

Güncel gelişmelere bağlantılı olmanın geçmiş dönemlerin incelenmesinin önünde önemli bir engel oluşturmasının zaman zaman aşıldığı görülmektedir. Darbe dönemlerinde siyaset konusundaki zorunlu ilgisizlik geçmiş dönem sosyolojisinin incelenmesinin yolunu açmıştır. Hatta bu anlamda YÖK'ün olumlu

bir katkısından da söz etmek gerekmektedir. YÖK'ün merkeziyetçi zihniyetle sosyoloji bölümlerinin müfredatına "Türk Sosyologları" dersini koyması bu durumu güçlendirmiştir. Ancak geçmiş dönemlerle ilgili belli sınırlılıklar taşınmaktadır. Eski dönemin sosyologları olarak genellikle Cumhuriyet dönemi sosyologları esas alınmıştır. Cumhuriyet öncesi dönem belirgin olarak ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmemiştir. Osmanlı son dönem sosyal düşüncesinin değerlendirilişinde önemli yanlışlıklar ve eksiklikler bulunmaktadır. Bunun en somut göstergelerinden biri **Türk Toplumbilimcileri II** başlıklı kitabın başındaki Cumhuriyet öncesi toplumbilim düşüncesine ilişkin bölümdür. Bu bölüm bilgilendirici özellikler taşımakta olup tahlili olmaktan ziyade tasviri mahiyettedir. Cumhuriyet dönemi sosyologlarının ne söylediklerinin aşikâr olmasına mukabil geçmiş dönem sosyologlarının düşünsel doğrultuları konularındaki bilgilerin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu noktada başka bilim dallarından gelenlerin daha üretken oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bütünsel bir değerlendirme içermese de Hasan Ali Koçer'in iki ciltlik **Türk Sosyologları** kitabındaki bilgilerin daha doyurucu olduğunu söylemek mümkündür. Bununla bağlantılı olarak Süleyman Hayri Bolay'ın **Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Düşüncenin Mücadelesi** başlıklı çalışması ile Mehmet Akgün'ün **Türkiye'ye Materyalizmin Girişi** ve Murtaza Korlaelçi'nin **Türkiye'ye Pozitivizmin Girişi** kitaplarını düşünmek gerekmektedir. Bütünlüklü yorum bakımından sınırlı olan bu kitaplar somut birkaç entelektüel hakkında ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır. Bu nedenle geçmiş dönemin düşünce ortamıyla ilgilenme anlamında felsefe alanındaki bir tür akademisyenin sosyologlardan daha üretken olduğu söylenebilir. Daha doğrusu felsefeyle ilgili başka akademisyenler ve genelde sosyologlar anılan tarzdaki çalışmaları kendi bilim dalları içinde addetmemektedirler. Sosyoloji üzerine çalışmalar genellikle bilgilendirici mahiyette olsa da geçmiş dönem düşünürleri üzerine metinlerde bu özellik daha belirgin olmaktadır. Günümüzdeki çalışmaların bazıları bu anlayışın tam tersi doğrultudadır. Özellikle Ziya Gökalp ve Frenk Sabahaddin'in düşüncelerine

ilişkin çalışmalar bilgilendirici olmaktan ziyade değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Bu anlamda Taha Parla'nın Ziya Gökalp hakkındaki çalışmasının iyi bir örnek oluşturduğu söylenebilir. Daha önceki dönemde Ziya Gökalp hakkındaki niteleme, genel kabul gören olumlu nitelemeler Mümtaz Turhan ve Niyazi Berkes'in yaptığı yorumlardır. İki ayrı yorumun, düşünsel doğrultusu farklı iki sosyoloğun yaptığı yorumların ayrıştırılmaması, farklı noktalarının belirlenmemesi konuyla detaylı olarak ilgilenilmediğini göstermektedir. Taha Parla'nın sadece Ziya Gökalp'in metinlerini okuyarak değerlendirme yapma denemesi tekil bir örnek olmayıp genel durumu yansıtmaktadır. Daha genç akademisyenlerin, özellikle daha erken dönem entelektüelleriyle ilgilenmedikleri, bir anlamda da bu konularda inceleme yapma potansiyeli taşımadıkları görülmektedir. Zaten özellikle son birkaç yıldır geçmiş dönem ilgisizliğinin yeni baştan başladığına dair belirtiler vardır. Geçmiş döneme ilginin yoğunlaşmasıyla geçmiş dönemi inceleme potansiyelinin sınırlandırılması önemli ve ilginç bir çelişki oluşturmaktadır. Öncelikle halledilmesi gereken sorun düşünsel birikimin ciddi bir şekilde yorumlanmasıdır.

Bu anlamda üç temel kitabın ayrıntılara dikkat ederek incelenmesi gerekmektedir. Sözü edilen üç temel kitap Hilmi Ziya Ülken'in **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Niyazi Berkes'in **Türkiye'de Çağdaşlaşma** ve Mümtaz Turhan'ın **Garplılaşmanın Neresindeyiz** kitaplarıdır. Bu kitaplardaki saptama ve yorumlar genellikle bütünsel bir çerçevede tartışılmadan yararlanılan yazarın yaklaşımlarını doğrulamak amacıyla anılmıştır. Şimdiye kadar da bu kitaplardan ancak bu şekilde yararlanılmış, kitapların ruhuna nüfuz edilmemiştir. Hatta sözü edilen kitapların yazılış serüveni de tahlil edilmemiştir. Belirtilen yazarların sözü edilen tarihlerde (1966, 1964, 1959) günün sorunları üzerinde neden durmadıkları gerekçeleri de ortaya çıkarılarak anlaşılmalıdır. Her üç kitapta bugün en fazla üzerinde durulan konunun bir yönüyle incelendiği de gözden kaçırılmamalıdır. Anılan üç kitapta aynı zamanda bugün bir biçimde tartışılan kopuş ve süreklilik problemlerine yazarların kendi anlayışları çer-

çevesinde bir cevapları vardır. Kopuş sorununun bir-iki temel metin dışında bu kitapların perspektifleri çerçevesinde sorgulanmaması ilginç görünmektedir. Bu kitapların en aykırı görüneni **Türkiye'de Çağdaşlaşma**'da bile süreklilik konusunun gözden uzak tutulmadığı fark edilebilir. Son dönemde Ziya Gökalp tahlillerine ilgi gösterilirken bu kitapların gözden uzak tutulması manidardır. Bugünün perspektifinin konuyla ilgilenmemeyi beraberinde getirdiği anlaşılabilir.

Düşünsel birikime yaslanmama bir başka sorunla da bağlantılıdır. Türkiye'de sosyologlar genellikle sosyologların pür sosyolog olmaları şeklinde ve bunların üniversite içinde bulunmaları tarzında bir anlayış sergilemişlerdir. Bu noktada bol miktarda örnek vermek mümkündür. Türkiye'de sosyologlar tartışmaları çoğunlukla kendi içlerinde yapmayı denemişlerdir. Sosyoloji lisansı konusundaki ısrar bir yönü itibarıyla de sosyolojinin bir bölümünün olmayıp felsefe bölümü içinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de önemsenen sosyologların çoğu da felsefe bölümlerinde çalışmışlardır. Bunun da etkisiyle Türkiye'de sosyolojinin başlaması toplumsal felsefeden kopuş çerçevesinde düşünülmüştür. Bu konudaki en ilginç örnek Mübaccel Kıray'ın yazdıklarında görülmektedir. Çalışmalarının ilk dönemlerinde genellikle her alanla ilgilenen entelektüeller sonraları sosyolog olarak da temayüz etmişlerdir. Türkiye'nin ilk sosyologları olarak nitelenen/nitelenebilecek entelektüellerin, Said Halim Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin'in de salt sosyolog olarak anlaşılmasının ötesinde özellikleri vardır. Dar anlamda uzmanlık konusunda sürekli olarak ısrarlı olunmuştur. Sosyoloji anlayışları bakımından çok farklı noktalarda bulunan Doğan Ergun ve Mübaccel Kıray bu açıdan aynı zihniyette buluşmuşlardır. Disiplinlerarası yaklaşımlara da pek sıcak bakılmamıştır.

Geçmiş dönem düşünce tarihi ya da sosyolojisiyle ilgilenilmemesinin bir başka nedeni de sosyolojide uzmanlaşmanın 1940'lı yıllarda ortaya çıkmış olması ve 1960'lı yıllarda alanında uzmanlaşmış sosyologların geçmiş dönem sosyologlarından be-

lirgin bir biçimde etkilenmemeleridir. Dar anlamda uzmanlığa verilen önem ilk dönemlerdeki entelektüellerin/sosyologların önemsenmemesini de beraberinde getirmektedir. Pür sosyolog ya da aynı anlama gelmek üzere mekanik anlamda sosyoloji lisansı saplantısı geçmiş dönem entelektüel hayatının ciddiye alınmamasının gerekçelerinden birini oluşturmuştur. Ancak uzun bir aradan sonra sosyolojiyi toplum sorunlarının çözümü çerçevesinde anlayanlar sosyolojinin tarihle bağlantılı bir şekilde düşünülmesi üzerinde özenle durmuşlardır. Konunun tarih bağlamında düşünülmesinde fazla hassas olmayanlar ise benzeri bir noktaya geç bir dönemde tarihsel sosyolojinin teorik bir düzlemde tartışılmaya başlanmasıyla ulaşmışlardır. Bir başka değişim de **Sosyal Bilimleri Açın** kitabının yayınlanmasıyla oluşmuştur. Kitap hem sosyal bilimlerdeki bunalımı vurgulamaktadır, hem de disiplinlerarası yaklaşımın gerekliliğini. Sözü edilen iki vurgu da Türkiye'deki entelektüel birikime ve sosyoloji birikimine yönelmeyi anlamlı kılmaktadır. Temel savlarından biri sosyal birimlerde bir bunalım yaşandığı olmasına rağmen kitabın Türkçe yayınlanmasından iki sene önce Doğan Ergun'un "Türkiye'de Toplumsal Bilimlerde Bunalım" alt başlığıyla çıkan **Yöntem Üzerine** başlıklı kitabı hiçbir etki yaratmamıştır. Özellikle geçmiş dönem bilim adamlarının disiplinlerarası yaklaşıma çok daha yakın olduklarını gösterecek veriler mevcuttur.

Her dönemde ve hâlâ sosyoloji bir uzmanlık sorunu olarak anlaşılmıştır. Ancak konu değişik dönemlerde değişik bilimlerin önemsenmesi şeklinde tezahür etmektedir. Bir dönem, özellikle de 1960'lı yıllarda aralarında iktisat ve sosyolojinin de bulunduğu az sayıda bilim dalı önemsenmiştir. Ancak 1980'li yıllardan sonra tarih neredeyse her bilim dalı için önemli bir akademik alan olarak belirlemiştir. Sosyolojinin tarihle ilgilenmesi gerektiği düşüncesinin yanında aralarında önemli sosyologların da bulunduğu bilim adamları belirgin olarak başkalarından öte kendileri de kendilerini tarihçi olarak nitelemişlerdir. Zaten öne çıkarılıp üzerinde durulan entelektüeller de Halide Edip Adivar, Ahmet Hamdi Tanpınar, Fuad Köprülü ve Yusuf

Akçura gibi geçiş dönemi entelektüelleri olmuştur. Geçiş dönemi entelektüelleri, ilk çalışmalarını Cumhuriyet dönemi öncesinde gerçekleştiren entelektüellerdir. Bu durum da hemen her bilim dalındaki akademisyenlerin tarihle yoğun olarak ilgilenmesini beraberinde getirmiştir. Örneğin, önceden belki de hiçbir biçimde tarihe yönelmeyen kadın araştırmaları alanında tarih çok merkezi bir konum almıştır. Kopuş ve süreklilik sorununun önemsenmesi sosyal bilimler alanında belirgin bir farklılaşmayı gündeme getirmiştir.

Bir başka husus ise akademisyenlerin ilgi alanlarının çeşitlenmesidir. Son dönemde öne çıkan bilim dalları belirgin olarak interdisiplinerdir. Zaten uzun bir zaman aralığından sonra tarihle ilgilenmek zorluğu beraberinde getirmektedir. Konulara bariz olarak uzak olmak sorunların anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bir de buna ilgi alanlarının çeşitlenmesi eklendiğinde, örneğin modernleşme, milliyetçilik ve feminizm gündeme girdiğinde Osmanlı son dönemindeki bazı konuların 1960'lı yıllar sosyologları tarafından nasıl incelenebileceği ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Geçiş dönemi entelektüellerinin metinlerinin ilgi alanları da geniştir. Sosyologların pür sosyolog konusundaki ısrarı çeşitlenen bu akademik ilginin nasıl üstesinden gelinebileceği sorusuna cevap üretememektedir. Hem farklı disiplinlerle hem de geçmiş dönemin sorunlarıyla uğraşmanın getirdiği problemlerin nasıl aşılabileceği konusunda ciddi olarak düşünülmelidir. Son dönemde Türkiye'de sosyoloji birikiminin tartışılmaması biraz da bu nedenden kaynaklanmaktadır. Belki de "Türkiye'de Sosyolojinin Gelişimi" ya da "Türk Sosyolojisinin Yeniden Biçimlenişi" başlıklı bir makale en çok sorunla bu dönemde karşılaşmak durumundadır.

1960'lı yılların bir kısım sosyal bilimcileri ilkesel olarak daha belirgin bir biçimde evrensellik üzerinde durmuşlardır. Buna mukabil eski dönem, 1940'lı yıllar ve geçiş dönemi entelektüelleri daha yoğun olarak özgünlüğe vurgu yapmışlardır. Yeni dönem akademisyenlerinin özgünlük merakı, özgünlük anlayışı geçmiş dönemin özgünlük anlayışıyla hiçbir şekilde çıkışma-

maktadır. Ancak bir başka durum da belirgin bir farklılık göstermektedir. Özgünlüğün yanlış olduğu şeklindeki bir düşünsel dayanaktan beslenen bilim adamlarının özgünlük konusunda çalışma yapmalarının, özgünlüğü işleyecek ciddi metinler yazmalarının önemli sınırlılıklar taşıyacağı görülmelidir. Bu noktadaki en önemli sorun geçmiş dönem sosyolojisinin yazımında kendini gösterir. Geçmiş dönem sosyolojisi, özellikle 1960'lı yılların ortalarından itibaren mekanik bir belirleyicilik yaklaşımına sahip olmuştur. Şimdiki dönemde çok daha belirgin bir biçimde etkileyen unsurların fazlalığı örtük olarak kabullenilmiştir. Teorik dayanaklara yaslanmak ve yerel özellikleri nazarı dikkate almak arasındaki kararsızlık tavrına rağmen geçmiş dönemin bir ölçüde önemsenen Mübaccel Kıray ve Şerif Mardin gibi sosyologları hakkında, özellikle de ilki hakkında belirgin olumsuz nitelermeler olsa da bunlar ifade edilmemektedir. Bu nedenlerle yeni yaklaşımların öne çıkmış saptamalarından biri geçmiş dönemin sosyologlarının sosyolojinin değil, sosyoloji tarihinin konusunu oluşturdukları şeklindeki düşüncedir.

Sosyal bilimin temel hareket noktalarından biri özellikle zihniyet çözümlemesi açısından günümüzün mantalitesi çerçevesinde geçmiş dönemin anlaşılmasıdır. Geçmiş dönemin bığünden bakılarak anlaşılmaya çalışılmaya mahkum olduğu başat bir yorum olarak belirmektedir. Bu durum geçmiş dönem entelektüellerine/sosyologlarına yönelik bir eleştirel tepkiyi de beraberinde getirmektedir. Geçmiş dönem sosyologlarının önemsenecek düşünceler geliştiremedikleri tarzında bir yaklaşım oluşmaktadır. Son dönemde yapılan değerlendirmeler de genel teorik yaklaşım çerçevesinde geçmiş dönem entelektüellerini/sosyologlarını yorumlama denemesidir. Geçmiş dönem zihniyet haritasını çözümlemenin, entelektüelleri anlamanın başka bir yolu olabileceği hiç düşünülmemektedir. Geçmiş dönem entelektüellerini anlamanın, onlara olumlu bakmanın yollarından biri geçmiş dönemin zihniyetini o dönemin anlayışı çerçevesinde mütalaa etmek, yorumlamaya çalışmaktır. Buna ek olarak geçmiş dönem düşüncesinin/sosyolojisinin bugün açısından da önemli, işlevsel olduğunu, olabileceğini de düşünmek

gerekmektedir. Ancak bu durumda geçmiş dönemin ayrıntılı olarak incelenmesi anlamlı olabilir. Aslında Türkiye'de bu sürecin tersine çevrilmesi gerekmektedir. Son dönemdeki görünüm hiç de olumlu değildir. Çok değil son beş yılda Ahmet Hamdi Tanpınar, Cemil Meriç, Mübeccel Kıray ve Şerif Mardin'in değerlendiriliş şeklinin farklılığı bir yeni yönelimi işaret etmektedir. Son dönemde önemsenen entelektüellerin değişmesi, onlara karşı yaklaşımların farklılaşması ciddiyle incelenmelidir. Son beş yılda ciddiye alınan pek yerli entelektüel kalmasa da, önemsenen yabancı entelektüeller de değişmekte, farklılaşmaktadır.

1960'lı Yıllardan Sonra Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelip Tıkandığı Nokta

Türkiye'de sosyal bilimler önemli ölçüde doğa bilimleriyle birlikte düşünülmüştür. Bu durum ülkemizde sosyal bilimlerin ilk dönemlerinden itibaren böyle olmuştur. Doğa bilimleriyle birlikte değerlendirilmesi sadece sosyal bilim anlayışı dolayısıyla değildir. Siyasete ilgi yoğunluğu ya da Hilmi Ziya Ülken'in deyişiyle "içtimai eyleme aşırı bağlı düşünce geleneği" somut sorunlar üzerine pratik çözümlerin yeğlenmesini gerektirmiştir. Bunun üstüne bir de Türkler'in gerçekçi oldukları için somut gelişmelerle ilgilendikleri gibi yaklaşımlar eklenmiştir. Bu genel gelişim bile Türk sosyal bilimcilerinin kendilerine milat olarak yaşadıkları dönemi seçmeleriyle sonuçlanmıştır. 1960'lı yılların başlangıcı itibariyle düşünüldüğünde eski döneme yönelik ilginin bariz şekilde azaldığı görülebilir. Bu azalma olgusunun nedenleri üzerinde düşünmek gerekmektedir. Sosyal bilimlerin gelişmesi konusundaki genellemelerin yanında somut durumun bilinmesi konunun hem daha iyi anlaşılmasının yolunu açar hem de daha derinlikli tahlillerin geliştirilmesine vesile olabilir.

Doğa bilimleri zihniyetinin başatlığının en temel göstergelerinden biri de sosyal bilimler alanında doğa bilimlerinden gelen akademisyenlerin özellikle 1960'lı yılların ortalarından itibaren iyice temayüz etmiş olmalarıdır. Mimarlık eğitimi almış olan Bozkurt Güvenç'in 1970'li yılların başlangıcından itibaren hemen her sosyal bilim kongresinde başat rol oynamış olması ve birkaç yıl önce yayınladığı **Türk Kimliği** kitabıyla Türkiye'de

sosyal bilimin temel doğrultusunu ve temel konusunu belirlemesi kritik öneme sahiptir. Yazdıkları değerlendirildiği takdirde 1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara kadar Türkiye'de sosyal bilimlerin şekillenişinde önemli bir işlevi olduğu görülebilir. Önemli işlev Türkiye'de sosyal bilimlerdeki değişime karşın devam eder. Adeta Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesi sürecindeki Nevzat Tandoğan'lardan bahsetmek mümkün görünmektedir. Sözü edilen durum yazılan kitaplar kadar, organizasyonlarda, kurumsallaşmalarda da kendini gösterir. 1960'lı yılların Türk Sosyal Bilimler Derneği'nden Türkiye Bilimler Akademisi'ne giden süreci Cumhurbaşkanı başkanışmanlığıyla birlikte düşünmek gerekecektir. Burada görülebileceği gibi önemli olan birey olarak Bozkurt Güvenç değil, onun bulunduğu kurumlardır. Zaten Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişimi açısından 1960'lı yıllarda da Devlet Planlama Teşkilatı'na merkezi bir işlev yüklenmiştir.

Bozkurt Güvenç örneğine benzer bir başka tipik örnek de İlhan Tekeli'dir. İlhan Tekeli de öncelikle mühendislik fakültesini bitirmiş, daha sonraki dönemlerde ise Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir Planlama ve Bölge Planlama Bölümleri'nde çalışmıştır. İlhan Tekeli de özellikle 1960'lı yılların sonlarından itibaren parlak bir sosyal bilimci olarak temayüz etmiştir. Yakın zamanlarda da Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfı'nın başkanı olmuştur. Daha genel anlamda söylemek gerekirse otuz yıldır Türkiye'nin öndegelen bilim adamlarından biri olarak anlaşılmış ve sosyal bilimlerin en temel konuları hakkında etkili düşünceler beyan etmiştir. Son dönemlerde ve temelde farklı olmamakla birlikte özellikle ilk dönemlerde yayınladığı metinlerdeki yorumlardan ziyade aktardığı materyal önem arz etmiştir. Yazdığı metinler ekonomik ve siyasal konulardan tarihsel ve kültürel konulara yönelmiştir. Süreç içinde sadece ilgilendiği temel konular değişmemiş konuları değerlendiriş biçimi de farklılaşmıştır. Zaten belki de tarih alanında yazdığı ilk makale konusunda sonradan yaptığı bir nitelendirme yukarıdaki değerlendirmeyi doğrulayacak mahiyettedir: "Kuşkusuz bu yazı, o dönemde benim, Nusret Hızır'ın, Mübec-

cel Kıray'ın ve 1970'li yıllardaki Türkiye'de sola açık sosyal bilimler çerçevesinin etkileriyle oluşmuş bilime bakış açımı da yansıtıyor. Yazıda tekçi bir bilim görüşü hakim. Doğa bilimleriyle sosyal bilimler arasında bir fark görmüyor.”¹ Dolayısıyla bütün hikâye önceki dönemdeki düşüncelerin belli ölçüde değişmesi şeklinde kurgulanmıştır. Bu tür tespitler yanında Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfı'nın 75. yıl kutlamaları içinde yer alması ve bu anlamda başka örneklerde olduğu gibi muhalefetten iktidara yönelmesi son dönemin önemli gelişmelerinden biri olarak anlaşılmalıdır. Sözü edilen iki örnek dışında doğa bilimleri alanlarından gelenler için başka örnekler vermek de mümkündür. Fakat bundan daha önemlisi doğa bilimi alanından gelenlerin sosyal bilimler alanına kazandırılmaları halinde sosyal bilimlerin daha iyi gelişeceğine dair yaygın olan inançtır. Mete Tunçay yirmi yılı aşkın bir süre önce böylesi bir anlayışı ifadelendirmişti. Geçen dönemler ölçüsünde olmasa da yaşadığımız tarih kesitinde de benzeri bir mantalitenin varlığından bahsedilebilir. Bu durum sosyal bilimcilerin yazdıklarına, düşüncelerine aktardıklarından daha az önem verilmesi halinde geçerli gibi görünmektedir. Tarihte salt belgesel, sosyolojide de dar anlamında ampirik çalışmaların başatlığı belirtilen mantalitenin bir göstergesi olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla sosyal gerçekliğin basit olarak algılanabileceği düşüncesinin yaygınlaştığı dönemler açısından doğa bilimlerinin önceliliği daha belirgin bir hal almaktadır. Bir dönemler, özellikle 1960'lı yılların başlarında iktisat, anayasa hukuku ve siyaset biliminin temel öneme sahip bilim dalları olarak algılanmasının sosyal gerçekliği matematiksel kesinlikle anlama düşüncesiyle bir bağlantısı vardır.

1960'lı yılların başlarını 1965 yılı sonrasında ayırmanın en temel yollarından biri 1960'lı yıllar dolaylarındaki gelişimin ayrıntılı sayılabilecek yorumuyla mümkündür. Ne yazık ki bu döneme ilişkin olarak ayrıntılara dikkat eden yorumlar yapılmamıştır.

1. İlhan Tekeli, **Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek**, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 1998, s. 20.

mıştır. Konunun en belirgin dayanağı 27 Mayıs üzerine yapılan basit yorumlarda bulunmaktadır. 27 Mayıs dönemi basit karşıt ve yandaş yorumların tahakkümü nedeniyle ayrıntılı bir şekilde tahlil edilememiştir. Yandaş yorumlardan biri olarak nitelenebilse de, belki de Mümtaz Soysal'ın **Dinamik Anayasa Anlayışı** dışında ayrıntılara dikkat eden bir metin yok gibidir. Onun dikkat ettiği ayrıntı da 27 Mayıs doğrultusunda geliştirilen yorumun iki ayrı varyantı arasındadır. Öze ilişkin yorum, farklılıkların ayrıntılarına dikkat eden bir yaklaşım belki temel yorumu değiştirmez ama belirtilen zaman kesitindeki gelişmelerin daha doğru anlaşılmasına yol açar. İki ayrı tarih kesitini aydınlatacak bilgi birikimi sorunun önemli ölçüde kavranmasıyla sonuçlanabilir.

27 Mayıs'a giden süreç içinde siyasal iktidar tarafından olumlu ve olumsuz bulunan akademisyenler vardır. Zaten Adnan Menderes'e atfedilen bir deyim de bu konuyu önemli kılmaktadır. Sözü edilen deyim "karacüppeliler"dir. Bu akademisyenlerin bir kısmı aktif siyaset yapmaya niyetli, bir kısmı da aktif siyaset yapmaya niyetli değildir. Bunların içinden aktif siyaset yapmaya niyetli olmayanlar 27 Mayıs hareketinden sonra kanaatlerini değiştirmişlerdir. Demokrat Partisi'nin yanında olup o partinin siyasetini tasvip eden akademisyen sayısı olağüstü sınırlıdır. Bu çerçevede Ali Fuat Başgil, Mümtaz Turhan ve bizzat Osman Turan'ı, Demokrat Partisi milletvekili olan Osman Turan'ı hatırlamak mümkündür.² Buna mukabil Demokrat Partisi'ne karşı bir ölçüde üniversite sorununu odak olan ve anayasa konusunu da içeren akademisyen merkezli bir muhalefet olmuştur. Bu akademisyenler arasında Hüseyin Naili Kubalı, Tarık Zafer Tunaya, Sıddık Sami Onar, İsmet Giritli, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Bahri Savcı ve Muhammer Aksoy gibi insanlar bulunmaktadır. Sözü edilen akademisyenlerden bazıları muhalefet yaptıkları için yeni dönemde etkili olmuşlardır. Öncelikle belirtilmesi gereken husus anılan bilim adamları

2. Fuat Köprülü'nün adı özellikle anılmamıştır. Çünkü 27 Mayıs darbesinin öncesinde DP'nin dışında bulunmaktadır.

rının büyük çoğunluğunun anayasa hukuku bilim dalından olmaları gerçektir. Bunun ötesinde muhalif konumda bulunan aydınlardan Ankara'da olanlar önceki dönemde, 1958 yılında yayın hayatına başlayan **Forum** dergisi çevresinde buluşmuşlardır. **Forum** dergisinde sergilenen düşüncelerin temel doğrultusu da 1960 yılı sonrasındaki gelişmeleri bir ölçüde etkilemişe benzemektedir. Dönemin temel düşünsel özelliklerinden birini de 1960'lı yılların bir başka yayın organında tespit etmek mümkündür. 1960'lı yılların hemen başlarındaki **Yeni İstanbul** gazetesi de özellikle başyazıları itibariyle dönemin muhalif bakış açısını yansıtmaktadır. Bu gazetede makaleleri yayınlananlar arasında Ali Fuat Başgil ve Osman Turan da bulunmaktadır. Ancak belki de dönemin özellikleri itibariyle **Yeni İstanbul** ve birkaç yayın organında somutlaşan muhalefet bariz olarak cılız kalmıştır. Bu nedenle **Yeni Forum** dergisiyle **Yeni İstanbul** gazetesinin düşünsel doğrultusunu karşılaştırmak önemli sonuçlara ulaşmayı sağlayabilir.³ Çünkü bazı aydınlar döneme ilişkin olarak yayınladıkları metinlerde aydınların 1960 yılına kadar birörnek düşündüklerini; daha sonra ise düşüncelerinin farklılaştığını yazmışlardır. Bu tespit bir ölçüde abartılı olsa da 1960 yılı sonrasındaki düşünsel farklılaşmayı anlamak açısından bu iki yayın organına yansıyan düşüncelerin karşılaştırılması bazı genellemelerin yapılmasını kolaylaştırır. Bu suretle sadece o sıradaki farklılaşmayı değil, sonraki dönemdeki gelişmelerin kökenlerini anlamak da mümkün olabilir. Niyazi Berkes'le Mümtaz Turhan'ın yaklaşımlarının karşılaştırılmaması bu konuda hiçbir merak olmadığının da belirgin göstergesidir.

-
3. Hayret edilecek konulardan biri de 1960 yılı sonrasında çıkan **Yön** dergisi üzerinde yoğun olarak durulmasına karşın başlarında **Forum**'un geldiği 1960 yılı öncesi muhalif dergiler konusunda çalışılmamıştır. Hikmet Özdemir'in **Yön**'e dair yazdığı kitap yanında Hacı Bayram Kâçmazoğlu'nun "Türkiye'de Siyasi Fikir Hareketleri" başlığıyla yayınlanan doktora tezi de ağırlıklı olarak **Yön** üzerindir. Bunun yanında toplumsal yapı ve siyasal gelişmeleri tahlil eden çalışmalar da **Yön** dergisinin doğrultusu üzerinde odaklaşmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde Jacob Landau'nun **Türkiye'de Aşırı Akımlar** kitabının da aynı konuyu ağırlıklı olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Konu bu somut örneklerle tartışıldığı zaman 1965 yılında belirginleşen değişim daha doğru bir şekilde anlaşılabilir. **Forum** dergisinde ifadesini bulan düşünceler 1960'lı yılların başlarından itibaren **Yön**'deki bir açılımla zaman içinde sosyalizme doğru evrilmiştir. Sözü edilen evrilme süreci değişik mecralarda gelişerek belirli bir noktaya doğru yönelmiştir. Dönemi Batılaşmacı Kemalist zihniyetin sosyalleşmesi, belli ölçüde de sosyalistleşmesi olarak anlamak gerekmektedir. O dönemde bazı kavramlara yüklenen anlamlarla daha sonraki dönemde yüklenen anlamlar farklılık arz etmektedir. Bu dönemde belki de sözü edilen süreç nedeniyle daha sonra belli bir şekilde öne çıkacak olan Marksist klasiklere atıf yapılmayacaktır. Takriben aynı yıllarda daha sonra Marksist olarak nitelenecek olan iki aydının Atatürk'ün sosyal görüşleri üzerine kitap yazmaları tümüyle tesadüfi değildir. Marksizmle Kemalizmin devletçilik ve halkçılık ilkeleri arasında şaşılacak benzerlikler bulmuşlardır. Sözü edilen dönem belirgin bir biçimde Kemalizmin sosyalizme yaklaşan bir yoruma kavuştuğu dönemdir. Muhafazakâr yaklaşımlar açısından ise bir tür liberalleşme gündeme gelmektedir. Ekonomik ölçütler esas alınarak yapılan toplumsal yapı tahlilleri daha sonraki yılların, 1968 yılı sonrasının konusudur. Dönemi her anlamda bir geçiş dönemi olarak nitelemek daha gerçekçi görünmektedir. Marksizmden daha çok varoluşçuluk üzerinde durulmaktadır. Bir anlamda bu dönem bir tersine süreç olarak 1990'lı yıllarda tabiri caizse yeniden yaşanacaktır. Bu defa da düşünsel anlamda sosyalizmden Kemalizme yönelik bir süreç gündeme girecektir. Başka bir şekilde söylemek gerekirse 1960'lı yılların sonları açısından değerlendirme yapıldığında temel düşünsel eğilimlerin 1960-1965 yılları arasında henüz kristalize olmadığı belirtilebilir. 1960-1965 yılları arasını değişik düşün akımlarının kristalize olması sürecinin yaşandığı dönem olarak anlamak gerekmektedir. Bu dönemin yaşadığımız tarih kesitine kadar önemli sayılabilecek etkileri olmuştur.

Daha önce belirtildiği gibi Türkiye'de sosyal bilimlerin en temel sorunlarından biri gelenek yokluğu ya da daha doğru ifadeyle gelenek oluşturma konusunda hassasiyet göstermeme

durumdur. Bunun en net göstergesi 1960'lı yılların bir milat, bir rönesans olarak algılanmasıdır. Yukarıda işaret edilen geçiş dönemine dikkat edilmemesi de bu algılamadan kaynaklanmaktadır. Bu tür bir rönesans algısı geçmişte yaslanılacak hiçbir düşünsel dayanak olmadığını ifade etmektedir. Türk düşünce hayatında her on senede bir benzeri bir rönesans yaşandığına dair açık veya örtük değerlendirmeler yapılır.

Gelenek yokluğunun göstergelerinden bir başkası da değişik düşün akımları tarafından değişik tarih kesitlerinin değişik milatlar olarak nitelenmesidir. Nasıl 1960'lı yıllar öncesiz bir gelişmenin işaretiyse sonraki yıllar da benzeri bir anlayışı simgelemektedir. Dünyaya açılmanın ve dolayısıyla çevirinin yoğunlaştığı 1980'li yıllar iki ana düşün akımı açısından da bir miladın göstergesi olarak anlaşılmıştır. Düşünsel akımlar arasında diyalogun eski döneme göre yoğunlaşması sadece hoşgörünün artmasından değil evrensellik konusundaki vurgudan da kaynaklanmaktadır. Türkiye'deki yapısalcılığın gündeme girmesi evrensellik vurgusunun artmasının yolunu açmıştır. Bir anlamda da 1980'li yıllardaki düşünsel gelişmelerin macerasını belirlemiştir. Evrensellik hususundaki ısrar ve doğa bilimleriyle sosyal bilimlerin özdeşleştirilmesi Türkiye'de sosyal bilimlerin geçmişine önem verilmesi gerektiği anlayışına engel teşkil etmektedir. Bu nedenle de zaman içinde değişik olarak nitelenebilecek teorik yaklaşımlar başatlık kazanmaktadır.

Gelenek yokluğunun bir başka sebebi de her dönemde en öne çıkan bilim dallarının farklı olmasıdır. Bilim dallarının geçmiş birikimlerinin farklı olması düşünsel değişiklikleri kolaylaştırmaktadır. 1960'lı yıllarda anayasa hukuku, siyaset bilimi ve ekonomi bilim dalları öne çıkmıştır. Anayasa, siyasal parti ve ekonomik sistem değişikliğiyle her şeyin değişebileceği şeklinde bir anlayış hakimdir. 1980'li yıllarda da tarih ve sosyoloji bilim dalları başat olmuştur. Türkiye'de entelektüellerin her dönemde işlevsel olma amacı, misyon taşıma eğilimi bir dönem siyaset bilimci olarak nitelenen akademisyenlerin zaman içinde kendilerini tarihçi olarak nitelemelerine yol açmıştır. Aynı süreç ikti-

satıcıları da tarihçi ve sosyolog yapmıştır. Sözü edilen değişiklik gelenek tesis edilmesini engellediği kadar entelektüellerin farklı düşünsel mecralara yönelmesine de sebep olmuştur.

Gelenek yokluğu bir de zaman içinde sosyal bilimin anlayış biçiminin değişmesinden dolayı kökleşmiştir. 1940'lı yılların sonlarından itibaren her bilim dalıyla uğraşmak yerine belirli alanda uzmanlaşmak gereği özellikle yurtdışında doktora yapan entelektüeller tarafından savunulmuştur. Bu tür bir anlayış toplumsal gerçeğin basit bir şekilde, daha doğrusu apaçık görülebileceği saptamasından kaynaklandığı için akademisyenler başka konularla ilgilenme gereğini duymamışlardır. Özellikle toplumsal gerçekliğin bedahet olduğu anlayışı akademisyenlerin alan değiştirdikten sonra yeni bilim dallarına adepte olmalarını olağanüstü zorlaştırmaktadır. Tabii çok sayıda akademisyen bu konuda hiçbir sorun yaşamadığını düşünmektedir. Son dönemlerde de akademisyenler yeniden inter-disipliner yaklaşımın gereği üzerinde durmaya başlamışlardır. Bu yönelim kendi deneyimleri sonucu değil yayınlanan bir çeviri metin dolayısıyla gündeme gelmiştir. Bilmenin, öğrenmenin kolay olduğu bir zihniyet nedeniyle elli yıllık bir süre içinde aynı noktaya gelmek bir süreç olarak kavranmalıdır. Bu sürecin geçmiş dönem sosyal bilimcilerinin birikimlerine yönelmeyi beraberinde getirmemesi üzerinde ciddiyetle durulmalıdır. Bu tür bir zihniyet Türkiye'de bilim yapılabileceği konusundaki kuşkuyu da önemli ölçüde haklı göstermektedir. Türkiye'de yabancı dilde eğitimin bu ölçüde yaygınlaşmasının nedenleri tartışılırken özellikle bu nokta atlanmamalıdır.

Gelenek yokluğunun bir başka noktası da çevirinin zaman içinde kritik önemini koruması ve hatta son zamanlarda giderek daha yoğunlaşması ve merkezileşmesidir. Türkiye'de çevirinin son sıralarda fazlalaşması akademisyenlerin çeviriyi düşünce sürecini destekleyecek bir faaliyet olarak görmek yerine zaman içinde giderek artan bir biçimde düşünmenin yerine ikame etmeye yöneldiklerini göstermektedir. Hilmi Ziya Ülken'in 1930'lu yıllarda yayınladığı **Uyanış Devirlerinde Ter-**

cümenin Rolü kitabında sorduğu sorular üzerinde durma gereği duyulmamıştır. Hilmi Ziya Ülken'in bu kitabı başka önemli diğer kitapları gibi uzun süre alanında tek olma özelliğini korumuştur. Özellikle 1990'lı yıllarda tercüme konusu hiçbir biçimde tartışma gündemine getirilmemiştir. Örneğin, 1979'da Kültür Bakanlığı'nın 1940'lı yıllardaki tercüme eylemine özenerek çıkardığı bir sayılık **Tercüme** dergisinin ne amaçla çıktığına dair bir sayfalık bir metin bile yazılmamıştır. Tercüme metinler konusunda derinlikli olarak düşünmeden özellikle 1990'lı yıllar açısından Türkiye'de sosyal bilimlerin durumunu tartışmak mümkün değildir. Türkiye'de sosyal bilimlerde gelenek oluşturma'nın yolu bir yönüyle de tercümenin düşünsel gelişimdeki işlevi tartışılarak açılır. Türkiye'de bazı düşünce adamları belirgin düşünürlerin çevirmenleri olarak temayüz etmişlerdir. Muzafer Şerif Başoğlu'nun Mustafa Şekip Tunç'u Freud mütercimi olarak olumlaması bu konuda önemli bir örnektir. Bu durum sadece 1990'lı yılların bir göstergesi olmayıp belirtilerini çok önceki tarih kestlerinde de göstermiştir. Belki de Türkiye'de düşüncenin gelişimi açısından bu durumun önemli etkileri bulunmaktadır. Hilmi Ziya Ülken'in **Şeytanla Konuşmalar** kitabında mizahi bir şekilde belirttiği gibi telif eserleri bile tercüme olarak görmek gerekmektedir. Son dönemde değişik olan özellik artık tekil bireylerin, belirgin metinlerin mütercimi olarak görülmek yerine tabiri caizse belirgin akademik grupların birkaç düşünürün mütercimi olarak nitelenebilmesidir. İlginç olan konu bu durumun hiç de yadırgatıcı gelmemesidir.

Gelenek sorununu bir ölçüde de Doğu/Batı ilişkileri bağlamında yorumlamak gerekmektedir. Geçmiş dönem entelektüelleri kendilerini Batılaşmacı ve muhafazakâr olarak nitelemişlerdir. Özellikle Niyazi Berkes ve Mümtaz Turhan'nın metninin okunması bu noktada basit bir nitelemenin olmadığını açıklıkla gösterebilir. Demek ki bu noktada genellemeler herşeyi açıklayabilecek mahiyette değildir. Entelektüellerin düşünceleri de genellikle istikrarlı olmamıştır. Bunun nedenlerinden biri de güncel siyasete bağımlılıktır. Düşüncede istikrarsızlık bir dönemler Doğu vurgusu yapan entelektüellerin zaman

içinde Batılılaşmacı bir eğilim içine girdiklerini göstermektedir. Somut örnekler konunun daha bir açıklık kazanmasını sağlayabilir. Bunun yanında düşünce serüveni istikrarlı entelektüeller bile zaman içinde farklılaşmaktadır.

Batılılaşmacı eğilim de süreç içinde farklılaşmıştır. Her dönemin başat düşünsel eğilimleri bulunmaktadır ve bu eğilimler hızlı sayılabilecek şekilde değişmektedir. Zaman içinde yaslanılan düşünsel dayanakların değişmesi bir yere kadar doğaldır. Ancak bu süreçte bir ölçüde etkileşimin olması, sürekliliğin olması da gerekmektedir. Fakat bu tarz bir süreklilik kendini göstermemiştir. Tıpkı başka konularda olduğu gibi bu konuda da birbiriyle iç içe geçmemiş kopukluklar söz konusudur. Benzer bir anlama gelmek üzere Hilmi Yavuz'un Ziya Gökalp'ten Murat Belge'ye kadar Türk düşünce adamlarının aktarmacı olduklarını belirtmesi önemli gerçekliklere işaret etmektedir: "Denilebilir ki, Ziya Gökalp'in Durkheim'ciliği benimsediği 1915 yılından, bugün Murat Belge'ye kadar Türk düşüncesinin tarihi, gerçekte, Durkheim'den Althusser'e bağlanan batılı düşünce geleneğinin Türk gerçeklerine uyarlanması tarihidir."⁴ Bu somut süreç Batılılaşmacı eğilimin gelenek oluşturma konusunda nasıl bir engel oluşturduğunu da göstermektedir. Benzeri tespit yapanların zaman geçtikçe benzeri noktalara geldikleri de saptanabilir.

Bunun yanında bir düşünsel envanter çıkarma denemesi neredeyse hiç yapılmamıştır. Geçmiş dönem çalışmalarına yapılan atıflar yazanın bakış açısını muhkemleştirmek dışında bir işlev taşımamıştır. Bunun yanında düşünsel birikimin yorumlanması gibi bir endişe duyulmamıştır. Bu durum geçmiş dönem düşünsel birikimiyle bağlantının Batı düşüncesi kanalıyla kurulmasına yol açmaktadır. Her ayrı düşünsel dönemin kapsayıcı ve genel anlamda bütünlüklü bir muhasebesi gerçekleştirilmemiştir. Gene benzeri bir şekilde düşünce adamları genellikle yaklaşımlarını oluştururken eski dönem birikimlerini yo-

4. Hilmi Yavuz. "Türk Kültürünün Sistemleştirilmesinde Yöntem Sorunu", **Türkiye Defteri**, No:20, (Haziran 1975), s. 109.

rumlamayı denememişlerdir. Bu anlamda Kemal Tahir'in kitap tahlillerinin yoğunluğu ve hemen hiçbir entelektüelin bu genişlikte tahlil yapmaması üzerinde ciddiyle düşünölmelidir. Geçmiş dönemin birikiminin muhasebesinin yapılmaması yakın geçmişin ve özellikle Osmanlı mirasının belirgin bir şekilde küçömsenmesiyle ilgilidir. Aynı anlama gelmek üzere tarihçiler dışındaki sosyal bilimcilerin Kemal Tahir ölçüsünde Osmanlı toplumu üzerine yazılanlarla ilgili olmamaları bu konuda önemli bir göstergedir. Tarihçilerde Osmanlı toplumu hakkındaki bilgi birikiminin bütönlöklö bir tahliline daha yeni yeni yönelmektedirler. Kemal Tahir'in ilgisinin yoğunluğuna en iyi kanıt Osmanlı toplumuna dair yayınlanan notlarıdır. Bu notlar okunduğö zaman ne ölçöde kritik konulara yönelindiğö açıklıkla görölebilir.

Türkiyede sosyal bilimlerde gelenek yokluğö daha açık olarak son dönemin bir özelliğö olarak belirginleşmiştir. Yukarıda işaret eden eğilimler 1990 sonrasında daha da güçlenmiş görönmektedir.

Bir saptamanın açık bir şekilde yapılması gerekmektedir. Sosyal bilimciler genellikle güncel olanla ilgilidir. Geçip gitmiş dönemlere ilişkin ilgi hiç oluşmamıştır. Bu noktadaki ilgi genellikle olumsuz anlamda bir ilgi olarak oluşmuştur. Bazı aykırı tespitler Türk düşünce hayatının başat figürlerinin dikkatini çekmese bazı metinler muhtemelen hiç yazılmazdı. Behice Boran'ın feodalizm tartışmalarında merkezi bir yer işgal eden makaleleri de bu metinlere önemli bir örnektir. Hatta kendilerini tarihle neredeyse Attilâ İlhan gibi özdeşleştiren bazı kişiler Osmanlı döneminin etkisini fark ettikten yıllar sonra Selçuklu döneminin etkilerinden de söz etmeye başlamışlardır. Bazı eleştiriler ve hatta ondan öte bazı güncel olana dönök saptamalar geçmiş dönemin tartışılmasını gündeme getirmiştir.

Aslında Türkiye'de Osmanlı toplumsal yapısının tartışılması da 1960'lı yıllarda Türkiye'nin toplumsal yapısının tartışılmasıyla paralellik arz etmektedir. Nasıl Türk toplum yapısı Batılı toplumların toplumsal yapısı ideal olarak görölöp, esas alınıp tartış-

şılmışsa, Osmanlı toplum yapısı da Cumhuriyet dönemi toplum yapısı, daha doğrusu gelişmeleri vesilesiyle gündeme getirilmiştir. Cumhuriyet dönemi gelişmelerine ve bazı siyasal sorunlara çözüm yolu bulmak amacıyla Osmanlı toplumu hakkında genellemelere gidilmiştir. Düşüncelerin gelişim sürecinin bilinmesi ifade edilen temel yaklaşımların daha doğru anlaşılmasını sağlayabilir. Dolayısıyla temel mantalitenin anlaşılması gerekmektedir.

Behice Boran'ın bilinen yazısı, daha doğrusu Osmanlı toplumsal yapısını tahlil eden ve **Yön** dergisinde yayınlanan iki makalesi Osmanlı toplumsal yapısını yorumlamaya çalışan metinler değildir. Metinler Cahit Tanyol'un Türkiye'de kapitalizmin gelişiminin özgün koşullarına dikkat çeken makalesinde ifadelendirilen görüşlerine cevap vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Soruna bir başka türlü bakmak gerekirse Cahit Tanyol kapitalizmin gelişimi konusunda aykırı bir düşünce belirtmese Behice Boran sözü edilen makaleleri yazmayı muhtemelen düşünmeyecekti. Türkiye'de 1960'lı yılların sorunlarının algılanış biçimi konuya yaklaşımın çerçevesini belirlemiştir. Bu noktadaki, aykırı noktadaki, daha doğrusu evrensellik vurgusu konusundaki sürekliliğin en güzel kanıtlarından biri, yıllar sonra 1987'de ve hatta 1998 yılında konuya Oğuz Oyan'ın Behice Boran'ın makalelerindeki gibi, neredeyse satır satır benzer bir şekilde yaklaşmasıdır.

Yukarıda ifade edilen düşünceleri somutlaştırmak anlamında bir genelleme oldukça açıklayıcı olabilir: 1960'lı yıllarda neredeyse hiçbir sosyoloğun gündeminde doğrudan tarih ve Osmanlı tarihi yoktur. Gündeminde eleştirel anlamda tarih ya da Osmanlı tarihi olan sosyologların da sosyolog niteliklerinin yanında başka kimlikleri ve başka bilim dallarıyla bağlantıları bulunmaktadır. Hatta dönemin yoğun rüzgarından etkilenmiş olan genç sosyologları, siyaset bilimcileri ve şehir ve bölge planlamacıları Mübeccel Kıray gibi tarihle hiçbir ilgisi olmayan bir ekolden geldiklerini ifade etmişlerdir. Bu genellemenin mütemmüm cüzü de 1980'li yılların sonları ile 1990'lı yıllara iliş-

kindir. Sözü edilen yılların sosyologlarından hemen hiçbiri de tarihle ilintisiz görünmemektedir. Herkes yoğun bir şekilde tarihle ilgilenmektedir. Tarihle ilginin bu şekilde geç bir tarihte belirmesi tarih yorumunu ister istemez sathi kılmaktadır. Geçmiş döneme ilginin Batı kanalıyla gelmesi de ilginin sınırlı kalmasının bir başka nedeni olarak görünmektedir. Bu noktanın özellikle vurgulanması gerekmektedir.

Son dönemde geçmiş ve somut olarak Osmanlı ilgisi başka bir bağlamda gelişmektedir. Sorun burada da Batıyla bağlantı süreci çevresinde gündeme girmiştir. Nasıl 1960'lı yılların Osmanlı anlayışı daha önce sözü edilen Behice Boran'ın makaleleriyle bağlantılandırılmışsa son dönemdeki Osmanlı toplum yapısı ilgisi de Osmanlı toplumunun gelişim sürecinin başka bir çerçevede tartışıldığı Çağlar Keyder ve Huricihan İslamoğlu'nun makalesiyle biçimlendirilmiştir. Bu çalışmada Doğu toplumlarının özellikleri bir başka bağlamda gene Batı ideal bir model olarak anlaşılabilir ya da Batı/Doğu ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmiştir. İlginç olan husus sözü edilen makalede Osmanlı toplum yapısının ATÜT olarak nitelenmesidir. Ancak zaman içinde bu tarz nitelendirme değiştirilmiştir. Gelişim süreci meseleyi traji-komik denilebilecek bir noktaya getirmiştir. Traji-komik durumun bir tür izahının ayrıntılı sayılabilecek bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Sorunu anlayanın yolu belki de ATÜT, şarkiyatçılık ve modernleşme teorilerinin dünya sistemi yaklaşımından farklarını ortak paydalarını aramaktan geçer. Burada sorun Batının ideal kabul edilmesine benzer bir şekilde oluşmaktadır. Geçmiş dönemde şarkiyatçılık ve modernleşme anlayışından farklı olarak nitelenen ATÜT onların karşıtı olması anlamında anlaşılmıştır. Bu nedenle de geçtiğimiz dönemde eleştiri konusu olmuştu. İşin ilginç yanı ATÜT kavramını kullananların zaman içinde Çağlar Keyder örneğinde görüldüğü biçimde düşüncelerini değiştirmeleri gibi, bir zamanlar Kemal Tahir'in tutucu ideoloji çevresinde yorum yaptığının söylenmesine mukabil şimdilerde de onun dolaylı olarak oryantalist olarak nitelenmesidir. Bir

başka deyişle hemen herşey uzun olmayan bir süre içinde neredeyse yüz seksen derece değişmektedir. Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişiminin önündeki en büyük engel olarak bu özellik belirmektedir. Gelenek oluşmaması da yoğun olarak bu özellikle bağlantılı görünmektedir.

Paralel bir şekilde yeni dönemin yeni tarihçiliği de karşıtı olduğu eski tarihçiliğe benzemek, ona dönüşmek sürecindedir. Belirgin somut örnekler üzerinde durmak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Yazdıklarının başat özellikleri itibariyle Mete Tunçay, Sina Akşin, Zafer Toprak ve Cemil Koçak belge fetişisti olma anlamında klasik akademik tarihçilerden belirgin bir farklılık taşımamaktadırlar. Mete Tunçay'ın bir anlamda resmi ideolojiye karşıtlığının yanında diğerlerinde böyle bir kaygı da görülmemektedir. Böyle bir kaygının varlığının ötesinde belgeler konusunda klasik tarihçilerden farkları yoktur. Klasik akademik tarihçilere temelde eleştiri getiren sosyal bilimci ise Halil Berktaş'dır. Halil Berktaş'ın eleştirisi ise ayrıntılara dikkat eden bir eleştiri değildir. Fakat klasik tarihçilere yönelik eleştirisi zaman içinde daha köklü bir biçime dönüşmüştür. Bunda düşüncelerinin radikal olarak değişmesinin de rolü vardır. Halil Berktaş sosyal tarih anlayışına göre, onu ölçüt olarak klasik tarihçiliğe yönelik eleştiri getirmiştir. Diğerlerinin klasik tarihçilere yönelteceği eleştiri soyut kalmakta çünkü klasik tarihçiliğin gelişim seyrini ve niteliğini doğru düzgün bilmemekte ve akademik tarihçiliğin arkasındaki ideolojik yaklaşımı fark edememektedirler. Çünkü bu noktada belirgin bir kaygıları ve sorunları yoktur. Klasik tarihçilik Osmanlı toplumu üzerinde odaklandığı için bu durum Osmanlı tarihine yönelik ilgiyi de sınırlamaktadır. Yeni dönemin yeni tarihçiliğinin Osmanlı toplumuna yönelik ilgisi de bariz olarak sınırlıdır.

Değişik dönemlerin değişik öncelikleri olduğu için herkes durumu bu önceliklere göre değerlendirmektedir. İlgi odağı yazılıp çizenleri belirlemektedir. 1960 yılı sonrası sosyal bilimcileri süreç içinde önce iktisat tarihine, sonra sosyal tarihe, en nihayet de alternatif tarihe yöneldikleri için belirgin bir düşünsel

gelişim yaşanmıştır. Dönüp bir biçimde, bir ölçüde geçmiş dönemde belirgin konularda bazı düşüncelerin telaffuz edilip edilmediği sorgulanmamıştır. Son dönemde hemen her alanda düşünce beyan eden İlhan Tekeli de yaklaşımları itibarıyla Annales Okulu'nun değerlendirmelerini önemli bulduğunu belirtmektedir: "Bu ele alışı ilginç bir yan, bu yazıların Annales Okulu'nun tarih anlayışı konumunda ortaya çıkıyor. Gerçi Annales Okulu konusunda yazılar içinde açık bir tutum sapması yok, ama yazılarda geliştirilen görüşler, dolaylı olarak bir konum saptaması yapmış oluyor. Yazarın toplumsal tarih konularıyla ilgili olması, sosyal bilimler alanına şehir ve bölge planlamanın 1960'lı yıllardaki çok disiplinli Neo-Kantçı sentez arayışlarında olan yapısından kurtulamamış olduğu dönemde girmiş olması, Annales Okulu'na sempati duyacağı kanısını uyandıracaktır. Yazar da tarihçilerin çoğu gibi bu okulun çalışmalarına önem vermektedir."⁵ Bu alıntı Annales Okulu'nun Türkiye'deki etkisinin son dönemde yoğun olduğunun göstergelerinden biridir. Kendisinin tarih ilgisi de alıntı yapılan kitapta belirtildiği gibi 1980'li yılların başlarında başlamıştır. Kitaptaki ilk tarih yazısı da 1982 tarihini taşımaktadır. Bu kadar belirgin bir zaman aralığına rağmen bir çok entelektüel geçmiş dönemde klasik akademik tarihçilerin Annales Okulu'na ilişkin yaklaşımları konusunda düşünce beyan etmemektedir. Bazı aydınlar Ömer Lütfi Barkan'la faşizm arasında paralellik kurmalarına rağmen Barkan'ın Annales Okulu konusundaki düşüncelerini aktarmamaktadır. Bir başka nokta ise eski tarihçilerin, ondan öte sosyal bilimcilerin Annales Okulu'na daha genel anlamda, ayrıntılara dikkat ederek bakmalarına mukabil yenilerde daha sathi bir görüşün hâkim olmasıdır. Bu anlamda Ömer Lütfi Barkan'ın Braudel'in temel kitabı üzerine değerlendirme yapması önemlidir. Değişik dönemlerin zihniyetlerini anlamak için bu yaklaşımla belki de karşılaştırılabilecek tek özetleme denemesi Zafer Toprak'ın **Toplum ve Bilim** dergisinde yayınlanan konuyla ilgili makalesidir. Ancak bu noktada daha önemli olan

5. Tekeli, *a. g. e.* , s. 16.

husus son dönemde neredeyse hiçbir sosyoloğun konu üzerinde düşünce telaffuz etmemesine mukabil 1940'lı yıllarda, hatta 1930'lu yılların sonlarında Hilmi Ziya Ülken'in Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmaları üzerine düşüncelerini beyan etmesidir. Hatta bundan öte Hilmi Ziya Ülken Mustafa Akdağ'ın daha yayınlanmamış kitabı üzerine de yorum yapmıştır. Annales Okulu hakkında değerlendirme yapmamak yeni dönem entelektüellerinin gelenek konusunda duyarlı olmamalarının da en belirgin göstergesidir.

Annales Okulu'nun yeni dönem sosyal bilimcileriyle ilgisi değişik bir kaynaktan beslenmektedir. Zaten Annales Okulu'nun Amerika Birleşik Devletleri'ndeki etkisi de benzeri bir süreçten geçmiştir: "1970'lerde Fransız Anales Okulu'nun... çalışmaları, Amerikan sosyal biliminde nihayet haklı bir ün kazandı. Daha önce de silik değildi; fakat onu takdir edenler sadece bilgili Avrupa tarihi uzmanları olmuştur. Sosyolojide tarihsel çalışmanın büyümesi Annalistlerin itibarını çok artırdı; hatta Immanuel Wallerstein, New York Eyalet Üniversitesi'ndeki kendi araştırma kurumuna Fernand Braudel Merkezi adını verecek kadar ileri gitti."⁶ Hatta Amerikan sosyal bilimcileri için yazılanlar sanki aynı zamanda Türk sosyal bilimcileri için de geçerlidir: "Dahası, uzman Amerikalı tarihçiler arasındaki ününe rağmen, pek çok Amerikalı sosyal bilimci, 1970'lerin başında **Annales** okulundan habersizdi."⁷ Türkiye'de sosyal bilimlerin genellikle son yıllarda Anglo-Saxon geleneğinden beslenmesi belirtilen somut durumun ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Aslında son dönemdeki gelişmelerle 1980'li yıllarda Şerif Mardin'in Anglo-Saxon geleneği konusunda söyledikleri arasında belirgin bir paralellik bulunmaktadır. Türk Sosyal Bilimler Derneği ile Anglo-Saxon sosyal bilim geleneği arasında bariz

6. Daniel Chirot, "Marc Bloch'un Toplumsal ve Tarihsel Manzarası", **Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler**, der: Theda Skocpol, çev: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yay. , İstanbul, 1999, s. 22.

7. Charles Ragin ve Daniel Chirot, "Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi: Tarih olarak Siyaset ve Sosyoloji", **a. g. e.** , s. 289.

bir ilişki vardır. 1980'li yıllardan itibaren Şerif Mardin'in yaklaşımlarının Türkiye'deki başat sosyal bilim anlayışına yatkın akademisyenler tarafından hüsnü kabul görmesi de bununla bağlantılıdır. Şerif Mardin'in daha önceki dönemdeki çalışmalarının pek etki yapmaması da bir ölçüde bu etkenle izah edilebilir. Bu durum da Türkiye'de sosyal bilim geleneğinin teessüs etmediğini, yeni olarak nitelenen düşüncelerin belli ölçüde değişik kaynaklardan geldiğini göstermektedir. Neredeyse Türkiye'de sosyal bilimlerin temel belirleyicilerinin sonuçları benzer bir mecrada akmakta ve hemen her alanda buluşmaktadır.

Annales Okulu'nun Türkiye'de önemsenmesinin kanalıyla sosyal bilimlerin sorunlarının son dönemde tartışılmasının kanalı hiçe farklı görünmemektedir. Hemen herkes Türkiye'de sosyal bilimlerin sorunsuz bir mecrada seyrettiğini düşünürken **Sosyal Bilimleri Açın** broşürünün çevrilip yayınlanmasıyla birlikte özellikle genç akademisyen kuşağı Türkiye'de sosyal bilimlerin krizini çözümlemeye yönelmiştir. Bu ilgilenme süreci bir başka yönelimi berberinde getirmiştir. Eskiden hemen herkes Türkiye'de sosyal bilimlerin kendi çalışmalarıyla mütekâmil bir hale geldiğini savunurken son dönemde çok sayıda genç akademisyen Türkiye'de konusunun sil baştan formüle edilmesi gereği üzerinde durmaktadır. Eski dönemdeki mantalite sosyal bilimlerin gelişkin bir noktada olduğu şeklindeyken şimdi iyice tıkandığı bir noktaya geldiği şeklindedir. Yani eski mantık çevresinde dönüp dolaşıp aynı noktaya gelindi: Benim oğlum bina okur... misali. Ancak görüntüde yepyeni bir sayfa açmak hedeflenmiştir. Bunun son dönemde iyice vahim hal almasının nedenlerinin başında çevirinin yaygınlaşması, neredeyse telif ürünlerin de yerini alması gelmektedir. **Sosyal Bilimleri Açın** broşürünün toplattırdığı sempozyuma bildiri sunanların yaş ortalaması bile hiç kimsenin dikkatini çekmemiştir.

Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişiminin olumlu dayanakları ise haliyle bir başka makalenin konusudur.

Bu Doğu Başka Doğu

Bir sene önce **Sosyoloji Yıllığı**'nın ana temasının Baykan Sezer'in ana konularından biri olan Doğu/Batı mücadelesi/çatışması olarak tespit edilmesi özellikle Avrupa Birliği sürecinin 17 Aralık 2004 sonrası aşamasında daha bir isabetli görünüyor. Gelişen süreç konusundaki tahmin Doğu/Batı mücadelesinin temel inceleme alanı olarak seçilmesindeki isabeti gözler önüne seriyor. Bu noktada önemli olan husus konunun değişik boyutları itibariyle değerlendirilmesi. Zaten Kemal Tahir'in son romanı **Yol Ayrımı** da yirminci yüzyılın başlarındaki sürecin yüzyıllardır süren Doğu/Batı çatışmasının bir uzantısı olduğunu ifade ediyor. Bu sürecin bugünkü aşamasında bu çatışma konusunda kapsayıcı ve satır başlarına, temel meselelere işaret eden bir genelleme yapmanın yararlı olabileceği düşünülmelidir. Böyle bir genellemede de değişik bilim ve sanat alanlarındaki gelişmelere dikkat etmelidir.

XIX. yüzyılda, -ki **Sosyoloji Yıllığı**'nın sayılarından birinin başlığı XIX. Yüzyıl, diğerinin başlığı da XX. Yüzyıldır- yaşanan süreç kısa zaman aralığında değişik şekilde/şekillerde yorumlanmaya çalışılmıştır. Siyasal yazınımız ve sosyal bilim anlayışımız Tanzimat'la ve 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'yla iyiden iyiye Batının güdümüne girdiğimiz biçiminde şekillenmiş artık bir yarı-sömürge olduğu köklü bir anlayış olarak yaygınlaşmıştır. Daha sonraki dönemde, Cumhuriyet döneminin de bu ilişki ağını kırdığı tarzında genel bir yaklaşım vardır. 1950'li yıllara doğru giden gelişmeler yeniden Batı güdümünü gündeme getirmiş ve bizim bağımsızlaşma girişimimiz siyasal yazınımızın ve sosyal bilim anlayışımızın merkezinde yer almıştır. Ancak konu her zaman için benzer bir mecrada seyretmiş

Batı güdümüne karşı direnç hep önde tutulan temel bir ilke olmuştur. Fakat bu temel anlayış zaman içinde neredeyse tersine çevrilmiştir. Tanzimat süreci ve 1950'li yıllarla giden tarihsel kesit Batı güdümüne girmek olarak değil, Batıyla entegrasyon olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Bundan öte o ilk dönem genellikle Batı'daki temel anlayış çerçevesinde ilk sıralar bile yarı-sömürge adlandırmasının yanlış olduğu şeklinde bir yorumla anlaşılmıştır. 1960'lı yılların sonunda genelgeçer yaklaşımları güzel yorumlayan bir yazar **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu** başlıklı bir kitap yayınlamıştır. Artık bugünlerde Osmanlının yarı-sömürge oluşu gibi bir süreçten söz edilmemektedir. Başka birçok konuda olduğu gibi bu konuda da fikir değişikliği Batılı yazarların yaklaşımlarıyla oluşmuştur. Vaktiyle, **Yol Ayrımı**'nda yazılanlar hiçbir şekilde dikkat çekmemiştir. Vaktiyle dikkat çekmediği gibi bugün de dikkat çekmemektedir. Bu durum bizim düşünce dünyamızla, zihniyet haritamızla ilgili bir husustur.

Zihniyet dünyamızın parçalı olmasının sebepleri üzerinde durulmalıdır. Bu konunun Türkiye'de tarih ve sosyolojinin anlaşılış biçimiyle derin bir bağlantısı bulunmaktadır. Türkiye'de tabii istisnaları olmakla beraber tarih ayrıntılar üzerinde durmuş ve genellemeler yapmakta sınırlılıklar taşımış ve yorumu hep ileri bir tarihe ertelemiştir. Gene aynı şekilde sosyoloji çalışmaları sürekli olarak toplum gerçeklerinden soyutlanmış genellemelere yönelmiştir. Ve sosyoloji çalışmaları için tarih, özellikle de geçmiş dönem tarihi hiçbir şekilde ilgi çekmemiştir. Geçmiş döneme, geçmiş tarihe ilgi hemen hep güncel bir meseleyi çözümlemek amacıyla gerçekleşmiştir. Bu nedenle sağlıklı sayılabilecek bir ilgi olarak anlaşılmamalıdır. Demek ki sorunun bariz bir biçimde iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan biri güncel konulara yönelik duyarlılıklarsa diğeri Batıdaki kavramsallaştırmalardır. Batıdaki kavramsallaştırmalara ilişkin bir örnek yarı-sömürge oluş süreciyse diğeri iki örnek 1960'lı yılların ortalarında üzerinde durulan, tartışılan İbn Haldun düşüncesi ve ATÜT meselesidir. Aslında İbn Haldun ve ATÜT konuları genel özellikleri itibarıyla Türkiye'nin gündemine girmedi.

Batıda, Fransa'da tartışıldığı için ve tartışıldığı biçimde bu konu Türkiye'de incelendi. Yani başından beri konunun dışarıdaki tartışma biçiminin belirleyici olduğu şeklinde bir durum var.

Batı kavramsallaştırmasının belirleyiciliği biraz da sosyolojik mahiyetteki çalışmaların tarihsel-toplumsal gerçeklerle bağlantısızlığından kaynaklanıyor. Bu durumun süreç içinde daha da azalması Batılı kavramlara daha bir sarılmayı beraberinde getiriyor. Olay bir ölçüde de maddi belirleyicileri daha fazla önemsemeyle de bağlantılı görünüyor. Tarihsel-toplumsal gerçekliklerle ilgilenmemek ve kafayı maddi belirleyicilere takmak Batılı kavramların gerçeklikleri açıklamaya yettiğine inanmanın yollarını açıyor. Sosyologlara bakıldığı zaman iki dönemi ayırmanın bir anlamı olması lâzım. Biri 1940'lı yıllar, diğeri de 1960'lı yıllar. Özellikle 1940'lı yıllarda yakın tarih değerlendirmesi **Tanzimat I** kitabıyla gündeme geliyor. Bu durum olağanüstü önemli bir husus. **Tanzimat I** kitabında iki sosyoloğun dönemin temel konularına dair önemli tahlili metinleri vardır. Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun geçmiş dönem aile hayatı ve düşünce tarihine ilişkin makalelerinin benzerlerini 1960'lı yıllarda yazılan metinlerde görmek mümkün değildir. Bunun nedenini güncel sorunlar üzerinde odaklaşmakta saptamak gerekmektedir. Demek ki, bir nebze geçmişe yönelindiğinde tarihsel-toplumsal gerçekçilikle ilgili olunduğu görülebilir. Bu anlamda her iki sosyoloğun da uzun süre kendi düşüncelerinin damgalarını taşıyan dergiler yayınlamış olmaları önemlidir. 1960'lı yıllardan itibaren sosyologların iktisadi kriterler üzerinde yoğunlaşmaları da bu farklılığı gösterecek mahiyettedir.

Burada dikkat çekecek bir başka husus da iki noktada cereyan eden bir direnç dayanağıdır. Bunlardan biri en gelişkin ifadelerinden birini Mümtaz Turhan'da bulan kültür alanındaki direnç zihniyetidir. Toplumun iktisadi anlamda değişebileceği ve fakat kültürel alanda geçmişle bağlantısını sürdürebileceği şeklindeki anlayış daha sonra da Türk düşünce hayatı üzerinde etkili olmuştur. Ancak Japon gerçeğinin kültürel boyutu, yalnız

Japon gerçeğinin değil Türk gerçeğinin kültürel boyutu da Türkiye’de hak ettiği oranda tartışılmamıştır. 1964 yılında yayınlanan **Modernization in Japan and Turkey** başlıklı kitap Türkiye’de hiçbir tartışmaya konu oluşturmamıştır. Daha önceki dönemde Niyazi Berkes’in kültür eksenli çalışmaları bir başka mecrada yer almıştır. Niyazi Berkes ekonomi odaklı çalışmaları itibariyle de özgün bir toplum yapısının varlığından söz etmiştir. Özellikle Türkiye’nin toplum yapısı üzerindeki tahlilleri sonraki dönemde bir nebze de olsa etkili olmuştur. Aynı sathi etkiyi Mümtaz Turhan’ın çalışmaları açısından da düşünmek gerekmektedir. Sözü edilen dört sosyoloğun çalışmalarının kültür eksenli niteliği ve Batı kültürüne yönelik eleştirel yönleri aşikâr görünmektedir. Bu sosyologların etkilerinin sınırlı olması çalışmalarının büyük ölçüde kültür ölçekli olmasından kaynaklanmaktadır. Doğal olarak bu dönemde şu ya da bu şekilde Doğu/Batı çelişkisi tartışmanın ana eksenini oluşturmuş ve sosyologlar bu konuda düşünce beyan etmişlerdir. Ve Türkiye’nin kültür hayatının Batıya karşı bir direnç oluşturması gerekliliği üzerinde durmuşlardır.

En azından bir yönü itibariyle 1960’lı yıllar yeni bir açılım dönemidir. Kültür tartışmaları neredeyse bütünüyle ortadan kalkmışa benzemektedir. Daha mekanik bir belirleyicilik anlayışı ortaya çıkmıştır. Toplum gerçekliklerini matematik kesinlikle belirleme ve tahlil etme anlayışı yerleşiklik kazanmıştır. Bir takım formüllerin toplumu açıklayabileceği anlayışı toplumun tümüyle değiştirilebileceği inancının yerleşmesine yol açmıştır. Ve toplumun her bir sorunu ekonomik sorun olarak anlaşılmıştır. Temel çalışmalar da ekonomi ve siyaset bilimi alanında gerçekleşmiştir. Örneğin bu çerçevede bakıldığı zaman sosyologlar bile iktisat eksenli çalışmalar yapmışlardır. Bu dönemde Sabri F. Ülgener’den hiçbir biçimde etkilenilmemiş olması da iktisat eksenli çalışmalar konusunda bile duyarlı olunmadığını göstermektedir. İktisat çalışmalarının kültür çalışmalarıyla bağlantılandırılabilir durumda olabileceği de düşünülmemiştir. Sabri Ülgener çalışmaları itibariyle iktisadi sorunların kültürel bağlamda nasıl çözümlenebileceğini göstermiştir.

Daha sonraki dönemde de Sabri Ülgener'in çalışmalarının kültürel boyutu hemen hiç fark edilmemiştir. Dönemin çalışmalarının iktisat eksenli olması örneğin belirgin bir şekilde toplumsal gerçekliklere ulaşılmasına yol açmıştır. Hemen hiçbir sosyoloğun tarihsel/toplumsal gerçekliklere yönelik çalışmalar yapmadığı görülmektedir.

Bunun en belirgin göstergesi sosyologların hemen hiçbirinin örneğin Köy Enstitüleri üzerine metin yazmamalarında somutlaşmaktadır. Yukarıda kültür eksenli tahlil yaptığı belirtilen dört sosyologdan üçü Köy Enstitüleri üzerine duygu ve siyaset yönü de yoğun olan tahliller yapmışlardır. Fakat 1960'lı yılların sosyologlarının bu noktada tahlilleri bulunmamaktadır. Eğer tahlilleri varsa yapılan dar mahiyetteki siyasal ve eğitsel yorumlara katılmışlardır. Köy üzerine sosyolojik çalışmalar yapan sosyologların hemen hiçbiri de Köy Enstitüleri hakkında mesafeli ve soğukkanlı sayılabilecek tahliller yapamamışlardır. Onun ötesinde yıllar önce yayınlanan **Bizim Köy** kitabı hakkında değerlendirme yapmamışlardır. Bunun en güzel göstergelerinden biri yıllar sonra kitap yeniden yayınlandığı zaman eski dönemde **Bizim Köy** üzerine yayınlanan metinlerin bir araya toplanmasıdır. Numunelik olarak herhangi bir sosyoloğun metni burada görünmemektedir. Ancak buna mukabil Turhan Feyzioğlu'nun **Forum** dergisinde yayınlanan bir yazısında bir İngiliz antropoloğunun-sosyoloğunun değerlendirmesinden aktarmalar yapılmaktadır. Paul Stirling **Bizim Köy** kitabının İngilizce çevirisine bir giriş yazarak Mahmut Makal'ın metni konusunda en gerçekçi değerlendirmeleri yapmıştır. Demek ki sınırlı sayıdaki birkaç değerlendirme dışında Köy Enstitüleri hakkında ciddi sayılabilecek tahliller gerçekleştirilmemiştir. Aslında özellikle kültür boyutu çerçevesinde önemli tahlillerin gün yüzüne çıkarılmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Doğu/Batı sorunundan uzaklaşmanın en kolay yollarından biri kültür sorunlarını hep ten tartışmaktan vazgeçmekle oluşmaktadır. 1960'lı yılların başlarında kültür emperyalizmi konusunda gerçekleşen ve Pertev Naili Boratav ile Abidin Dino'nun da katıldığı tartışmanın ana eksenini de ekonomik konulardaki yaklaşım tarzının üzerine

oturtulmuş olup basit bir bağlamın dışarısına taşırılmamıştır. Geçen zaman içinde de hiçbir şekilde belirgin bir derinlik kazanmamıştır. Bir yönü itibariyle de Doğu/Batı sorunu özellikle kültür alanında tartışıldığı zaman bütünüyle oryantalizm olarak nitelenerek ilgilenilen düşünce platformunun dışına çıkartılmıştır. Bu noktada en azından bir yönü itibariyle ATÜT tartışmaları, Doğu toplumlarının toplumsal yapıları üzerine gerçekleşen/gerçekleştirilen tartışmalar gündeme getirilmelidir. Bu aşamada bazı hususlar üzerinde durmak önemli tespitlere ulaşmanın yollarını açabilir.

Son zamanlarda birbiriyle çelişik iki durum ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri geçmiş dönemdeki Osmanlı toplumsal yapısı tartışmalarının geçip gitmiş, olup bitmiş ve çözüme kavuşturulmuş tartışmalar olarak anlaşılmasıdır. Bu tartışmaların bugün için hiçbir kıymeti harbiyesinin olmadığı şeklinde bir anlayış yaygındır. Neredeyse Behice Boran'ın daha bu tartışma başlamadan önce yazdığı Osmanlı toplumsal yapısı ve feodalite hakkındaki yazının meseleyi hallettiği düşünülmektedir. Bir de bariz bir biçimde bu makaleyi de içeren tartışmaların aradan bu kadar zaman geçtikten sonra hiç mi hiç önemslenmemesidir. Bugünden dönüp bakıldığında sözü edilen tartışma hiç de ciddi bulunmamaktadır. Bu tartışmayla paralel olarak belirgin bir yaklaşım tarzı da mahkum edilmeye çalışılmaktadır. Mahkum etme çabasında bir zamanlar ATÜT savunusu yapmış olanların da önemli katkısı bulunmaktadır. Mahkum etme eyleminin aktarılan mekanizması düşünülmüş olmayıp Frenkçe kitaplarda bulunmaktadır. Mesele genellikle 'oryantalist bakış açısı: ATÜT' şeklinde formüle edilmektedir. İnsanları rahatlatan bu formülasyonda eskiden beri gerçekleştirilen Batıya karşı direncin üstü örtülmeye çalışılmakta; ondan öte özellikle 1950'li yıllar öncesi kültür tartışmalarına, Batıya karşı gerçekleşen kültürel dirence veda edilmeye yönelinmektedir. Bu durum bir yönü itibariyle de olsa eski dönemlerin kültürel dünyasına dönülmesinin önünde engel oluşturmaktadır. Bu tarz bir formülasyonun 1980'li yıllara doğru şekillenmesinin gerekçeleri üzerinde durulmalıdır.

Her bir şey, Doğu/Batı ayrıştırması ve ATÜT'ün oryantalizm olarak nitelenmesi eski dönemin düşünce odaklarının hepten gözden çıkarılması, kendi tarihimizden Batı'ya karşı direncin yok edilmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda da Batıya karşı kültürel direncin toptan gözden çıkarılması şeklinde anlaşılmaktadır. Bütün yönleri itibariyle Türkiye'nin her anlamdaki kültürel birikimi yok sayılmaktadır. Batıya karşı sağlı, sollu kültürel dirençler oryantalist nitelemesiyle kültürel birikimimizin dışına çıkarılmaktadır. Her anlamda kültürel birikimin devre dışı bırakılması kültürel dünyamızda büyük bir boşluk yaratmaktadır. Tarihe ve kültüre yönelirken Kemal Tahir, Niyazi Berkes ve örneğin Doğan Avcıoğlu'nun, metinlerinin hiçbir biçimde gündeme getirilmemesinin ve son on yıldır insanların Cemil Meriç ve Şerif Mardin okumamalarının ya da bunları okumalarının azalmasının bir anlamı yok mudur? Türkiye'de hafıza toptan silinerek tarih ve kültüre yönelme eylemi gerçekleşmektedir. Baykan Sezer de dahil olmak üzere bizim eski dönem Osmanlı ile ilgili entelektüellerinin hiçbirinin metinlerine yönelinmezken Osmanlı konusunun bütün boyutlarıyla gündemimize girmesinin bir izahı yapılmalıdır.

Her bir şeyin Amin Maalouf'la ve yazdıklarıyla bir yönü itibariyle bir bağlantısı bulunmaktadır. Örneğin **Semerkant** Türkiye'de yoğun bir şekilde okunmuştur. Burada dikkat edilecek iki nokta vardır. Bunlardan biri Hasan Sabbah, Nizamülmülk ve Ömer Hayyam'ın Türkçe'de çok eskiden yazılan metinlerden okunmak yerine neden **Semerkant** gibi bir kitaptan okunmak istenmesidir. Bu hakikaten izah gerektiren bir sorudur. İkinci önemli soru ise bu konunun neden Beyrut doğumlu olan ve Fransa'da yaşayan bir yazardan öğrenildiğidir. Son dönemlerde zaten Türk entelektüel hayatını şekillendiren metinler yurtdışında yayınlanan metinlerdir. Bu konunun belirgin bir şekilde altı çizilmelidir. Durum Batılı yazarların/entelektüellerin Türk düşünce dünyasını eski dönemde etkilemesinden daha farklı bir oluşumdur. Eski dönemde Batılı entelektüellerin etkisi kendi toplumumuzu anlamanın bir ölçüde yolunu açmıştır. Ancak

bu aşamada farklı yönelimin nedenleri üzerinde düşünmek gerekmektedir.

Farklılaşmanın okunma tarzlarından biri de Edward Said'in metinlerinin anlaşılma biçimiyle ilintilidir. Başka metinlerinde ve bu arada otobiyografisinde Edward Said Osmanlı üzerinde durmamakta ve durduğu zamanlarda da eleştirel bir tutum takınmaktadır. Edward Said'in bu tutumu bir sorun yaratmamakta, bu tavır herhangi bir biçimde sorgulanmaya çalışılmamaktadır. Edward Said'in **Yersiz Yurtsuz** başlıklı otobiyografisinde söylediği en önemli şeylerden biri de okudukları İngiliz okullarında kendi tarihlerinin unutturulma eylemleridir. Belki ilginç bir biçimde Edward Said okunurken bile Türkiye'nin kendi tarihiyle bir bağlantı kurulmamaktadır. Ve özellikle 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'nin özellikle yakın dönem tarihi neredeyse tümüyle unutulmaya terk edilmiştir. Yani ikili bir durum olanca açıklığıyla ortadadır. Bir dönem, örneğin 1960'lı yıllarda Osmanlı üzerinde durmak bile olumsuz çağrışımlara yol açarken şimdilerde de Cumhuriyet dönemi Türk tarihi bir kenara itilmiştir. 1950'li yıllar da dahil olmak üzere seksen yıllık tarih üzerine neredeyse hiçbir şey yazılmamaktadır. Bir zamanlar 1938-1950 yılları arasındaki, bir zamanlar da 1923-1938 yılları arasındaki gelişmelere odaklaşan Türk entelektüelleri şimdilerde o dönemler de dahil olmak üzere seksen yıllık tarihle bağlantılarını kesmişlerdir. Soyut bir Kemalizm eleştirisi ya da savunusu meselenin derinlikli olarak tahliline yol açmamaktadır.

Böylesi bir Osmanlı ilgisizliğinin gelenekselleşmesi yeni dönemde beliren Osmanlı'ya yönelimi belirgin bir şekilde sathileştirmiş, olumsuzlaştırmıştır. Doğal olarak da Osmanlı konusundaki yeni çalışmaların kökeninde Batılı metinler vardır. Örneğin, sanki olağanüstü sağlıklıymış izlenimini veren ya da öyle sunulan feminist çalışmaların bir yanı itibarıyla Halide Edip üzerinde odaklaşması da bir gerçeğe işaret etmektedir. Dolayısıyla da tahliller belirgin olarak altı doldurularak yapılmamakta ve açıklıkla sathi kalmaktadır. Bir de son dönemde kültür ça-

lışmaları gündeme gelmektedir. Kùltùr alışmaları belki de Osmanlı çalışmalarından daha çok sathi bir gùrùnùm arz etmektedir. Òzellikle de ekonomik ve siyasal boyutlu Osmanlı çalışmalarıyla karşılaşıldığı zaman bu durum daha bir açıklık kazanmaktadır. Zaten son dònem kùltùr ùzerine metinlerden sùz edildiği zaman belki de en gelişkin olanları İngiliz Kùltùrel alışmalar Okulu'ndan etkilenen araştırmalardır. Aslında bu anlamda bile kavramların yerli yerine oturtulduğu kuşkulu gùrùnmektedir. Ancak kùltùr alanındaki çalışmaların çok daha belirgin sınırlılıkları vardır.

Bir kere eski ve yeni çalışmalar ùzerinde durmak gerekmektedir. Tıpkı Osmanlı çalışmalarının temelsizliği gibi kùltùr çalışmalarının da dayanaksız olduğu aşıkârdır. Òzellikle 1960'lı yıllardan itibaren iktisadi ve siyasal nedenler araştırılarak toplumun anlaşılacağı dùřùnùlmùř, iktisadi dònüřüm sağlanarak toplumun kùltùrel sorunlarının da özùmleneceđi sanılmıştır. O dònemin ekonomistleri de tipik bir teknokrat olarak belirmiş, toplumların sorunlarının matematik formùllerle özùlebileceđi dùřùnùlmüřtür. Yalçın Kùùk'ùn çalışmalarının zaman içindeki farklılığı meselenin anlaşılmasını sağlayabilir. Kùltùr alışmaları o zamanlar òrneđin, Doğan Ergun'un Bozkurt Gùven'in metinlerine gùnderme yaparak gùsterdiđi gibi tablolarla gerçekleştirilemez. Her anlamda kùltùr sorununa matematik kesinlikle bakılamaz. Daha sonraki tarih kesitinde Bozkurt Gùven bile kùltùr sorununa belli bir esneklik çerçevesinde bakar olmuştur. Yakın zamanda yayınlanan **Tùrk Kimliği** kitabı da Tùrk tarihinin ve Tùrk kùltùrünün derinliklerine yùnelmek yerine kimlik problemi ùzerine odaklaşmak amacıyla hazırlanmıştır. İlk olarak sùylenmek istenen husus kùltùr sorununa mekanik bir tarzda yaklaşılmakta olunduğudur. Bu yaygın bir eğilim olarak ortaya çıkmış gùrùnmektedir.

Bu nedenle daha sonraki dònemde de kùltùr konusu etnik sorunların araştırmalarına indirgenmiş gibidir. Òzellikle sosyoloji ve tarih alanlarındaki araştırmalar belirgin bir şekilde bu konu ùzerinde odaklaşmıştır. Òzellikle Osmanlı sùz konusu ol-

duğunda bu husus daha bir netlik kazanmıştır. Tabii mesele bugünün sorunlarıyla bağlantılı olarak düşünülmüş ve Batılı formatta gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Geçmiş dönemin birikiminden yararlanılmadığı için de Türkiye de tipik bir Batılı ülke olarak görülür olmuştur. Halbuki işin bir başka yönü de Türkiye'nin folklorik özelliklerinin Batıda ciddiye alınmasının dayanağı olarak anlaşılmasıdır. Bir anlamda **Bizim Köy** neyse son dönemde Batıda ciddiye alınan sanatsal metinler de odur. Her ikisi de Türkiye'nin kültürel birikiminden yararlanılmadığını göstermektedir. **Bizim Köy** de bir fotoğraftır, yeni dönemin egzotik kültürel ürünleri de. Dolayısıyla Doğu ve Türkiye imajı belirgin bir biçimde farklılaşmaktadır. Ancak tüm bunlardan öte mevcut Doğu imajı Batılıların oluşturduğu imajdır.

Özellikle Batıyla ilişkilerin şu son dönemde bir başka veçheye girmesi değişik sayılabilecek değerlendirmelere yol açmış, artık Batıcılığın bittiği şeklindeki garip nitelermeleri beraberinde getirmiştir: "Artık Batıcılık bitti. Biz kendimizden daha çok Avrupa'ya güveniyorduk. Orada evrensel değerleri temsil eden bir odak vardı. Birden fark ettik ki biz Türkiye'de yaptığımız mücadeleyi Avrupa'da da yapmak zorundayız. Türkiye'deki Avrupa karşıtları kadar, Avrupa'daki Türkiye karşıtlarını da ikna etmemiz gerekiyor." ¹ Buradaki açıklama şekli bir anlamda Batı-dışı modernleşme kavramını çağırıştırıyor. Nitekim son zamanlarda zihniyet kavramı hiç kullanılmayan çevrelerce kullanılıyor.

Batıda yeni gelişen Doğu kavramıyla Türkiye'nin sorunlarına yaklaşılması hiç de aşına olmadıkları konuda bizim sorunlarımızı çözebilecekleri kanaatini oluşturuyor. Buranın meseleleri o kadar farklı ki.

Hele çok kültürlülüğü kitaptan öğrenenlere gündelik kültür dergilerinden birinden gelen tepki çoğu konunun çözüm anah-

1. "Nilüfer Gölü, Türkiye'nin Avrupa ile Bütünleşme Sürecinde Eskiye Göre Karşılıklı Bir Zihniyet Değişimi Yaşandığını Söylüyor" (Konuşan: Sefa Kaplan), **Hürriyet Pazar**, 02. 01. 2005.

tarı olarak beliriyor: “Batı’nın ne aklı, ne de sezgisi çoğul kültürlü bir topluma müsait görünmüyor, onlar bu coğrafyayı anlayamazlar. Şimdi bugün, rasyonel AB teorisyenleri kalkmışlar, kendi ülkelerinde kırk yıldır beceremedikleri multi-kültürel yapıyı ve bu konuda kendi başarısızlıklarını bize projekte ediyorlar. Onların yerel sözcüleri de bir başka alem. Bu sosyal psikolojik bir vakadır. AB azınlık raporlarının ve raportörlerinin psikiyatrik bir incelemeye tabi tutulması gerekir. AB’nin iflas eden çoğul kültürlü toplum projesi, bize yansıtılıyor. Bizde olmayan bir problem, bizimmiş gibi gösteriliyor. Bu, AB’nin şizofrenisidir.”²

Velhasıl-ı kelam kendi kültür dayanaklarından bihaber bir şekilde konunun incelenmesi insanı olmadık noktalara götürür. Batıdan kalkarak Doğuyu anlamak bir ham hayaldir. Son dönemde ortaya çıkan Doğu anlayışı bambaşka bir Doğudur.

2. Oktay Taftalı, “Çoğul Kültürlü Toplum”, **YeniHarman**, No:74, (1 Aralık 2004), s. 5.

Doğu-Batı Mücadelesi Ekseninde Bir Direnç Kalesi Olarak Sosyal Bilim Geleneğimiz ve Son Seksen Yıllık Tarihimiz

Türkiye’de neredeyse her on yılda bir, bu biraz mübalağalı bir genellemeyse her yirmi yılda bir sosyal bilim alanında bir hiçleştirme ameliyesi gerçekleşir. Yeni, yepyeni konular gündeme getirilir ve yeni dönemin bakış perspektifi çerçevesinde işlenir. Türkiye Cumhuriyet’in başlangıç yıllarından itibaren bu yeniden başlama eylemlerini hep yaşamıştır. Bu anlamda 1960’lı, 1980’li ve 2000’li yıllar yeni bir dönemin, eskiyi silmenin işaretleri olarak anlaşılmıştır. Ve bazı eğilimler sosyal bilimlerin Türkiye’de hep genç kalmasının yolunu açmıştır. Önce bu konunun bir nebze açıklığa kavuşturulması bu noktada düze çıkmanın vasatını oluşturulabilir.

1960’lı yıllarda görkemli bir rönesans yaşadığımız düşüncesi yaygın bir kanaattir. Cumhuriyet’in ilk yıllarının önemli entelektüelleri zaten geçmişte hiçbir dayanağımız olamayacağı şeklindeki bir kanaatin savunucuları olmuşlardır. 1960’lı yıllarda yenileşmenin uç vermesinin nedenlerinden biri de Marksizmin yaygın olarak kabul görmesidir. Marksizmin kabul görmesi en öncelikli bilim dalları olarak özellikle iktisadın öne çıkmasını beraberinde getirmiş, siyaset bilim ve sosyoloji çalışmaları da belirgin bir şekilde önemsenir olmuştur. Bunun yanında bir de sosyologların toplumu anlamlandırma denemeleri gündeme gelmiştir. Üç bilim dalının 1980’li yıllarda aldığı biçim toplu-

mumuz hakkında bilgilenme gerekliliğinin anlamsız olduğu şeklinde bir kanaate yol açmıştır. Ve 1960'lı yıllar her şeyin daha o tarihlerde yeni öğrenildiği şeklinde bir kanaati güçlendirmiştir.

Dönem bir başka özelliği itibariyle iktisadın neredeyse her alana, her bilim alanına bir biçimde tahakküm ettiği bir dönemdir. İktisatçıların, her meşrepten iktisatçının çözüm önerilerinin ciddiye alındığı bir tarih kesiti gündemdedir. Süreç içinde dikkat edildiği takdirde Devlet Planlama Teşkilatı'nın çok merkezi bir yere gelmesi ve Sadun Aren, Aydın Yalçın, Besim Üstünel ve Nevzat Yalçıntaş'ın yazdıkları itibariyle fazlasıyla önemsenmeleri söz konusudur. Bu aşamada kültür üzerine tahlillerin hiç önemsenmemesi ve iktisadi çözümlerin fazlasıyla abartılması gündemdedir. Sosyoloji bariz bir biçimde iktisadi sosyoloji olarak algılanmış ve öne çıkan sosyologların çok önemlice bir kısmı iktisatçı gibi görülmüştür. Hatta o dönemde toplum sorunlarına olağanüstü duyarlı iktisatçılar daha sosyolojik tahlil yapar olmuşlardır. Belki de sosyologların somut olarak toplumla bağlantısı ekonomik kriterler vasıtasıyla kurulmuştur. Sosyologlar yanında siyaset bilimcilerin ilgilendiği ana tercih de ekonomik yapının dönüştürülmesi olmuş, örneğin o dönemin en tipik anayasa kitabı olan **Anayasaya Giriş** başlıklı Mümtaz Soysal'ın kitabı ana çerçevesi itibariyle ekonomik sistemleri tartışmıştır. Dönem açısından tarih hemen hiç önemsenmemiş, ancak ve sadece bir iktisat tarihinin, **Türk İktisat Tarihi**'nin yazılması suretiyle toplum tarihimizin anlaşılabilceği şeklinde bir kanaat hasıl olmuştur. Hatta o dönemde Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki dersin adı **Türk İktisat Tarihi** değil sadece **İktisat Tarihi**'dir. Nitekim süreci anlaması, anlamlandırması açısından tam da o tarihlerde düşünsel olarak aykırı bir yerde duran Niyazi Berkes'in **Türk İktisat Tarihi** kitabını yazması hiç de tesadüfi değildir. Bir de çok geniş bir kesimin tarihsel maddeciliğe o kadar benimseyici bir tarzda baktığı bir dönemde tarihin bir bilim dalı olarak önemsenmemesi, neredeyse hiç önemsenmemesi olağanüstü çelişik bir durumdur.

Bir de sosyal antropoloji alanı incelendiği zaman Türkiye'nin somut durumuyla ilgili çalışmaların olağanüstü sınırlı olduğunu görmek mümkün olur. Bir dönemler Bozkurt Güvenç'in kültür üzerine kitaplarının soyut mahiyetini görmek, **Türk Kimliği** kitabının oldukça geç geldiğini fark etmek ve kültür alanının hepten ihmal edilmiş olduğunu saptamak mümkündür. Hatta 1960'lı yılların ana eksenini çerçevesinde konu incelendiği zaman Japon mucizesi olarak adlandırılan durumun da ekonomik ölçütlerle tartışıldığı görülebilir. Yani bir başka deyişle sosyal antropoloji alanının da iktisadın tahakkümü altında olduğunu söylemek mümkün olabilir. Hele fikir tarihinin, düşünsel sürecin hiçbir şekilde işlenmeye yönelinmemesi fotoğrafı bariz bir şekilde açıklayıcı kılmaaktadır. 1980'li yılların başlarındaki iki ciltlik **Cumhuriyet Dönemi Fikir Hayatı** başlıklı kitabın Mehmet Kaplan ve iki meslektaşı tarafından derlenmesi durumu olanca açıklığıyla göstermektedir.

Ayrıca o dönemde edebiyat ve felsefe hiçbir şekilde sosyal bilimin içinde mütalaa edilmemiştir. Felsefenin Türkiye'de yaygın anlaşılış biçimi açısından zaten toplum gerçeğiyle, Türk toplumunun gerçeğiyle bir bağlantısı yoktu. Türk edebiyatı alanı da çalışmalar bakımından Türk edebiyatının somut zenginliğini göstermek dışında, sergilemek dışında bir işlev taşımamıştır. 1960'lı yıllarda başlayan süreç bu tarz bir yaklaşımı kökleştirmiş ve giderek daha da katmerleştirmiştir. Tabii doğal olarak bu sürece aykırı eğilimlerin varlığını da kabul etmek gerekmektedir. Ancak sınırlılıklarını da fark ederek.

1980'li yıllardan itibaren başlayan yeni süreç benzeri bir şekilde bir anlamda sözü edilen eğilimi güçlendirmiş, bir anlamda da aykırı bir yönelime sebebiyet vermiştir. Eğilimin güçlenmesi anlamında eski dönemin yoğun bir şekilde sosyalizm ve devletçilik savunusuna paralel olarak tartışılmaz bir biçimde ekonomik liberalizm ve özelleştirme savunusu gündeme gelmiştir. Ve bu sürece paralel bir şekilde belirgin bir farklılaşma görülmüştür. Yeni dönemde hidayete erenler özelleştirmenin Türk toplumunun sorunlarını çözebileceği şeklinde bir kanaata ka-

pılmışlardır. Aslında ilk dönemde olduğu gibi, daha doğrusu 1960'lı yılların mantalitesinde olduğu gibi sorunların çözüm yolunun hiç de zor olmadığı şeklinde bir anlayışa yönelmelerine yol açmıştır. Son dönemde de siyaset çözüm yolunun hepten rahat olduğunu insanlara hatırlatmıştır.

Sorunların çözüm yollarının basit olduğu anlayışı aydınların cüretkârlaşmasına, akademisyenlerin cüretkârlaşmasına sebep olmuştur. Sürecin serüveni bu anlamda rahatlıkla anlaşılır. İcabında başka alanlardan gelen akademisyenlerin siyaseten söz söylemeleri kolaylaşmıştır. Siyasal sorunların çözümünün kolay olduğu düşüncesi doğa bilimcilerin sosyal bilimlere kaymalarının ve çok parlak sosyal bilimciler olarak nitelendirilmelerinin sebebi olmuştur. Zaten sosyal bilim de genellikle doğa bilimi olarak anlaşılmıştır. 1970'li yıllardan başlayarak doğa bilimcilerin belki de en önemli sosyal bilimciler olarak anlaşılmaması gerçekleşmiştir. Bu konuda verilebilecek iki örnek meselenin daha iyi anlaşılmasının yolunu açabilir. Bu noktada hemen her sosyal bilim alanında iki somut örnekten biri İlhan Tekeli, ikincisi de Bozkurt Güvenç'tir. Hatta bunlardan ilki daha önceki bir tarih kesitinde gündeme gelmiştir. Dolayısıyla onun siyasetle bağlantısı daha dolaysız görünmektedir. Ancak onun da Türkiye'nin siyasal sorunlarıyla bağlantısı belirgin bir şekilde geç sayılabilecek bir dönemde başlamıştır. Daha önceki çalışmaları daha net olarak teknik metinlerdir. Zaten meslek olarak mühendislikten gelmektedir. Öteki de mimar kökenlidir. Onlara yönelik olarak çok olumlu abartılı duygular beslenmiştir. Dönemin az olmayan sayıdaki sosyal bilimcisi de sosyal bilimci olarak onları örnek almış olup bu örnek olma hali kısmen devam etmektedir. Nitekim bunlardan biri İlhan Tekeli dönemin en başat sosyal bilimcilerinden birinin, Mübeccel Kıray'ın yaklaşımıyla bağlantılı tarzda sosyal bilim yapmayı denemiştir. Bu önemli bir husustur. Aslında önemli noktalardan biri de Mübeccel Kıray'ın belki değil en önemli sosyal bilim çalışmalarının başında gelen Çukurova çalışması Jan Hinderink'le birlikte yaptığı çalışma Türkçe'de yayınlanmamıştır. Bunun önemli bir sorun olduğunu kabullenmek gerekmektedir. Ve Türkiye'de

sosyal bilimleri çok yoğun bir şekilde geliştiren bir kurum olarak kabul edilen Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin 1960'lı yıllardaki en önemli sosyal bilimci isimleri Mübeccel Kıray, Bozkurt Güvenç ve Şerif Mardin'dir. Şerif Mardin'in o dönemde Türk Sosyal Bilimler Derneği çerçevesinde yayınlanan metni de **İdeoloji** başlıklı kitabıdır. Şerif Mardin'in kitabında biraz dolaylı olarak da olsa Türkiye coğrafyasına ve Türk kültürüne göndermeler vardır. Türkiye ilgisi ve Türk kültürü bağlantısı diğer sosyal bilimcilerin yaklaşımına göre çok daha yoğun bir özellik arzetmektedir. Örneğin ilk sosyal bilimler kongresinde Türkiye'de sosyolojinin gelişimini Mübeccel Kıray ve antropolojinin gelişimini Bozkurt Güvenç anlatmış, Kemal Karpat da siyasal fikirler tarihi üzerine bir bildiri sunmuştur. Bildiri metnine bakıldığı zaman bu üç sosyal bilimcinin arasında en fazla Kemal Karpat'ın Türkiye coğrafyasıyla ilgili olduğu görülür. Bu aşamada Kemal Karpat'ın yurtdışında yaşadığını, orada sosyal bilim yaptığını bilmek gerekmektedir. O dönemin ortamına bakıldığı zaman Türkiye'nin sorunlarına yönelik olarak en yoğun sayılabilecek çalışmaların Kemal Karpat tarafından yapıldığı rahatlıkla söylenebilir. Örneğin bu toplantı tarihinde Kemal Karpat'ın yurtdışı yanında yurtiçinde de bol miktarda yayın yaptığı gözlemlenebilir. Kemal Karpat'ın Türkiye'nin sorunlarıyla yoğun bir şekilde ve daha güncel anlamda ilgili olduğu görülebilir. O tarih kesitinde Türkçe'de Kemal Karpat'ın **Türk Demokrasi Tarihi** başlıklı kitabı, Şerif Mardin'in de **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri** kitabı bulunmaktadır ve diğer metinlerinde olduğu gibi bu metninde de Kemal Karpat'ın Türkiye'nin güncel sorunlarıyla daha fazla ilgili olduğu görülebilir. Türkiye'nin tarihsel geçmişi daha henüz net sayılabilecek bir şekilde gündeme girmemiştir.

Bu aşamada dikkat edilmek gereken iki husus bulunmaktadır. Bunlardan biri Şerif Mardin'in Türk sosyal bilim geleneği içinde başat bir çizgiyi temsil etmemesine karşın Türk Sosyal Bilimler Derneği çerçevesinde öne çıkmasıdır. İkinci husus da o kongrede etken olan sosyal bilimcilerden Mübeccel Kıray ve Bozkurt Güvenç'in hem daha doğru düzgün metin yazmamış

olmaları hem de Türkiye hakkında yeni, derinlikli metinlerinin bulunmamasıdır. Bir başka deyişle Türkiye'nin problemlerine teğet geçen çalışmalarının gündeme gelmesidir. Ve bilim dalı olarak tarihin hiçbir şekilde öne çıkmamasıdır. Tarihle, Türkiye'nin güncel sorunlarıyla bağlantılı bir sürecin yaşanmadığı aşikâr bir gerçekliktir. Bunu Sosyal Bilimler Derneği'nin yayınlarına bakıldığı zaman da aleni bir şekilde görmek mümkündür. Aslında sosyal antropoloji alanına ilişkin olarak söylenen gerçeklik hemen her alan açısından söylenebilir durumdadır. Bu durum Türkiye fotoğrafının görülmemesi açısından önemsenmek gereken bir husustur. Bunu özellikle 1970'li yıllardan itibaren Türkiye'de sosyal bilimin aldığı biçim açısından yeni baştan düşünmek gerekecektir.

1980'li yıllardaki müdahaleyi üç-beş gelişim çerçevesinde mütalaa etmek lazımdır. Bu gelişimlerden birini Türk-İslâm sentezi üzerine yapılan çalışmada görmek mümkündür. Nitekim eskiden de sözü edilen sosyal bilimcilerin soyut anlamda bir işlevi bulunmaktadır. Türkiye'de güncel politik gelişmelere güncellikle ilgisi olmayan birkaç doğa bilimcinin ve apolitik sosyal bilimcilerin müdahale etmesinin en somut emaresi bu kitaptır. Türk-İslâm sentezi eleştirilerek sorunların incelendiği bu kitabın yazarları İlhan Tekeli, Bozkurt Güvenç, Gencay Şaylan ve Şerafettin Turan'dır. Bu aydınların konu hakkında eskiden bir değerlendirme yapmadıkları, en azından çoğunun yapmadıkları bilinmektedir. Bunların Türk siyasetine yönelik ilgileri olağanüstü sınırlı görünmektedir. Dar anlamda siyaset bağlantısı da o dönemin ölçütlerinden biridir. Örnek vermek gerekirse sözü edilen entelektüelleri eski dönemin entelektüellerine, örneğin Kemal Karpat'a göre Türkiye'nin siyasal gerçeklerine daha az vakıf oldukları şeklinde nitelemek anlamlı olabilir. Ve ana eksen çerçevesinde konu değerlendirildiği zaman örneğin Bozkurt Güvenç'in Japon kültürüne Türk kültüründen daha fazla aşına olduğu söylenebilir. Hatta Japon kültürüne ilişkin tartışma yapmanın Türkiye ile bağlantılarının çok daha yoğun olduğu dönemde Bozkurt Güvenç Japon kültürüne dair çalışma yapmamış, bağlantının koptuğu dönemden sonra Ja-

pon kültürü ile ilgilenmeye yönelmiştir. Yakın tarih kesitinde ise genelde kültür sorunu üzerine soyut, hatta teorik denebilecek bir kitap yazmıştır. En son kaleme aldığı **Türk Kimliği** kitabı da Türkiye'nin sosyal bilim gündeminde olmayan ve gündeme yeni sokulmaya çalışılan sorunlara yönelik olduğu için de belirgin bir tepki çekmiştir.

Kültür konusuna yönelik ilginin bir başka gelişim dinamiği de bir başka mecrada seyretmiş, siyaset bilimecisinden sosyoloğuna kadar hemen herkes kültürle ilgilenir olmuştur. Bu kültürle ilgilenme, kültür konusunda çalışma yapma eylemi kendini Eleştirel Teoride odaklaşma ve İngiliz Kültürel Çalışmalar Okuluna yönelme ısrarında tezahür etmiştir. Aslında başlangıçla sonuç arasında çok belirgin paralellikler kurmak mümkün değildir. İlk aşamada iktisadi etkenlerle toplum sorunlarını çözümüleme eyleminin, deneyiminin tıkanması insanların kültür sorunu üzerinde odaklaşmasına yol açmış ve fakat zaman içinde entelektüeller kendileri düşünce beyan etmek yerine üzerinde durulan metinleri yorum yapmadan, Türkiye'ye uyarlamayı denemeden Türkiye'nin gerçeklerine deva oldukları şeklinde bir kanaata ulaşmışlardır. Yani olay Türk kültürüyle, Türkiye'nin kültürel problemleriyle hiçbir biçimde bağlantılandırılmamış, ilişkilendirilmemiş bir mecrada seyretmiştir. Althusser'in, Hall'un vb.nin genellemeleriyle Türkiye'nin kültür sorununun halledilebileceği şeklinde bir kanaate varılmıştır. Kendi sorunlarımızla ilgili olduğunun en belirgin göstergesi Türk aydınlarının, en azından en başlarda Althusser ve Gramsci'nin metinlerini titiz sayılabilecek bir şekilde yorumlamalarıyla somutlaşmıştır. Şimdi bu tarz yorumların yitip gittiği gibi gündeme giren yeni yabancı entelektüellerin metinleri de aktarımdan öte bir özellik taşımamaya başlamıştır. Türk düşünce dünyasının bütünüyle bir aktarma eylemine sahne olması eski dönemlerden, hatta 1960'lı yıllardan daha çok, bir mecrası açısından bugün için söz konusudur. Önceki dönemde, ne kadar eskiye gidilirse tümüyle özgün olmasa da, özgün düşünce üretme heyecanı Türk entelektüellerinde yoğun olarak vardır. Üstüne üstlük Türkiye hakkında daha yoğun sayılabilecek bir

siyasal heyecan da vardır. Siyasal heyecanın belli bir mecrada yokluğu da düşüncede aktarmacılığın yaygın olduğu bir ortamı, vasatı belirlemiştir. Bu olağanüstü belirgin bir süreçtir.

Son dönemde iki husus gündeme birlikte gelmiştir. Bunlardan biri Türkiye’de kültür sorunu gündeme girerken bizim kadim Doğu/Batı sorunumuzun tartışmasının bir çevre açısından bitmesidir. Türkiye’de yeni kritik sorun, kültür meselelerinin tartışılmaya sakat bir şekilde başlandığı tarih kesitinde Türkiye’de oryantalizm tartışmalarının gündeme yeni bir tarzda girmiş olmasıdır. Özellikle 1950’li yıllara kadar Türkiye’de Doğu/Batı sorunu yoğun bir şekilde ve değişik tarzlarda tartışılmıştır. Bu anlamda Türkiye’nin sosyal bilim çalışmalarının pek fazla önemsenmediği dönemde Türkiye’de çok zengin bir Doğu/Batı, dolayısıyla zengin bir kültür tartışması vardır. İnsanlar bu tartışmayı nedense hiç ciddiye almamış görünmektedirler. Türkiye’de kültür üzerinde durma gerekliliği, gereksinimi duyulması düşünce adamlarını Türk kültürü üzerine tartışmak yerine İngiliz Kültürel Çalışmalar Okulu ve Eleştirel Teori üzerinde durur hale getirmiştir. Çalışmaların mikro alanlara sapması makro yorumların, genel yorumların ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Türkiye’de kültür tartışmalarının, kültüre yönelme eğiliminin pek fazla anlamı olmamasının nedenlerinden biri budur. Bir de belki de düşünen insanlar Doğu/Batı kavramlarını kullanmaya yöneldikleri zaman bu düşünüş biçiminin daha doğrudan bir şekilde oryantalist bir yaklaşım olduğu söylenmeye başlanmış, bu suretle de geliştirecekleri tartışmaların kökten engellenmesi denenmiştir. Bu tarz tartışma bir yönü itibariyle toplumların farklı nitelikleri konusundaki yaklaşımı eski dönemde olduğu gibi kesmiş, en azından sınırlandırmış görünmektedir. Eski dönemde nasıl toplumsal yapılar, değişik toplumların toplumsal yapıları eşitlenmeye çalışılmışsa bu dönemde de değişik kültürler eşitlenmeye yönelinmiştir. Bir başka deyişle iki ayrı dönemin yaklaşımlarını eşitlemek denenmiştir. Bu noktada açıklayıcı olan husus geçmiş dönemde Osmanlı toplumsal yapısının özgün olduğu şeklindeki açıklayıcı yaklaşımların da oryantalist olarak nitelenmesidir. Dolayısıyla her dönem

için bir farklılık üzerinde durmak eşitleyici bir değerlendirmenin gerekçesi olmuştur. Bir anlamda en başından itibaren her tür tartışma engellenmiş olmaktadır. Bir de bazı istisnalar dışında Türkiye'nin yakın tarihi belirgin bir biçimde silinmiş bulunmaktadır. ATÜT savunusunun oryantalizmin hası olduğu şeklindeki kanaat temel tartışmaların sonlandırılmasının dayanağını oluşturmuştur.

Türkiye tipik bir çelişkiler ülkesidir. Örneğin en başat sosyal bilim dalı 1960'lı yıllarda siyaset bilimken artık yaşadığımız tarih kesitinde siyaset biliminin esamesi okunmamaktadır. Kaldığı kadarıyla da siyaset bilimi olağanüstü soyutlaşmış ve bazı Batılı sosyal bilimcilerin genel, teorik yaklaşımlarının aktarıldığı bir alan olmuştur. Bu durumun açık göstergeleri bulunmaktadır. **Siyaset Sosyolojisi** ve **Politikbilim** kitaplarının karşılaştırılması bunun tipik göstergesidir. Bu durum yakın dönemin çehresinin önemli ölçüde görülmemesiyle sonuçlanmaktadır. Ancak artık toplumsal hafıza olarak etnik sorunlar çerçevesinde mütalaa edilebilecek olaylar anlaşılmaktadır. Bundan böyle etnik sorunlarla daha yoğun olarak bir zamanlar azınlıkları komprador kapitalizminin uzantısı, emperyalizmin işbirlikçileri olarak niteleyen, kendilerini sosyalist olarak isimlendiren kesimler ilgilenmektedir. Bir anlamda meselelerin soyut bir mahiyet arzemesi Türkiye'nin yakın tarihindeki somut gelişmelerin tam da Batılıların istediği gibi yorumlamanın ortamını yaratmıştır. Özellikle son dönem Türkiye'de sosyal bilimin bütünüyle Batının güdümüne girmesiyle sonuçlanmıştır. Son dönemin sosyal bilim pratiği Türkçe'de metin yazmanın önüne engel çıkaracak mahiyettedir. Artık neredeyse Türkçe yazılmış metinlere atıf yapmama geleneği bile kökleşecek gibi görünmektedir.

Sonuç olarak söylenebilecek temel düşünce seksen yıllık tarihin en başlarında Türk entelektüelinin kendi sesinin çıkması, kendi sözünü söyleme konularındaki ısrarıdır. Bu ısrar tümüyle kendi sözünü söylemesine yol açmamışsa da özgün, orijinal düşünce üretme heyecanı hep korunmuştur. Örneğin Hilmi Ziya

Ülken 1966 yılında yayınlanan kitabında Türkiye’de henüz özgün düşünce oluşmamışsa da o güne kadarki birikimin özgün düşünce yaratma açısından önemli bir dayanak olduğunu belirtmiştir. Bu durum sadece Hilmi Ziya Ülken’in değil dönemin çok sayıda sosyal bilimcisinin, entelektüelinin tercihidir, yönelimidir. Bir de aktarmacılık çerçevesinde şekillenen yeni dönem anlayışı, Türkiye’yi geçmiş döneminden, tarihsel geçmişinden koparmanın ötesinde ülkenin sosyal bilimcilerini toplum gerçeğinden soyutlamıştır. Siyaset bilimciler bile, örneğin kırk yaş civarındaki siyaset bilimciler ülke gerçeğinin cahili olmuşlardır. En azından 1960’lı yıllarda Türkiye üzerine yabancı yazarların kaleme aldığı metinler, kitaplar çevrilme bir yana, önemsenip onlardan atıf yapılmazken artık Türkiye’de yabancı siyaset bilimcilerin kitaplarının, sadece onların kitaplarının esas alınarak tahlil yapılması sürecine geçilmiştir. Hatta daha yakın zamanda ülke gerçeğinden tümüyle soyutlanması gerektiği şeklinde bir anlayış belirmiştir. Mikro tarih çalışmaları ve soyut sosyolojik çalışmalar gündeme girip belirleyici olarak Avrupa’da, Amerika’da sosyal bilim yapma anlayışı ile Türkiye’de sosyal bilim yapma anlayışının arasında bir fark olmadığı şeklindeki kanaati kökleştirmiştir. Artık Türk sosyal bilimcisi Türkiye’de sosyal bilim yaptığının farkında değildir. Bu durum sosyal bilimciyi Türkiye gerçekliğinden ve Türk düşünce geleneğinden ayırtırmaktadır. Daha doğrusu Türkiye’de bir sosyal bilim geleneği olması gerekliliğini anlamsız bir uğraş olarak niteleme noktasına götürmektedir.

Küreselleşme süreci karşısında değerlerimiz ve değerlerimizi savunmak anlamında aslında bir sistematiği olan ve fakat bu sistematiği çözemediğimiz sosyal bilim geleneğimiz ve son seksen yıllığını da özellikle önemsememiz gereken çok zengin bir tarihimiz hayati bir dayanak olarak varlığını korumaktadır. Bizi sosyal bilim geleneğinden mahrum bırakacak ve tarihimizden soyutlayacak her türlü girişim Türkiye’de sosyal bilim yaptığımız gerçeğinden uzaklaşmamıza yol açacaktır. Aslında iki husus birbirine bağlıdır. Sosyal bilim geleneğimizden uzaklaşmak ve giderek kopmak akademisyenlerimizi ülkemizin tarihsel

gerçekliklerinden de koparmak sonucuna yönelmeyi beraberinde getirmiştir. Son dönemin başat konularına, sorularına, sorunlarına en anlamlı cevapların da sosyal bilim tarihimiz ve bizatihi tarihimiz içinden çıkacağı, çıkabileceği de hiç akıldan çıkarılmamalıdır. Bu coğrafyadaki düşünce serüveninin, düşünce sürecinin önemli potansiyeller taşıyabileceği unutulmamalıdır.

Tabii kendi kafamızla ve dolayısıyla ülkemizin çıkarları doğrultusunda düşünmek gibi bir kaygımız varsa. Sosyal bilimlerin bir zamanlar değişik sosyal sınıflar arasında olduğu gibi milletler arasında da tarafsız olamayacağı gerçeğini belki anlarız. En kritik husus son dönemde düşüncenin sosyal temeli konusuna neredeyse hiç kimselerin ilgi duymamasıdır.

Aslında Hepimiz İstanbul Sosyoloji Öğrencileriyiz!

İstanbul Üniversitesi en eski üniversite. Sosyoloji bölümü de dünyanın en eski ikinci sosyoloji bölümü. İlk döneminden beri Türk düşünce tarihiyle içli dışlı. Ziya Gökalp'in önemi de Türk düşünce tarihiyle iç içe geçiyor. Ziya Gökalp Türkiye'nin düşünsel hayatının ana noktalarıyla ilgili. Osmanlı son dönemini ve Cumhuriyet'in temel yaklaşımlarını etkilemiş. Bölümde yapılan ilk doktora tezi "Son Asır Türk Tefekkür Tarihi ve Mehmet İzzet" başlığını taşıyor ve Ziya Somar imzalı. İkincisi de, Kamuran Birand'ın "Aydınlanma Devri ve Türk Düşüncesi Üzerine Bazı Tesirleri" başlıklı çalışması. Sonraki yıllarda da bunlara benzer çok sayıda çalışma var. Bu anlamda belki de çok bilinçli bir tasavvur ve tasarım yok. Ancak gösterilmesi amaçlanan husus farkediliyor. Hilmi Ziya Ülken sonraki dönemde İstanbul Üniversitesi'nde. Daha girmeden önce, Galatasaray Lisesi öğretmeni iken 1931-1932 yıllarında **Türk Tefekkürü Tarihi** ciltlerini, iki ciltlik kitabını yayınlıyor. Hilmi Ziya Ülken, **İnsan** dergisini çıkarırken sonradan yayınlanacak olan **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi** kitabının altyapısını oluşturuyor. Sonraki dönemlerde de bu kaygılar sürüp gidiyor. Hilmi Ziya Ülken'in çalışmaları hep ülke gerçeklikleri üzerine bina edilmiştir. Din alanı dahil. Ülken belli çevrelerde çok sonraları gündeme gelecek din konusuyla eskiden, 1940'lı yıllarda akademik anlamda ilgilenmiş. Sonra da 1960'lı yılların ilk yılında İstanbul Üniversitesi'nden çekip gitmiş. Daha doğrusu gitmek zorunda bırakılmış. Kalmayı kendine yedirememiş. Tek sorun 147'lik olması değil.

Ondan sonra bölümde başkaları var. Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol. Bunların yolları tarihle pek kesişmemiş. Cahit Tanyol'un doktora tezi "Ahlakta Haz ve Elemin Yeri" (1949). Nurettin Şazi'inki ise bambaşka bir şey. Tarihten en uzak olan Nurettin Şazi'yi bile tarihe yakınlaştıran iki gelişim var. Bunlardan biri **Türkiye'nin Düzeni** üzerine yazdığı geniş kapsamlı eleştirel yazı. Diğeri de Prens Sabahaddin'in **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir** ve Mehmet Ali Şevki'nin **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal Bilimle Açıklanması** kitaplarının yeni Türkçe'ye çevrilmesine vesile olması. Bunların ikisine de önsöz yazmış. Belki de 1960'lı yılların ortalarında şekillenen sürece iki değişik tarz katılış, süreci daha yakından etkilemiş. Daha önceden Cahit Tanyol'un **Fetih Destanı** üzerine yazdıkları, bölümün bir şekilde tarih ilgisinin etkisinde kaldığının göstergesi. 1960'lı yıllardan itibaren de **Sosyalist Kültür Derneği** üyesi Cahit Tanyol bölümde belirleyici. Yazdıklarına dönemin temel değerlerinin yansımaları söz konusu. Bunu atlamamak lâzım. Türk tarihinin farklı yorumunun arkasında bir yaklaşım tarzı var. Ve özellikle Türk tarihinin özgünlüğü üzerine yazmayı denemiş. Özgünlük vurgusu, yazdıklarından çok yazmayı tasarlayıp da yazamadıklarında var. Ve o dönemde özellikle farklı bir Türk sosyalizminden bahsetmeye başlamış. Tabii o dönemde neredeyse hemen herkes **Yön** çevresinde özgün sosyalizmden söz ediyor. Ancak tarih en önde gelen ilgi alanı oluyor. Bir de yoğun Kemal Tahir ilgisi var. Bu ilgi Kemal Tahir tanışıklığıyla da süslenmiş. İlave olarak da Kemal Tahir'in cenaze töreninde "Alo Kemal!" deyişiyle biraz da mizah bulaşmış bir ilgi. Ancak tüm bunlara rağmen Ahmet Cevdet Paşa üzerine çalışma da tarih ilgisinin bölümün ruhuna sindiğini göstermekte. 27 Mayıs sonrasında **Cumhuriyet** gazetesinde yayınlanan bir makalesi bile askeri hareketleri geniş bir şekilde, tarihsel boyutları çerçevesinde yorumladığını göstermektedir. Ancak, Cahit Tanyol'un yazdıkları, bütünsel bir sosyolojik çalışmalar dizisi olarak değil, aktüel siyasal gelişmelerden etkilenmiş ve siyaseti etkilemeye dönük metinler olarak düşünülmelidir. Bu anlama gelmek üzere Hilmi Ziya Ülken gibi Baykan Sezer de aktüel ge-

lişmelerden önemli ölçüde uzak olan sosyolojik mahiyette çalışmalar yapmıştır. Bilim dallarıyla ilgili yaklaşımları bakımından, Hilmi Ziya Ülken çeşitli bilim dallarıyla bağlantılı tarzda eserler vermeyi yeğlerken, Baykan Sezer belirgin bir şekilde çalışmalarını sosyoloji üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu o kadar böyledir ki, düşüncesinin temel dayanağı olarak nitelediği Kemal Tahir metinleri üzerine, kitaplarındaki etkiler belirginlik gösterse de fazla sayılabilecek ölçüde yazmamıştır.

Baykan Sezer'in söylediklerinin en başında gelen husus taklit bir sosyolojinin aşılması anlayışıydı. Türkiye'de sosyolojinin böyle geliştiğini belirtti. Sosyolojinin gelişim tarzının farklı olması gereği üzerinde dururken Batıda sosyal düşüncenin, sosyolojinin söyleyecek sözü olmadığı kanaatini ifade etti. Dolayısıyla, Türk sosyolojisi dediği sosyolojinin Batıdaki gelişmeleri de daha gerçekçi bir şekilde tahlil edebileceğini açıkça belirtti. Bu çerçevede Amerika'nın Keşfi'nin 500. yılı dolayısıyla bir sempozyum tertip etti. Böylelikle Türk sosyolojisinin sadece Türkiye'nin sorunlarıyla ilgili olmadığını somut kanıtlarından birini sunmuş oldu. Özellikle bu sempozyumun Baykan Sezer'in Türk sosyolojisine atfettiği anlamı yakalamak için özel önemi vardır.

Ekim 1989 da 75. yılı için yapılan toplantıda bir kitap dolayısıyla kendisine bir soru sordum. Sorunun esas özelliği Batı sosyolojisindeki kriz üzerineydi. Neden bir ölçüde de olsa Alvin Gouldner'in **The Coming Crisis of Western Sociology** kitabındaki tezlerle ilgilenmediği şeklinde idi. Baykan Sezer bunun kendisini ilgilendirmediğini söyledi. Daha sonraki dönemde de, somut olarak bu kitapla ilgili olmasa da, benzeri bir yaklaşımla karşılaştı. Bunun Baykan Sezer gibi Batı sosyolojisi konusunda belirgin bir tavrı olanlardan ziyade başkalarına sorulması gerektiği aşikâr. Alvin Gouldner gibi örgüt sosyolojisi üzerine de çalışan bir entelektüelin özellikle entelektüeller hakkındaki metinleri çevrilirken Batı sosyolojisinin krizi konusundaki kitabının çevrilmemesi ilginç görünmektedir. Aslında bu somut kitabın ötesinde "Batı sosyolojisi" kavramı da belki Baykan Sezer

ve etkilediği çevre dışında Türkiye'de yeterince kullanılmamıştır. Bu durum, bu tepki bir ölçüde de olsa Batılı kavramlara karşı bir karşı çıkışın somut bir göstergesidir. **The Coming Crisis of Western Sociology** kitabının Türkiye'de gündeme girmemesi, yazarın diğer metnlerinin dolaşımında olmasına rağmen böyle olması, Batı sosyolojisine karşı eleştirel duruşun, eleştirel duruş bir yana sorgulayıcı bir tutumun bulunmadığını göstermektedir. Batı sosyolojisine karşı sorgulayıcı bir tutumun dahi olmaması ilk dönemi itibariyle Baykan Sezer'in sözlerinin, nitelermelerinin doğru olduğunu kanıtlamaktadır. Belli bir kesim itibariyle bile sorgulayıcı tutumun bir mecrada hâlâ boy vermediği anlaşılmaktadır.

Baykan Sezer'in yazdıkları İstanbul Üniveristesi Sosyoloji Bölümü'nde üretilen metinler üzerinde etkili olmuştur. Bu etkiyi salt bölümle bağlantılı olarak düşünmemek gerekmektedir. Bölümden mezun olup da dışarıda ve başka üniversitelerde metin yazan akademisyenleri de hesaba katmak yeğlenmelidir. Bunların metinlerinde dolaylı ve dolaysız olarak Baykan Sezer'in etkilerini görmek mümkündür. Bu etkiler temel yaklaşımlara sinmiş, onun eserlerine göndermeler yapmakla belirginleşmiştir. Ancak belli konuları salt düşünerek anlamak olası değildir. Baykan Sezer'in düşüncelerinin anlaşılması eserleri üzerine onlarca kitap/makale yazılması halinde mümkündür. Bugünler açısından bu durum oluşmamıştır. Düşüncesinin anlaşılması hususunda ister istemez değişik varyantlar olacaktır. Üzerinde tartışmalar olması zaman içinde bazı düşüncelerinin vuzuh kazanmasını sağlayacaktır. Ancak bu zamana kadar Baykan Sezer'in metinlerinden önemli ölçüde etkilenen bir grup akademisyen bulunmaktadır. Son dönemde, yaşadığı sırada düşünceleri, tahlilleri bu ölçüde etkili olmuş, bir başka sosyolog, başka bir akademisyen yoktur. Bu etki sadece İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'yle sınırlı değildir. Bu etkinin çerçevesinde ağırlıklı olarak Baykan Sezer'in yazdıklarının da kritik önemi vardır. Bu metinler daha derinlikli bir şekilde değerlendirildiği zaman fotoğraf daha net ortaya çıkarılabilir. Baykan Sezer'in metnlerinin anlamı da yalnız durup düşüne-

rek değil, üzerine metinler yazarak anlaşılabilir. Gerçek anlamda düşünme de ancak yazarak gerçekleştirilir.

Baykan Sezer'in etkilerini de bir derece meselesi olarak anlamak gerekebilir. Baykan Sezer'in yazdıklarının ruhunu kavramak için entelektüel faaliyet yapılmalıdır. Herkes de düşüncelerinin belki belli yanlarına, belli doğrultularına vurgu yapmaktadır. Baykan Sezer'in yazdıklarının ruhu anlaşıldıktan sonra mesele açıklığa kavuşacaktır. Ancak onun yazdıkları etki dereceleri farklı da olsa değişik insanların yazdıkları/ürettikleri çalışmalara sinmiştir. Bazıları onun düşüncelerine daha bağlı olmuşlar, bazılarının bağlantıları daha dolaylı ya da daha esnek olmuştur. Hatta bazıları muhtemelen bir ölçüde eleştirel bir konumdadır. Bunların hepsi doğaldır. Bir ölçüde eleştirel bir konumda olmak da Baykan Sezer'in düşüncelerini ölçüt alarak düşünce üretmek anlamına gelir. Tüm bu birikim Baykan Sezer'in düşüncelerinin değişik ölçülerde de olsa belirgin bir etki oluşturduğunu ve etkinin hiç de kısa süreli olmadığını göstermektedir. Bu pek homojen olmayan etki, Baykan Sezer'in Türkiye'deki düşünsel varlığının sürekli olduğunu/olacağını gösterecek mahiyettedir.

Yıllar önce, Niyazi Berkes'in ölümünün hemen akabinde **Cönk** dergisinde İsmail Coşkun'un Berkes'in düşüncelerini üç satırlık bir konuşmada can evinden yakalayan metnini okuduğum zaman değerlendirme biçimine hayran olmuştum. Ertan Eğribel'in çizgi roman üzerine yazdıkları ve özellikle tarihçilik konusundaki yorumları da olağanüstü çarpıcıdır. Baykan Sezer'in grup çalışmasına yatkınlığı, Bayram Kaçmazoğlu'nun Türkiye'de sosyolojiyi otuz yıllık bir süre çerçevesinde yorumlamayı denemesi ve Türk sosyoloji tarihi metni yazmasıyla da anlaşılmaktadır. Recep Ertürk'ün köy üzerine çalışmaları ve Ufuk Özcan'ın Ahmet Ağaoğlu üzerine tezi, bu tezleri kimin yönettiği sorgulanmadan İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün ürünleri, önemli ürünleri olarak nitelenmelidir. Korkut Tuna'nın Batılı bilgi üzerine çalışması da benzeri bir zihniyetin tezahürüdür. Yücel Bulut'un oryantalizm üzerine kitabı ve Hil-

mi Ziya Ülken üzerine nefis makalesi de bu birikimin önemli bir rüknüdür. Hakeza Ümit Meriç'in Ahmet Cevdet Paşa üzerine kitabı da aynı çerçevede değerlendirilmelidir. Hayati Tüfekçioğlu'nun da iletişim konusunda önemli çalışmaları bulunmaktadır. Haliyle bu kısa makalede unutulmuş metinler, kitaplar ve araştırmacılar olabilir. Bu tür çalışmaların yapıldığı mekanın dışında yapılan çalışmaları da aynı mantalite içinde değerlendirmek anlamlı görülmelidir. Köksal Alver'in Türkiye'de Amerikan Sosyolojisinin başlangıç dönemine dair kapsamlı ve gelişkin çalışması belli metinlerin tahlil edilmesi anlamında önemli bir eserdir. Sezgin Kızılçelik'in Baykan Sezer üzerine kitap çalışması da bu ana eksenin uzantılarından biri olarak düşünülmelidir.

İstanbul Üniversitesi dışında Baykan Sezer üzerine yapılan tez çalışmaları da kimi sosyolog hocaların Baykan Sezer'in düşünceleriyle yoğun bir şekilde ilgili olduğunu göstermektedir. Bunun ötesinde birçok üniversitede Baykan Sezer'in eserlerinin etkisinde, bu etki çok belirgin olmasa da sosyolojik mahiyette akademik çalışmalar yapılmıştır. Baykan Sezer'in sosyolojiyi tarih ilgisinin odağına oturtması, sosyolojinin daha değişik bir şekilde algılanmasına yol açtığı gibi, başka bilim dallarında da etkili olduğunu, olabildiğini, olma potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Baykan Sezer'in eserlerinin ulaşılabilir yerlerde olmaması etki potansiyelini ister istemez azaltmaktadır. Eserlerinin okunması halinde düşüncelerinin üniversite dışında da etkili olabileceği bir potansiyel, bir ortam olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nün etkisini arttıracak bir ortam vardır. Eskiden Sosyoloji Bölümü mensuplarının bir kısmının anlaşılabilir sebeplerle Baykan Sezer üzerine yazmamaları da düşüncelerin kavranması konusunda bazı sorunlar yaratmıştır. Genelde bölümün, özelde Baykan Sezer'in düşünsel etkisinin aynı biçimde olması da düşünülmemelidir. Ancak bir kaynaktan beslenen etkinin olağanüstü geniş bir çevreye yayılmış olması önemlidir. Daha önemli

olan durumu fark edip daha bir açıklık kazanmasını sağlamaktır.

Özellikle sosyoloji alanında düne yaslanarak, belli bir gelenekten beslenerek akademik çalışma yapma potansiyeli şimdiye kadar oluşmamıştır. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü açısından bu ayrıcalığın önemine sahip çıkmanın kritik işlevi ihmal edilmemelidir. Ortak çalışmalar yapılmasa da metinlerin düşünsel çakışma noktalarının ve ondan öte akrabalığının, bağlantılarının önemi gözden uzak tutulmamalıdır. İleride insanlar belli bir bütünlük olduğunu biraz dikkat ederlerse zaten farkedeceklerdir. Lafı fazla uzatmadan Baykan Sezer'in altı yıl önce ifadelendirdiği düşüncelerini biraz değiştirerek aktarmak sanırım meramıma tercüman olur: "Evet arkadaş! Dallanıp budaklanıp yaygınlaşan bu bölümde Ziya Gökalp-Hilmi Ziya Ülken-Baykan Sezer çizgisi sürdürülmektedir. Bir itirazı olan var mı?"

Türk Sosyologlarının Tarihe Yönelmeleri Konusunda Bazı Düşünceler

Türkiye'de tarih ve sosyoloji ilişkisinin bugünkü biçimlenişini anlamlandırmak için başlangıç noktası olarak 1960'lı yılların başlarındaki Osmanlı toplum yapısı tartışmalarını almak anlamlı olabilir. Mantaliteyi anlamak ve yorumlamak bakımından örneğin Fuad Köprülü'nün yaklaşımlarını tetkik etmek Türk düşünce hayatı açısından hayati önem taşısa da, son zamanlardaki düşünsel gelişim sürecini kavramayı zorlaştırır. 1960'lı yıllarda gerçekleşen tarih ve sosyoloji ilişkisini tartışmayı da tarihçiler değil sosyologlar başlatmışlardır. Osmanlı toplum yapısı tartışmaları bir tarih sorununun tartışılmasından ziyade güncel etkileri daha fazla önemsenerek Osmanlı toplumunun klasik döneminin tartışılması şeklinde tezahür etmiştir. Ancak zaman içinde bu tartışmadan kalkarak, fakat bu tartışma unutulurak tarih konusu üzerinde durulmaya, tarih önemsenmeye başlanmıştır. Fakat burada ifade edilen yaklaşıma ihtirazi bir kayıt koymak gerekmektedir.

Bir Tartışma Süreci:

Bugünün Perde Arkası – İbn Haldun ve ATÜT

Osmanlı son dönemi Türk düşünürleri bir anlamda tarihsel-sosyolojik yorum yapmışlardır. Zaman zaman ilk Türk sosyoloğu olarak da nitelenen Ahmet Cevdet Paşa da dahil olmak üzere Osmanlı tarihçileri İbn Haldun'dan etkilenmişlerdir. Hatta önemli Osmanlı tarihçilerinin **Mukaddime**'yi çevirdikleri, çeviri sürecini de Ahmet Cevdet Paşa'nın tamamladığı bilinmektedir. İbn Haldun'un yaklaşımında da temelde hem bir sü-

reç söz konusudur, hem de kesinlikler. Yeni baştan sıfırdan başlamak da İbn Haldun'un yaklaşımının bir başka özelliğidir. Sona götüren bir süreç ve taze bir başlangıç uzun dönem Türk entelektüelinin temel bir yönelimi olmuştur. Bu vesileyle hem çöküş anlaşılabilmiş, hem de her şeye yeniden başlama hevesi kendini korumuştur. Türk entelektüelinde bütünlüklü bir bakışın varlığını ve darlığını İbn Haldun bilgisiyle bağlantılandırmak mümkün görünmektedir. Sözü edilen ilgi üzerinde zaman içinde sürekli olarak durulmuştur. İşin ilginç tarafı da bu ilginin yeniden 1940'lı yıllara göre daha geniş, Osmanlı dönemine göre daha dar anlamda gündeme gelmesi 1960'lı yıllarda olmuştur.

Bütünlüklü olarak değerlendirme kaygısına karşın 1940'lı yıllarda yayınlanan bir kitapta İbn Haldun temelde toplumları organizma gibi değerlendirdiği için eleştirilmiştir. Ancak o yılların değerlendirme yönelimi bütünlüklü görünmektedir. 1960'lı yılların sosyologları açısından biraz daha farklı ve ideolojik sayılabilecek bir yorum söz konusudur. Buna mukabil 1940'lı yılların bahsedilen sosyologları dergi sahibidir. Bir anlamda pür sosyolog olarak nitelenemezler. Daha sonraki dönemde de aynı durum söz konusudur ve sosyologlardan başka entelektüeller de İbn Haldun'un düşünceleri üzerinde durmuşlardır. 1960'lı yıllarda sosyolog olarak öneminin vurgusu belirgin bir biçimde yapılmıştır. Bu durum özgün düşüncenin Doğu toplumlarından da kaynaklanabileceği şeklinde anlaşılmıştır. İlginç olan nokta 1940'lı yıllarda İbn Haldun önemsenmese de 1960'lı yıllarda düşüncelerinin tarihsel gelişim sürecini açıklayacağı düşünülmüştür. Dönemin önde gelen entelektüelleri örneğin, Cemil Meriç, Niyazi Berkes ve Hikmet Kıvılcımlı İbn Haldun'un yaklaşımlarının Osmanlı toplumunun belli bir dönemine kadar açıklamasını yaptığını belirtmişlerdir. Üç ayrı bilim dalındaki üç akademisyenin İbn Haldun üzerine doktora tezi yazmaları ise daha sonra olmuştur. Değişen dünya koşulları daha sonraki dönemlerin kavranması açısından durumun değiştiği şeklinde bir anlayışa yol açmıştır. Ancak tüm bu açıklamalar toplumsal yapıyla bağlantılıdır. Yaygın olarak da Osmanlı toplum yapısı üzerine değerlendirmeler salt ekonomik ve sosyolojik tahlil olarak teza-

hür etmektedir. Tarihsel sürecin gelişim seyri üzerine düşünceler beyan edilmemektedir.

Osmanlı toplum yapısına dair niteleme hemen her entelektüeli, daha doğrusu söz konusu dönemin entelektüelini ilgilendirmiştir. Ancak bu ilgilendiriş şekli de İbn Haldun konusundaki yaklaşımdan belirgin bir tarzda farklı olmamıştır. Her ne kadar Osmanlı toplumunun kavranılması güncel sorunların çözümlenmesiyle doğrudan bağlantılı gibi görünse de zaman zaman bu bağlantı noktasında kopukluk oluşmuştur. İbn Haldun'un yazdıkları sürekli bir tarih ilgisi olan entelektüellerin dikkatini çekmiştir. Tarih ilgisi olmayanlar ve başka bilim dallarından gelenler örneğin, iktisatçılar İbn Haldun'un düşüncelerini önemsememişlerdir. Ancak 1960'lı yılların ortalarında hemen her tür entelektüel konuyla dolaylı da olsa ilgili olmuştur. İbn Haldun'un yaklaşımı da doğal olarak salt belli bir somut toplum türüyle bağlantılandırılmamaktadır. Ancak bir nokta üzerinde özellikle durmak gerekmektedir. O da hemen her entelektüelin İbn Haldun'dan bahsederken Türkiye'nin toplum yapısının özgülüğünden, Türkiye'de sınıf orijinalitesinden ve Türkiye'nin kültürel farklılığından söz eder oluşudur. Bu durumu bir biçimde akılda tutmak gerekmektedir. Çünkü yapılmaya çalışılacak tahlilde bu unsurun önemli sayılabilecek bir yeri vardır.

Anlatılmak istenenin anlaşılması için Osmanlı toplum yapısının incelenmesinin, incelenme sürecinin kavranmasının önemi bulunmaktadır. Tıpkı İbn Haldun konusunun Batıda tartışıldığına benzer bir şekilde Fransa'da yoğunlaşan ilgi de Türk entelektüellerinin Asya Tipi Üretim Tarzı kavramı üzerinde odaklaşmalarına neden olmuştur. Kimileri Osmanlı toplumunu çözümlemek için konuyla ilgilenmiş, kimileriye onu aşan bir şekilde konuyla muhatap olup gündelik sorunlara cevap üretmeye çalışmıştır. Ancak ilginç olan husus Osmanlı toplumunun klasik dönem toplumsal yapısının diğer toplumların toplumsal yapısıyla farklılığının vurgusunun unutulmasıdır. Aslında daha önemlisi İbn Haldun'la ilgilenen iki entelektüelin, Niyazi Berkes ve Hikmet Kıvılcımlı'nın Marksist kavramlar da kullanarak Osmanlı toplum yapısının ATÜT olarak tanımlanamaya-

cağını belirtmiş olmalarıdır. Hatta bunlar arasından Hikmet Kıvılcımlı bu konuların tartışıldığı sıralarda tezini temellendiren bir kitap da yayınlamıştır. Sözü edilen aykırı yorumun özel bir önemi vardır.

Tartışmanın ikinci ucu ATÜT konusunu bir başka şekilde düşünmektedir. ATÜT kavramını Osmanlı toplum yapısıyla bağlantılı olarak kullananlardan bir kısmı klasik dönem olarak nitelenen 1450-1600 yılları dışında toplumsal yapının farklı bir nitelik taşıdığını belirtmişlerdir. Daha doğrusu zaman içinde toplumsal yapının değiştiğini dolayısıyla o andan itibaren Batıdakine benzer bir gelişim doğrultusuna girdiği şeklinde bir düşünce oluşmuştur. Osmanlı toplum yapısının feodalleşmeye başladığı bir genel nitelime olarak belirginlik kazanmıştır. Hele Cumhuriyet dönemi açısından ana hatlarıyla Batı toplumlarından bir farklılıktan bahsetmek mümkün değildir. Klasik dönem açısından farklılaşma üzerinde dururken bir süre sonra bunun önemini kaybedeceğini belirtmişler, bir de dönemin toplumsal yapı açısından Osmanlı toplumunun özgünlüğünü ifade etmediğini, ATÜT olarak nitelenebilecek benzeri yapılanmaların başka toplumlar, özellikle de Doğu toplumları için de geçerli olduğunu iddia etmişlerdir. Bu anlamda Kemal Tahir ve Baykan Sezer Osmanlı toplum yapısının özgünlüğü üzerine önemli tahliller yapmışlardır. Ortak genelleştirici yaklaşıma benzer şekilde ATÜT kavramının yoğunlaştığı günlerde hemen herkes bilir bilmez malumatfuruşluk yapar bir tarzda Karl Witfogel'in **Oriental Despotism** kavramından bahseder olmuştur.

Yukarıda kabaca değinilen iki konudaki, İbn Haldun ve ATÜT konularındaki temel eğilim entelektüellerin Batıdaki genel girişimler bağlamında ülkenin temel sorunlarıyla ilgilendiklerini göstermektedir. Hatta bu ve benzeri nedenlerle Türkiye'nin önemli entelektüellerinin Batıdaki temel gelişmeler bağlamında bazı düşün akımlarının, ondan öte aydınlarının acentesi olarak etkilendiği görülmektedir. Bu durum yaygın bir eğilim olarak somutlaşsa da kimi sınırlılıkları bulunmaktadır. Sencer Divitçioğlu'nun 1960'lı yıllarda yayınlanan iki kitabındaki yaklaşım da belirgin bir şekilde değişiktir. Broşür olarak nitelenmesi

daha doğru olan ilk metinde, **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az gelişmiş Ülkeler** kitabında Osmanlı toplumunun ATÜT olarak nitelenebilecek diğer toplumların toplumsal yapısından önemli ölçüde değişik olduğu tebarüz ettirilir. Hatta ileri tarihte oluşacak muhayyel Türk Sosyalizminin farklı niteliği üzerinde de durulur. Fakat buna mukabil **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplum Yapısı** kitabı Osmanlı toplum yapısıyla ATÜT olarak nitelenen ülkelerin toplumsal yapılarının aynı özellikleri taşıdığını belirtmektedir. Fakat bazı entelektüellerin konuyu farklı değerlendirdikleri, ATÜT kavramını Osmanlı toplumunu anlamakta yardımcı bir öge olarak kullanmalarından anlaşılmaktadır. Bunlar ATÜT kavramının Osmanlı toplumunu anlamayı kolaylaştırdığını, fakat Osmanlı toplumunun özgün nitelikleri olduğunu iddia etmektedirler. Haliyle onların temel ilgi konusu, başkalarının ATÜT olarak belirirken ister istemez Osmanlı toplum yapısı olarak kalmaktadır. Bu anlamda Sencer Divitçioğlu'nun ATÜT konusunda yazdıklarıyla Baykan Sezer'in metinlerini karşılaştırmak öğretici olacaktır.

Buraya kadar aktarılan tartışma sürecinde düşünce belirtenlerin arasında sınırlı sayıda sosyolog bulunmaktadır. Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu İbn Haldun'un yaklaşımlarıyla toplumların gelişmelerinin anlaşılmayacağını düşünmüşlerdir. Bir başka ilginç özellik de Osmanlı toplum yapısını ATÜT olarak niteleyenlerin büyük çoğunluğunun iktisatçı olmalarıdır. Hatta romancıların ATÜT'ten bahsetmemeleri gerektiği şeklinde düşünceler de ifade edilmiştir. Sosyolog olarak 1960'lı yıllarda düşüncelerini beyan edenler ise bir anlamda neredeyse sadece Behice Boran ve onun doğrultusunda tahlil yapan Mübeccel B. Kıray olmuştur. Kıray her anlamda hocasının düşünceleri doğrultusunda yorum yapmıştır. İşin ilginç olan noktalarından biri İdris Küçükömer ve Sencer Divitçioğlu gibi iktisatçıların toplum yapılarının farklılığından bahsederken sosyologların toplum yapılarının birbirine benzediği konusunda ısrarlı olmalarıdır. Bu durum temelde söz konusu görece özgün yapılanmayla az sayıda entelektüelin ilgilendiğini, bunların çoğunun da iktisatçı olduğunu, başka bilim dalları açısından bile iktisadın belirleyici olduğu şeklindeki düşüncenin entelektüel-

leri etkilediğini göstermektedir. Bir başka deyişle o dönem sosyologları tarihle hiçbir ilgileri bulunmadığı gibi neredeyse mantalite olarak iktisatçıları andırmaktadırlar. Hatta Osmanlı toplum yapısı konusunda düşüncelerini belirten Behice Boran bu sorun üzerine yazma ihtiyacı duymamaktadır. Yazmasının nedeni o dönemin tipik olarak nitelenmeyecek bir sosyologuna cevap vermek amacıyla. Herkesin çok önemsedığı ve 1960'lı yıllardaki yaygın düşünsel eğilimi en iyi ifadelendiren Behice Boran'ın o meşhur ve malum iki makalesi sosyolog Cahit Tanyol'un Osmanlı toplumsal yapısının özgünlüğünü ifade eden bir makalesinden kalkarak kaleme alınmıştır. Belki de o dönemde Marksizmin etkin olması iktisatçıların öne çıkmasının bir vesilesi olmuştur. Üzerinde durulması gereken iki husus söz konusu dönemin anlaşılmasının yolunu açabilir.

Tarihçilerin Ciddiyeti

Belirtilen dönemin bir başka önemli özelliği de tarihçilerin neredeyse hiç ciddiye alınmamalarıdır. Dönemin temel düşüncelerini özetleyen **Osmanlı Toplum Yapısı** kitabında tarihçilerin yaklaşımı salt materyal toplamak anlamında önemsenmemektedir. O dönemde etkin olan kuramsal iki yaklaşımın dışında düşünmekte ve yazdıklarına hiçbir önemli düşünsel çerçeve izafe edilmemektedir. Söz konusu yılların önemli bir özelliği de tarihçilerin, Halil İnalcık, Ömer Lütfi Barkan ve Mustafa Akdağ'ın tespitlerine Osmanlı toplum yapısını nitelerken ATÜT ya da feodal savına önemli dayanak teşkil edip etmediklerinin ötesinde önem atfedilmemesidir. Herkes, belli savları olan herkes tarihçilerin görüşlerinin bu konuda ciddiye alınmaması gerektiğini düşünmektedir. Tarihçiler ise kendi söyledikleri hemen hiç önemsenmeden, söylediklerinin neye dayanak olabileceği ölçütüne göre değerlendirilmektedirler. Konunun önemi açısından bir başka husus da vurgulanmalıdır. Genellikle 1960 yılı bir düşünsel rönesans tarihi olarak nitelendiği için adları anılan tarihçilerin bakış açılarının hiç ciddiye alınmamasının gerekçesi vardır. Bu çerçevede daha önemli olan nokta o dönemde sözü edilen tarihçileri de önemli ölçüde etkilemiş olan Fuad Köprülü'den nedense hiç söz edilmemesidir. Bu somut

durum öne sürülen savı bütünüyle doğrular. Meseleye daha bütünsel bakılmasının işareti 1980'li yılların başlarında Halil Berktaş'ın **Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü** kitabını yazmasıyla başlayacaktır. Eski tarihçiler ve onların dünyayı kavrayış şekilleri bir biçimde daha sonra gündeme girecektir. Bunun önemini ayrıntılara da dikkat ederek vurgulamak gerekecektir.

Tarihçilere ilişkin bu ilgisizlik bir başka hususla da bağlantılı gibi gözükmektedir. Söz konusu dönemde tarihin yeni baştan yazılması gerektiği şeklinde bir düşünce belirmiştir. Daha sonra ortaya çıkacağı şekilde resmi tarihe alternatif bir tarih yazmak değil hikayeci tarih olarak nitelenen tarih yerine geçecek bir tarih, ekonomik tarih yazmak gereği üzerinde durulmuştur. Bu tür bir tarih de temel anlayışları sarsacak bir tarih olarak düşünülmemiştir. Zaten klasik tarihçilerin arasından Ömer Lütfi Barkan'ın öne çıkarılması da bundan kaynaklanmıştır. Feodalizmden kapitalizme geçiş konusundaki tartışmalar da bu bu nedenle gündeme getirilmiştir. Doğan Avcıoğlu'nun kaleme aldığı **Türkiye'nin Düzeni** kitabı ve onun türevleri dönemin genel zihniyetini olanca açıklığıyla ortaya çıkarabilir. Zaten **Türkiye'nin Düzeni** kitabını kitapta anlatılanları öğrenmek yerine o dönemin zihniyetini öğrenmek amacıyla okumak daha doğru bir okuma şekli olarak görülmektedir. Ondan sonra da neredeyse hemen herkes kendi düşünsel konumunu Doğan Avcıoğlu'nun konumuna göre sorgular olmuştur. Avcıoğlu'nun yazmaya çalıştığı tarih de çok belirgin olarak ekonomik ölçütlerin öne çıktığı bir tarih olmuştur. Burada önemli olan husus da Doğan Avcıoğlu'nun bariz olarak Niyazi Berkes'in de düşüncelerinden etkilenmiş olmasıdır. Niyazi Berkes'in de Türk toplumunun özgünlüğü konusundaki yaklaşımından değil ekonomik unsurların önceliği konusundaki yaklaşımından etkilenmiştir. Ayrıca Berkes'in Osmanlı toplumuna önem vermesine karşın o Cumhuriyet dönemini çözümlemeye çalışmıştır. Bu durumda bir husus olanca açıklığıyla ortaya çıkmaktadır. Aslında sözü edilen dönemde tarih Türk entelektüelinin ilgi alanının dışındadır ve sosyolojik mahiyetteki çalışmalar da ekonomi alanının gölgesi, daha doğrusu tahakkümü altındadır. Dönemin çerçeve-

sini anlamının yolu 1960'lı ve 1970'li yıllar sosyologlarının küçük üreticilik ve köy araştırmaları başta olmak üzere ekonomik sorunlarla fazla içli dışlı olmalarını yorumlamaktan geçer. Tarih biraz da daha sonraki dönemin vurgu yapılacak bilim dalı olmuştur. Tarih belki de daha sonraki dönemde karabatak gibi görünüp sonra kaybolacak şekilde ortaya çıkmıştır. Konunun perde arkasını bilmeden yeni gelişmeleri kavramak mümkün değil gibi görünmektedir. Bu tartışmaya bir çizgi çekilmiş gibi görünse de çizgi hiç de net değildir. Sosyal bilimciler bir dönemin tartışma konularının çerçevelerini unutmaya teşnedir.

1980'li Yıllar

Herşeye bir nokta konulan bu tarihte kritik bir hususa da dikkat etmek gerekmektedir. 1960'lı yıllarda 1980'li yılların aksine aydınların ilgisi genellikle dışarıya değil Türkiye'nin içine dönük olmuştur. Buna rağmen Türkiye'nin toplumsal yapısının özgünlüğüne vurgu yapan değerlendirmeler genellikle marjda kalmıştır. Ancak 1980'li yıllar ve takip eden dönemde yoğun olarak dış entelektüel dünyaya açılma söz konusu olmasına karşın aydınlar bol miktarda özgünlük ve özgüllükten söz eder olmuşlardır. Hatta bir dönemler özgünlük sözcüğünü kullananları hırçın bir şekilde eleştirenler de aynı eğilime girmişlerdir. Bunun nedenlerini gene de daha önceki yılların özelliklerinde aramak gerekecektir. Aslında Türk aydınının temel özellikleri çok fazla değişmemiş görünmektedir. Nasıl Batıdaki yönelimler belirgin bir biçimde bugün gündeme girmişse geçmiş dönemde de benzeri bir yönelim vardır. Hatta bu durumu alıp çok daha önceki dönemlere, 1940'lı yıllara kadar götürmek kabildir. Batı düşüncesinin gözü kapalı kabulü özgünlük veya özgünlüğün reddi ve kabulünün vurgusunun yapılmasını da beraberinde getirmiştir.

Son dönemi bir somut karşılaştırmayla anlamaya çalışmak gerçekçi görünebilir. Son dönem, 1980'li yıllar sonrası neredeyse kırk beş yıldır yazan ve hemen hiç ilgi çekmemiş, Türkiye'de ilgi çekmemiş Şerif Mardin'in bir biçimde millî yazarımız olmasının vasatını yaratmıştır. Bir ilgi farklılaşmasından söz edilmek gerekcekse sosyolog olarak Mübeccel B. Kıray'ın önemi aza-

lrken Mardin yaygın olarak okunur ve yazdıkları kabullenilir olmuştur. Dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de Şerif Mardin'in 1970'li yıllarda ATÜT kavramını kullanan sosyal bilimcilerin Türk sosyal gerçekliği konusunda daha doğru saptamalarda bulunduklarını belirtmesidir. Bu ilgi değişikliğini farklılık üzerinde tartışmaya çalışmak bir anlamda üretici olabilir. Mübeccel Kıray'ın tarihle hemen hiç ilgisi yokken, Şerif Mardin genellikle eskiden olduğunun aksine bir siyaset bilimci olarak anılmaktan ziyade bir sosyolog ve bir tarihçi olarak nitelenmektedir. Yakın zamanlarda sosyologların Mübeccel Kıray'ı yeterince önemli bulmamalarının önemli bir nedeni de rafine Batılı teorik modellere Kıray'ın hemen hiç aşına olmamasıdır. Bunun yanında Şerif Mardin gelişkin Batılı modellere fazlasıyla yatkın görünmektedir. Bir de bir başka fark olarak Şerif Mardin'in mikro yaklaşımlarla daha ilgili olması gösterilebilir. Bu gelişmeler 1980'li yıllarda gündeme farklı sorunları getirmiştir. Farklı soruların anlaşılmasının yolu da bu karşılaştırmayı yapmaktan geçer. Ya da bu karşılaştırmayı anlamak meselenin kavramasını kolaylaştırabilir.

Bir makaleden kısaca bahsetmek sorunu anlamanın anahtarını oluşturabilir. Bir sosyolog, Ayşe Öncü önceleri yazdığı bir makaleye paralel tarzda yazdığı bir başka makalede 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de gelişen sosyoloji literatürünü bazı kesimler söz konusu olduğunda doğru sayılabilecek bir şekilde sınıflandırmıştır. 1970'li yıllar gündeme girdiğinde Türkiye'deki sosyolojiyi bağımlılık okulu ve bu meyanda A. Gunder Frank'ın yaklaşımı, 1980'lerden sonra da Foucault'un yaklaşımı çerçevesinde düşünmek gerektiğini ifade etmiştir. Ancak bu makaledeki ayrımlardan da açıkça anlaşılabilceği gibi referans noktası olarak Batıyı göstermektedir. Türkiye'nin düşünce geleneğinin ve somut durumunun tahlilinin farklılıklara yol açabileceği şeklinde bir düşünce beyan etmemektedir. Türkiye'de düşüncenin gelişim seyri bakımından hep yeni yaklaşımların önemli olduğuna, bunun sadece böyle olduğuna değil olması gerektiğine dair bir anlayışı da bulunmaktadır. Dolayısıyla toplumların birbirinden farklı olabileceğine dair bir yaklaşım bu cenahta hiç olmamış gibidir. Gene makro modellerin açıklayabileceği top-

lumlar söz konusudur. Benzeri bir şekilde örneğin, tarihçilerin de toplumlara bakış tarzları pek farklılaşmamış görünmektedir. Bu aşamada Kıray'ın yaklaşımlarından farklı bir noktaya geldiği aşikâr gibidir. Aslında süreç içinde yaklaşım tarzının nereden nereye şavrulduğunun ciddi sayılabilecek bir izahının yapılması gerekmektedir.

Bir Başka Özgüllük

Özgüllük sorunu çerçevesinde konunun iki boyutu bulunmaktadır. Biri zaman içinde değişen yaklaşım şekilleri, ikincisi de Doğu/Batı sorununun süreç içinde aldığı yeni biçimdir. Doğu/Batı sorunu geçmiş dönemlerde de tartışılmasına karşın yeniden gündeme gelmiştir. Fakat tartışma biçim değiştirmiştir. Kimi zaman da bilim adamları karmaşık bir sentezden bahseder olmuşlardır. Nesnel gibi görünen bir yaklaşım tarzı zuhur etmiştir. Değer yargıları işin içine girmez gibi görünmüştür. İlk dönemde, 1960'lı yıllarda milliyetçilik öne çıkarken, ikinci dönemde 1980'li yıllarda konulara enternasyonal bir çerçevede bakılır olmuştur. Ancak ortaya çıkan Batı/Doğu farklılaşması eski Batı/Doğu farklılaşmasına benzememektedir. Burada sözü edilen Doğu farklı bir Doğu gibi görünmektedir. Özellikle bu hususa dikkat etmek gerekmektedir. Buluşmanın gerçekleştiği yeri doğru tespit etmenin sayılamayacak kadar önemli katkıları bulunacaktır. Dolayısıyla bu nokta üzerine yoğunlaşılmalıdır. Bu aşamada özgüllük/evrensellik farklılaşmasıyla Doğu/Batı farklılaşmasının çakışan noktaları bulunmaktadır.

İkili ilişki bir platform üzerinde formüle edilebilir. Giderek artan bir şekilde özellikle 1980'li yıllardan itibaren ekonomik etkenlerin toplumları şekillendiremeyeceği, bütünüyle belirlemeyeceği doğrultusundaki bir anlayış kültür eksenli değerlendirmelerin gündeme girmesini, daha doğrusu ağırlık kazanmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum sosyologların tarihçilere daha olumlu yaklaşımlarının, onların görüşlerini hesaba katmalarının vasatını yaratmıştır. Bir anlamda tarihçilerin çalışmalarını daha bir önemseyerek değerlendirmelerini sağlamıştır. Tarihçiler de bu anlama gelmek üzere ya da daha doğru yorumlara ulaşmak anlamında tıpkı diğer sosyal bilimciler

gibi Braudell'in daha doğrusu Annales Okulu'nun yaklaşımını daha ciddiye almışlardır. İnsan bu noktada 1960'lı yılların sosyolog ve iktisatçılarının o dönem tarihçilerinin temel düşüncelerini neden sorgulamadıklarını düşünmek durumundadır. İşin bu yönü üzerinde ağırlıklı olarak durmak gerekmektedir.

Annales Okulu'nun yaklaşımının getirdiği bir başka husus da toplumsal değişimin boyutu, bunun sınırlılığı konusunda öne sürülen düşüncedir. Değişimin fark edilmediği tarzda bir değişimin varlığı da söz konusudur. Bu durum Osmanlı toplumunun da eskisinden daha derinlikli olarak tartışılmasını sağlamıştır. Değişimin boyutunun sınırlılığı Osmanlı toplumunu bir başka şekilde tartışılır kılmıştır. Konu bu nedenlerle ister istemez kopuş konusunun tartışılmasıyla sonuçlanmıştır. Kopuş sorununu başka bir bağlamda tartışmak istemeyenler bile 1908'i kritik bir tarih olarak nitelemişlerdir. Dolayısıyla bir yönü itibariyle süreklilik savı daha yaygın bir destek sağlamışa benzenmektedir. Türkiye'de konunun ele alınış tarihi itibariyle de süreklilik Şerif Mardin'in **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri** başlıklı kitabından daha çok Erik Jan Zürcher'in **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi** kitabından kaynaklanmıştır. Belirli bir kesim, daha doğrusu hafifsenmeyecek bir kesim itibariyle Zürcher'in yazdıklarının Türkiye'de çok merkezi bir yeri bulunmaktadır. İşin ilginç olduğu ölçüde garip yanı da Zürcher'in temel saptamalarına yönelik eleştirel bir okumanın onun tezlerine aşına Türk entelektüelleri tarafından değil de Feroz Ahmad tarafından gerçekleştirilecek olmasıdır. Bu durum önemli sayılabilecek sonuçlar ortaya çıkarabilecektir. Bir süre sonra da Feroz Ahmad'ın yaklaşımından kalkan düşünceler başka bir doğrultudaki genel yorumları şekillendirecektir. Bu tür kitaplarda ifade edilen, savunulan görüşlerden yararlanmak yerine onlar tarafından kuşatılmış olmak Türk entelektüelinin temel sorunu olarak belirmektedir. Zürcher'in yaklaşımlarının sadece ifade ettiği görüşler anlamında değil, temel yönelimleri anlamında da Türkiye'yi derinden etkilediği sezilmektedir. Siyasal ve ekonomik etkenlere yapılan vurgu, özellikle de siyasete yapılan vurgu ve kültürel etkenlerin önemini hafifseme genel bir eğilim olarak Zürcher'in yaklaşımlarını çerçevelemektedir. Zürcher düşünsel

doğrultusunu temel bazı kitapların hırçın sayılabilecek eleştirilerini yaparak ifadelendirmektedir. Zürcher'in son kitabında üzerinde durduğu konuların detaylı sayılabilecek tahlilleri yakın zamanda gündeme gelecektir. Söz konusu kitapta temel eleştiri yönelttiği eser de Türkiye'de çok dikkatli okunmamış olsa da genel kabul görmüş olan Bernard Lewis'in **The Emergence of Modern Turkey** kitabıdır. Bu kitabın Türkçesi yayınlandığı zaman ciddiye alınmaması da o dönemde iç dinamiklerin ve telif eserlerin daha fazla önemsenmesinden kaynaklanmaktadır.

Üç Temel Kitap

Sorunlar soyut düzeyde tartışıldığı zaman Türkiye'nin yakın tarihini açıklamaya çalışan ve bu anlamda da etkili olduğu aşikâr bulunan üç temel kitaptan yayınlanış tarihlerine de dikkat ederek bahsetmek gerekmektedir. Bu kitapların Türkçe'de olmalarının etki açısından kritik bir önemi olmaması orjinal yayınlanış tarihlerini önemli kılmaktadır. **Modern Türkiye'nin Doğuşu** 1961 yılında, **The Turkish Experiment in Democracy** 1977 yılında, **Modernleşen Türkiye'nin tarihi** kitabı da 1993 yılında yayınlanmıştır. Bu on altışar yıllık aralar da Türkiye'nin toplumsal gelişimiyle uğraşanların mantalitelerinin değiştiği zaman aralıklarına tekabül etmektedir. Zaten yaklaşım farklılıkları da fazla net gibi gözükmemektedir. Türkiye'nin düşünsel anlamda değişen dönemeçlerini bu kitaplardaki yaklaşımlar çerçevesinde mütalaa etmek önemli tespitlere ulaşmayı sağlayabilir. İlk baştaki kültür vurgusunun yeni baştan tartışılma emareleri görülmesine karşın siyasetin başat olduğu bir yorum denemesi günümüzde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu savın bir yanını Zürcher'in kitabına yönelik ilgi gösterirken, diğer yanını da yeni yayınlanan bir makalede Lewis'in belirtilen yapıtını ve Daniel Lerner'in **Passing of Traditional Society** kitaplarını yorumlama denemesi ortaya çıkmaktadır.¹ Bu aşamada dikkat

1. Reşat Kasaba, "Eski ve Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm", **Türkiye'de Modernleşme ve Kimlik**, der: Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, çev: Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998, ss. 17-18.

edilecek nokta Lerner'in düşüncelerinin bahsedilen makalede değerlendiriliş tarzıyla otuz yıl önce Kıray tarafından yorumlanması biçimi arasındaki farktır. Feroz Ahmad'ın kitabı ise dönemin yaygın gelişimi içinde Kemalizmin de olumlu bir şekilde değerlendirildiği bir yorum denemesi olarak tebarüz etmektedir. Zürcher'in yapıtı da resmi ideoloji olarak nitelenen yaklaşımın bir tür eleştirisi mahiyetindedir. Zaten söz konusu yapıtın yabancı dilde, İngilizce'de yayınlanması ile Türkçe'de yayınlanması arasında iki yıllık bir fark vardır. Aynı yorum bir başka şekilde belirtilirse söz konusu durum bir tür iktisat tarihi yazmak ile alternatif tarih yazmak anlamına gelmektedir. Türkiye'de de en bariz, en baskın olanı sonuncusu olmak üzere üç kitap derin etkiler bırakmıştır. Söylenmek istenen daha genel anlamdaki etkilerden ötede belirgin yazarların tahlillerinin neredeyse Türkçe yazında bütünsel iz bıraktıklarıdır. Bir somut tespitin bilincaltı açıklaması çok net olarak somutlaştırılabilir: "Zürcher Türk solunun mitolojisinden bazen etkilenmişse, Feroz Ahmad yeni kitabı **The Making of Modern Turkey**'de bu mitolojiyi sıkıca kucaklamaktadır. Onun Türk tarihini sınıf mücadelesi açısından açıklama girişimi ve kötü niyetli muhafazakâr, dindar, feodal sonraları burjuva ve kapitalist, ABD destekli bencil ilerleme düşmanları karşısında iyi niyetli ilerici, demokratik, sosyalist, lâik güçleri yanyana getirmesi tarih dışı ve tarihsel zamanlama açısından ters olan yargılara yol açmakta, nüansları silmekte ve tahminlerle söylentileri gerçeklerle karıştırmaktadır."² Somut gelişmeleri izah eden açıklamaların genel yaklaşımlardan ziyade, örneğin, Ayşe Öncü'nün makalesinde belirtilen şekilsiz görünümlü etkiden daha belirgin olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Üzerinde durulan tarzdaki kitaplara ilgi son dönemin ürünüdür. Daha önceki dönemde, 1960'lı yıllarda Türkiye bariz bir biçimde önemli ölçüde kendi içine dönüktür. O zamanlar yabancı yazarların genel mahiyetteki Türkiye değerlendirmeleri pek dikkat çekmemiştir. Türkiye'nin toplumsal yapısını tahlil

2. Andrew Mango, "Türkiye Üstüne Yeni İngilizce Kitaplar-1". **Toplumsal Tarih**, C.IV, No:22, (Ekim 1995), s. 56.

eden ilk kitap da belirgin siyasal müşevviklerle yazılmış olan **Türkiye'nin Düzeni** kitabıdır. Belirtilen kitaptan sonra birçok benzeri kitap yayınlanmıştır. Genellikle de sosyologlar bu tarz kitaplar yazmışlardır. Ancak toplumsal yapı kitaplarının yayınlanış şekli önemli kişilerin, daha doğrusu bir grup adına konuşan yazarların bu tür kitapları yazabilecekleri anlayışına yol açmıştır. Sonraki dönemde de yabancı yazarların bu tür yapıtlarının daha çok önemsenmesi gündeme gelmiştir. Bu değerlendiriş tarzının bazı sosyologların soyut düzeyde belirttikleri merkez ve çevre bilim adamları zihniyetiyle bariz bir ilişkisi varmış gibi görülmektedir. Bu noktada da yabancı yayınlardan yararlanılmamış olması önemli bir eksiklik olarak nitelenmektedir. Örnek olarak da Sina Akşin'in editörlüğünü yaptığı bir kitabın olumluluğundan bahsedilmesine mukabil yabancı kaynakların eksikliği önemli bir sınırlılık olarak değerlendirilmektedir. Zaten yayınların değerlendirildiği bölümlere bakılması yazarın temel düşünsel doğrultusunu anlaşılır kılmaya yetecek, bu anlamda da yazarın esas yönelimleri ortaya çıkmış olacaktır. Bir başka şekilde söylemek gerekirse sorunların içeriden mi, yoksa dışarıdan mı daha sağlıklı bir biçimde görülebileceği tartışması kesin bir şekilde sonuçlandırılmış gibi görünmektedir. Söz konusu saptama kimi sosyologların tahlillerine de uygundur. Zürcher'in yabancı yayınlara fazlasıyla öncelik tanıdığının en güzel göstergelerinden biri de Çağlar Keyder'in bir çalışmasını değerlendirmesinde yoğun olarak yabancı yayınları ölçüt almasında somutlaşmaktadır: "**Çağlar Keyder'in State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development / Türkiye'de Devlet ve Sınıflar-Kapitalist Gelişme Üzerine Bir İnceleme** (Londra ve New York:Verso,1987) adlı çalışması çok ilginç ve yeni düşünceler kazandıran bir kitaptır. Ders kitabı olmaktan çok bir tarih denemesi olan bu çalışma, Türkiye'nin kapitalist dünya sistemiyle bütünleşmesi (bağımlılık okulu) açısından çağdaş Türkiye tarihinin bir yorumunu sunmaktadır. Yer yer toplumbilimci olmayanlar için okunması zor olan bu kitap, Lewis, Stanford Shaw ve Davison gibi, "çağdaşçıların çalışma-

larına bir tezat oluşturmaları bakımından yararlıdır.”³ Belirgin bir biçimde konu netleşmekte, tercüme öne çıkarılmaktadır. Bu noktada da aynı sorunlar üzerinde Türk yazarları açısından Şerif Mardin bir sınırlılığa dikkat çekmektedir: “Soruna, kaynak belirtmeksizin aktarım perspektifinden bakılması başka unsurların ortaya çıkmasını sağlar. Söz konusu bilim adamları Batı toplum analizindeki en son değişiklikleri bulup çarçabuk benimsemişlerdir; yine de Batı toplum kuramının toplumun makro ve mikro unsurları arasındaki bağlantıya gösterdiği kapsamlı ilgiyi bütünüyle ihmal etmişlerdir.”⁴ Belirtilen üç kitabın okunması konunun anlaşılmasının çerçevesini açık bir şekilde vermemektedir. Buradaki sınırlılığa kısa bir şekilde de olsa dikkat çekmek gerekmektedir. Türkiye üzerine yazılan metinlerin önemini sadece bu metinleri okuyarak anlamlandırmak mümkün değil gibi gözükmektedir.

Türkiye üzerine yazılan yapıtlar bazı önemli nedenlerle Türkiye üzerine yazılmıştır. Bu kitap ve makalelerin Türkiye ile bağlantısı bulunmaktadır. Ancak bunun ötesinde çok sıcak ve çok somut konular istisna tutulursa Türkiye hakkında yazılan metinler olağanüstü sınırlı görünmektedir. Siyasal konulardan kaçışın bir ara dönemden sonra yeniden siyasal konulara yönelme eğilimiyle sonuçlanması bir süre sonra aydınları somut ve tarihsel metinlerden uzaklaştırmaya başlamıştır. Konunun soyut düzeyde formülasyonu ya da somut düzeyde sergilenmesi sorunları ortadan kaldırmış gibi görünmektedir. Bu komplike sürecin bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Yani çelişkili gibi görünen husus aydınların tarihe yönelirken farklılıkların altını çizmekten vazgeçmeye başlamaları ve dikkatlerini makro alanlardan uzaklaştırıp mikro alanlara yöneltmeleridir. Makro konulardan mikro konulara yönelme eğilimi son dönemin anla-

-
3. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s. 254.
 4. Şerif Mardin, “Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, der: Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, çev: Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998, s. 57.

şılmasının ipuçlarını oluşturmaktadır. Hatta Şerif Mardin'in bu makalede, bahsedilen makalesinde böylesi bir anlayışın izdüşümleri bulunmaktadır. Bu nedenle yaygın anlamda tarihsel araştırmalarla sosyolojik araştırmaların bir zamanlar oluşan bağlantısı kopma sürecine girmiş gibidir. Braudel'in tarihsel mahiyetteki metinlerinin Türkçe'ye çevrilmesinin getirdiği beraberlikten sonra iş kopma noktasına doğru bir macerada seyr-etmeye başlamıştır.

Bu noktada bir örnek olay açıklayıcılık işlevine sahiptir. Bu makalede daha önce de belirtildiği gibi Halil Berktaş sosyolojik bir tarih yorumu anlamında Fuat Köprülü'nün önemli bir tarihçi olduğunu kendine göre temellendiren bir kitap yazmıştır. Aynı dönemde sosyolojik tarih yapmayı deneyenlerin, aralarında eski tarihçilerin de bulunduğu entelektüelleri keşfetme süreci başlamıştır. Ancak daha sonraki tarih kesitinde tüm bunlar unutulup temel mesele milliyetçi tarihçilerin eleştirisine dönüşmüştür. Dolayısıyla bir dönemde neredeyse hiç önemsenmeyen tarih çalışmaları da yeniden eski yerine konulmuş gibidir. Konuyla ilgisiz gibi görünen bir tespit sorunu anlaşılır kılmaktadır: Bugünkü akademik kültürde genel bir ayırım vardır. Bir grup akademisyen tarih ve antropolojiyi de içine alan beşeri bilimlerin değişik alanlarında bulunur. Onlar partikularizme yönelimi kaçınılmaz kılan ince sınırları, açıkça ifade edilmiş değerlere adanmayı ve tarihsel / kültürel duyarlılığı paylaşırlar. Kendini çoğunlukla sosyal bilimle özdeşleştiren, ekonomi, siyaset bilimi, hukuk, sosyoloji ve etğin bazı yorumlarını içeren diğer grubun tercihi genellikle disiplinlerarası katı alt alanlara ve zaman ve mekandan önemli ölçüde soyutlanmış objektif olduğu kabullenilen metotlara doğrudur.⁵

Adam sanki Amerika Birleşik Devletleri için değil de Türkiye için yazmış.

5. Thomas Bender, "Politics, Intellect and the American University, 1945-1995", *Daedalus*, C. XII, No:1, (Kış 1997), s. 30.

Dar Bir Bakış Açısıyla Şerif Mardin Değerlendirmesi Ya Da Şerif Mardin'in Düşüncelerine Sathi Bir Bakış

Şerif Mardin'e Armağan kitabı bir anlamda klasik armağan kitaplara benzemektedir. Kitabın aslı şöyle bir Şerif Mardin'den bahsettikten sonra Şerif Mardin'in de entelektüel olarak alakalı olduğu varsayılan alanlara ilişkin makalelerden oluşmaktadır. Ancak kitapta yer alan makalelerin temel konularıyla Şerif Mardin düşünce dünyasının o kadar rahat uyuşabileceğini söylemek de mümkün değildir. Bir anlamda bu tarz armağan kitapların böyle yapıldığı söylenebilir ve konu kapanır. Ancak Şerif Mardin için yayınlanabilecek bir armağan kitap bu sınırdan durmaz, duramaz.

Onun için birkaç noktaya dikkat etmek ve dikkat çekmek anlamlı olabilir. Bir kere yazılan giriş yazısının olağanüstü yetersiz olduğunu söylemek gerekecektir. Giriş yazısının yetersizliğinin en basit göstergelerinden biri Şerif Mardin'in sosyolog kimliğine yapılan belirgin vurgudur. Başkalarının yapacağı yorumlardaki durumlar yanında Şerif Mardin'in bu konudaki sapтамalarına da dikkat edilmediği görülmektedir. Zaten metinlerin hemen hepsi için yapılabilecek bir genelleme hiç de haksızlık olarak nitelenebilecek gibi değildir. Hiçbir yazarın bütünlüklü bir Şerif Mardin okuması yapmadığı olağanüstü aşikâr görünmektedir. Nitekim bütün yazarlar için böylesi bir beklenti içinde olmamak gerekmektedir.

Makalelerin sınırlılığı

Zaten kitap içinde sadece iki yazı, Taha Parla ve Fuat Keyman'ın makaleleri doğrudan Şerif Mardin'in yazdıkları üzerinedir. Bir de Ahmet Çiğdem'in ve Hasan Bülent Kahraman'ın makalelerinin Şerif Mardin'in düşünceleri ile bağlantı noktaları bulunmakta ve Bahattin Akşit'in ilk dipnotlarından birinde Şerif Mardin'in düşünsel yalnızlığı konusunda önemli bir saptama gerçekleştirilmektedir. Aslında Şerif Mardin'in görüşleri üzerine makalelerin sınırlılıkları hususunda birkaç şey söylemek gerekmektedir. Bir kere birinde çok doğrudan ifade edilerek belirtilmesinin yanında ikinci makale de o kadar bütünsel mahiyette bir değerlendirme olarak nitelenemez. Çok sınırlı sayıda makalesine gönderme yaparak bütünsel bir fotoğraf çıkarılabileceği şeklinde bir kanaat taşınmaktadır. Her iki makalede de Şerif Mardin'in özgün tahlillerinin olduğunun söylenmesine karşın bu özgün tahlillerin ne olduğu konusu hiç sorgulanmamakta ve hiç somutlaştırılmamaktadır.

Entelektüel ile etkileşim

Şerif Mardin'in yazdıklarının teorik çerçevede nerede durduğu şeklinde bir kaygı olsa da söylediklerinin somut olarak Türkiye'de neye tekabül ettiği noktasında hiçbir duyarlılık bulunmamaktadır. Çünkü her iki yazarın yazdığı metinlere bakıldığında zaman Türkiye'nin somut tarihine somut ilgi olağanüstü sınırlı kalmaktadır. Batılı düşünürlerle düşünsel bağlantısı noktasında hassas davranılırken herhangi bir Türk entelektüeliyle etkileşim ilişkisi gibi bir konunun düşünülmesi bile söz konusu değildir. Bunun anılan yazılarda olmasa da Kahraman'ın yazısında açık göstergesi vardır. O yazıda bir dipnotta dönemin iki düşünürünün temel metinleri sistemsiz olarak nitelenmiştir. Kültür üzerine odaklanmış metinlere bakıldığında zaman yeni dönemin yenilikçi düşünürlerinin hemen hiçbirinde Şerif Mardin'in "Kültür Fragmanları" makalesinde gerçekleştiği biçimde yabancı teorik metinlere yönelik bir teorik direnç olmadığı görülebilir. Bir de Şerif Mardin'in Türkiye'nin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal gelişmesine hele bunun ilk dönemlerine,

Osmanlıya dönük değerlendirmeleri gibi tarihe doğrudan göndermeler yapan çalışmalar yoktur. Özellikle eskiye, Osmanlıya dönük olarak sözü edilen tarzda değerlendirmeler yapılmamıştır. Söz konusu sorun ancak Demokrat Parti ve Kemalizm dolayısıyla gündeme getirilmiştir.

Çünkü son yirmiyirmi beş yıldır Kemalizm gün yüzüne çıkarılıp eleştirel bir şekilde değerlendirilmiştir. Daha doğrusu daha önce ve bugün Şerif Mardin'in teorik değerlendirmelerinden daha çok Kemalizm hakkındaki değerlendirmeleri dikkat çekmiştir. Dikkat edilecek noktalardan biri bu tarz değerlendirmelerin de riyakar mahiyette nitelermeler olmasıdır. Daha doğrusu Şerif Mardin'in değerlendirmelerinden biri, Kemalizmin zaafı olarak nitelenen bir durum olduğu gibi Keyman'ın metnine alınırken, burjuvazi ve din ilişkisine dair bir genellemesi yaklaşımına uygun olmadığı için göz ardı edilmiştir. Ana hatları itibariyle değerlendirme yapıldığı zaman Şerif Mardin'in daha belirgin olarak makro teorik yaklaşımlar bakımından durduğu yer sorgulanmaya başlanmış, bunun yanında Türkiye hakkındaki tahlilleri, Türkiye'deki sosyal ve kültürel süreci anlamaya dönük çabaları bile isteye ıskalanmıştır. Kemalizme, o da sınırlı bir şekilde yapılmaya çalışılan vurgu Taha Parla'nın Şerif Mardin'in "Siyasi Muhteva Analizine..." gönderme yapmasını beraberinde getirmiştir. Aslında genelde meselenin anlaşılmasında, sorunun bulunmasında kritik cümle Şerif Mardin'den alıntılanan gerçekçi bir tespittir: 'Söz konusu bilim adamları Batı toplum analizindeki en son değişiklikleri bulup çarçabuk benimsemişlerdir; yine de Batı toplum kuramının toplumun makro ve mikro unsurları arasındaki bağlantıya gösterdikleri kapsamlı ilgiyi bütünüyle ihmal etmişlerdir. Açıklanması gereken bu zıtlıktır.' (s. 57/ s. 62) Bu alıntıda altı çizilen temel problem Şerif Mardin'in Batılı kuramların sığ bir şekilde aktarılmanın yanında makro ve mikro unsurlar arasındaki bağlantıya dikkat etmemelerinin Türkiye hakkında yapılacak tahlillerde ne tür sorunlar yaratabileceği konusuna yaptığı vurgunun hiç düşünülmemesidir. Özellikle yeni kuşak toplumbilimcilerinde Türkiye hakkında tahlillerin giderek azalması ve yaptık-

ları genellemelerin somut olarak neye tekabül ettiğinin bilinmemesi olağanüstü önemli bir durum tespiti olarak kabullenilmek gerekmektedir. Aslında Fuat Keyman'ın Türkiye'de sosyal bilim alanındaki önceki genellemelerine dikkat etmesi halinde Şerif Mardin'in Türk sosyal bilimcileri hakkındaki kanaatini daha bütünsel olarak görmesi mümkündür. Özellikle 1970 yılında toplanan sosyal bilimler kongresinde belirttikleri bazı düşün adamlarının yerine başkaları konulduğu zaman da geçerliliğini korur. Fuat Keyman'ın Şerif Mardin'in Türkiye'de düşünce hayatının homojen niteliği konusundaki genellemesiyle bir problemi yok gibi görünmektedir.

Fuat Keyman'ın metninde Şerif Mardin'in bütünlüklü bir kavrayış denemesi yoktur. Bunun işaretlerinden biri sadece belli dönemlerde, tarihlerde odaklaşan sınırlı sayıda makalesine gönderme yaparak Şerif Mardin'i anlamaya çalışmasıdır. Gerektiği halde düşünce serüveninin daha ilk aşamasına, yıllar sonra tartıştığı, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri** kitabının başında anlattığı serüvene ne Taha Parla ne de Fuat Keyman gönderme yapmıştır. Şerif Mardin dönem dönem kendi geçmiş çalışmaları konusunda eleştirel değerlendirmelerde bulunmuştur. Bir diğer husus da Şerif Mardin'in alıntı yapılan 1994 tarihli son yazısında bir ölçüde de olsa akademik hatıratını anlatmayı denediğini söylemesidir. Çoğu kişi açısından Şerif Mardin'in çalışmalarının gelişim serüveni hiç de önemli görünmemektedir. Hemen her döneminin aynı perspektiften bakan metinleri ve bütünüyle istikrarlı bir düşünce dünyası vardır gibi bir değerlendirme yapılmaktadır.

Althusser ve Mardin

Bir başka husus belirgin olarak gündemdedir. Tabii söz konusu edilecek husus Şerif Mardin'in düşüncelerinin neden etkili olduğudur. Bu durum, bu soru hiçbir şekilde sorulmuş değildir. Bir – iki makaleden, kitaptaki bir iki makaleden kalkarak bugün açısından Şerif Mardin'in düşünce adamı olarak etkisini anlamak mümkündür de, tam 1980'li yılların başlarında böylesi bir etkidenden bahsetmek söz konusu değildir. Aslında sorgulan-

mak gereken hususlardan biri de Şerif Mardin'in 1980'li yıllardaki etkisinin, Türk sosyal bilimindeki etkisinin nedenidir. Bunu Hasan Bülent Kahraman'ın biraz ters biçimde formüle etmeye çalışsa da kültür alanının özerkliğiyle bağlantılı tahlilleriyle ilişkilendirmek daha gerçekçi görünmektedir. Aslında Türk düşünce hayatında Althusser'e neden yönelinmişse Şerif Mardin'e de o nedenle yönelinmiş gibi görünmektedir. O dönemde daha Türk toplumunun evrimi konusunda bir şeyler söylenmek istendiği için Şerif Mardin'in Türk toplumu hakkındaki tahlilleri gerekli sayılmıştır. Zaman içinde Türkiye'nin rengine gerek duyulmamıştır. Bu önemli bir husustur. Süreç içinde **Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski** gibi bir kitap yazılmamasının nedenleri de aynıdır. Artık temel eğilim Türkiye'yi şekillendirdiği, Türkiye hakkında ne söyleyeceği konusunda hiçbir şey düşünmeden İngiliz Kültürel Çalışmalar Okulu hakkında çalışmaktır. Son dönemde bizim akademisyenlerin Türkiye üzerine çalışmalarının ne ölçüde Fransız olduğunu bu noktadan yakalamak mümkündür.

Bu çeşit bir yaklaşım tarzı eski dönemde Şerif Mardin'in düşünceleriyle ilgili yazarların metinlerinin kitapta yer almamasını beraberinde getirmektedir. Zaten böyle bir ilgi Şerif Mardin'in eski dönem metinlerine bir biçimde yönelmeyi engellemiştir. Süreç Şerif Mardin'in neredeyse cımbızla seçilmiş metinlerinden kalkarak değerlendirme yapanın durduğu yerden bir fotoğraf çekmesiyle sonuçlanmıştır. Burada söylenmek istenen husus frekansları uyuşan metinleri seçme, metinlerle sınırlama eğilimi bile daha zengin bir Şerif Mardin çalışmasıyla karşılaşmayı mümkün kılabilir. Murat Belge'nin Batılı yaklaşımlarla, Batılı kuramlarla iyice bastırılmamış sesiyle bir Şerif Mardin değerlendirmesi, Meltem Ahıska'nın Radyo üzerine kitabının son bölümündeki, sonuç bölümündeki tarzda Şerif Mardin'in özgül yaklaşımının tahlilini yapabilecek bir makalesi, Alim Arlı'nın kitabındaki temel yaklaşımlarından birinin biraz genişletilmiş bir biçimi kitabın ana frekansı ile uyum halinde olarak kitaba önemli katkılarda bulunurdu. Bu olanağı kaçırmamanın hiçbir anlamı yok gibi görünmektedir. Bir de 28 Şubat süreciyle

birlikte belirgin bir şekilde kesintiye uğrayan -Şerif Mardin'den köklü bir şekilde etkilenmiş-din sosyolojisi çalışmalarının şöyle bir değerlendirmesi haliyle yapılmak gerekirdi. Bununla birlikte bu çalışmaların içinde olan birinin Şerif Mardin'in din sosyolojisi metinlerinin genel bir tahlilini yapması armağan kitaba çok şey katardı. Din sosyolojisi metinleri en azından Şerif Mardin'in düşüncelerini anlamak bakımından onun Kemalizm tahlillerinden daha yararlı olurdu.

Türkiye fotoğrafı

Şerif Mardin'in metinlerinin değerlendirilmesinin kökenleri üzerinde durulmamaktadır. Düşüncelerinin takipçilerinin olmadığı kestirilip atılarak belirtilmektedir. Çağdaşı olarak nitelenebilecek kişilerin/aydınların Türk düşünce hayatında hiçbir iz bırakmamalarına karşın Şerif Mardin'in bir yer tutmasının, önemli sayılabilecek bir etkisi olmasının tahlili yapılmamıştır. Bu arada örneğin Sencer Divitçioğlu'yla koşut sayılabilecek kimi değerlendirmelerine gönderme söz konusu değildir. Şerif Mardin çağdaşları bazı entelektüellerin aksine Türkiye'de başat düşünce dünyasıyla dirsek temasını ve frekans uyumunu hiçbir zaman kaybetmemiştir. Bu anlamda örneğin Şerif Mardin'in metinlerinin yazdıkları metinlerde Türkiye fotoğrafını önemseyen çok sayıda yeni kuşak aydınının çalışmalarında etkilerini görmek mümkündür. Kültür alanının özerkliği ya da bağımsızlığı savında olan ve 1970'li yılların başat düşüncesinin biçimlendirdiği aydınlar Şerif Mardin'den derinlemesine etkilenmişlerdir. Althusser'den üst yapının görece özerkliği konusunda etkilenen aydınlarda Türkiye'nin ete kemiğe bürünen fotoğrafı Şerif Mardin'in katkısıyla şekillenmiştir.

1980'li yıllar başlarında etkin olan Şerif Mardin'in etkisi 1990'lı yılların sonlarında biter ya da radikal bir şekilde azalır gibi olmuştur. Şerif Mardin'in kendisi de metinlerinin eskisi kadar okunmadığının sanırım farkındadır. 1980'li yılların başlarındaki sosyal bilimci için Şerif Mardin bir idolken artık yavaş yavaş tahlillerine dikkat edilmesi gereken bir akademisyene dönüşmektedir. Bu dönüşümün de doğal olarak Batı rüzgarının

şiddetli esmesiyle, daha doğrusu yapılan çalışmalarda Türkiye resminin örtülmesiyle, açıkçası Türk aydınının kendi sesinin silinmesiyle doğrudan bir bağlantısı vardır.

Türk aydınının kendi sesinin silinmesi ya da sesinin tınısının kaybolmasıyla eski dönemde Şerif Mardin'den kalkarak tahlil yapanların unutulması birbiriyle bağlantılıdır. Bugün yaşları altmış-yetmiş civarında olanların bir kısmı Şerif Mardin'in yapıtlarını/yazılarını 1960'lı yıllarda, bir kısmı da 1980'li yıllarda okumuşlardır. Bu nedenle bir armağan kitapta Şerif Mardin'in metinlerini o tarihlerde, erken tarihlerde ciddiye alanlara kesinlikle yer olmalıdır. Bu anlamda Ali Gevgilili ve Hilmi Yavuz'un metinlerine de yer vardır. Sözü edilen kişiler bir metin yazmasalar bile onların bir zamanlar yazdıkları metinlerin bu tarz bir armağan kitapta müstesna yerleri olmaları lâzım gelir. Ondan öte Hilmi Yavuz'un bir iki sene önce sivil toplum çerçevesinde bir Şerif Mardin düşüncesi değerlendirmesi ve Şerif Mardin'in birkaç ay önce yayınladığı bir makalesinin açılması gözden kaçacak gibi değildir. Hele ismi sivil toplumbculukla adeta özdeşleşmiş bir yayınevinin yayınladığı metinde bu tür eksiklik normal gibi görünmemektedir.

Bir de Türk düşünce hayatının özgün dinamiğini önemseyenlerin yazacakları metinler bir armağan kitabı olağanüstü zenginleştirir. Bu meyanda örneğin Sezgin Çevik'in yapabileceği bir Şerif Mardin tahlilinin açık bir katkısı olur. Şerif Mardin'in metinlerine yönelik ilginin Selahattin Hilav'dan Metin Çulhaoğlu'na kadar uzanması önemli bir dinamiktir. Taner Timur'un metinleri gibi eleştirel değerlendirmeler söz konusu olsa da, çalışmalar Şerif Mardin, dolayısıyla Türk düşüncesi üzerindeki çabaları zenginleştirecektir.

Flu bir görüntü

Zaten okumak ve yazmak konusundaki sınırlılıklar armağan kitabın problemlerini arttırmaktadır. Kitapta en azından açıklamalı bir Şerif Mardin kaynakçası bulunmak gerekir. Hiçbir tarzda bir kaynakça söz konusu değildir. Bir biçimde yayın-

lanmamış makaleler konusunda bir dikkat ve dört ciltlik makale toplamısından sonra yazdıklarının bir listesi umulabilirdi. “Toplum Yapıları Hakkında Metodolojik Bir Not” başlıklı bir yazısı ve 1974’te bir akademik toplantıda sunulan Ortadoğu ülkelerinde sosyoloji üzerine makalesi de bu armağan kitapta yer alabilirdi. Demek ki eski ve yeni yazılanlara dönüp hiç bakılmamıştır.

Belli bir yerden bakarak gerçekleştirilen bu armağan kitap elbette yararlıdır. Ancak flu olan Şerif Mardin fotoğrafını daha netleştirmek için yeni armağan kitaplara gereksinim vardır. On yazarın yazacağı beşer sayfalık metinler bile Şerif Mardin’in düşüncelerine daha iyi nüfuz etmeyi mümkün kılabilir. Değişik kişilere, aynı başlıkla “ Benim Gözümde Şerif Mardin” başlığıyla yazdırılacak bir Şerif Mardin kitabı da bizim sosyal bilim geleneğimiz içinde Şerif Mardin’in yerini bulmamıza katkı sağlayabilir. Dolayısıyla birkaç armağan kitap Şerif Mardin’e yakışır ve Türk sosyal bilimi içindeki önemi nedeniyle onun hakkıdır. Bu armağan kitap yenilerinin gereğini ortaya çıkarmıştır. Tabii bir de Türkiye’de sosyal bilim geleneği önemseniyorsa armağan kitapların nasıl olabileceği konusunda biraz dikkat edilmelidir. Biraz zahmet edip Ertan Eğribel’in mimarı olduğu Kemal Tahir ve Baykan Sezer armağanlarına bakılırsa bu tip kitapların nasıl oluşturulacağı anlaşılır.

Oğuz Atay'ın Metinlerinde Kemal Tahir Gölgesi

Kemal Tahir Türk düşüncesinde ve Türk romanında en önemli kilometre taşı. Düşünceleri ve roman anlayışı anlamında farklı bir yerde duruyor. Özellikle ekonomik ölçütlerin neredeyse her bir şeyi belirlediği ortamda Doğu/Batı çatışmasını esas alarak değerlendirme yapıyor. Doğu/Batı çatışmasını temel alarak geçmişe yönelmesi, düşüncesi ve romanı hakkında değerlendirmelere daha eleştirel bir ton yüklüyor. Bu nedenle de eleştirelilik çerçevesinde yorumlandığı takdirde Kemal Tahir romanının merkezi bir konumu olduğu düşünülebilir.

Oğuz Atay metinlerinin, ağırlıklı olarak da romanının ortaya çıkış tarihi tam da Kemal Tahir'in roman ve tarih anlayışına yönelik eleştireliliğin fazlalaştığı, yoğunlaştığı zamana tekabül ediyor. Oğuz Atay'ın romanı da yaygın ve yoğun bir eleştirelilik çerçevesinde mütalaa ediliyor. Her iki roman anlayışının tarihsel mahiyeti eleştireliliğin çakışması suretiyle belirgin bir beraberliğin anlaşılmasının yolunu açıyor. Oğuz Atay'ın "Türkiye'nin Ruhu"nu yazma denemesi Kemal Tahir düşüncesinin yansımalarının en belirgin noktasına işaret ediyor.

1980'li yılların başlarında Oğuz Atay romanlarının yeniden gündeme gelmesi başka bir atmosferde cereyan ediyor. Bir defa eleştirelilik yerini bariz bir ölçüsüz hayranlığa, belki de tam temellendirilmemiş, temellendirilememiş duygusal övgüye bırakıyor. Aynı tarihsel kesit muhtemelen milliyetçiliğe yeni anlam-

lar yüklenmesi ve de milliyetçiliğin yeni teorik metinler çerçevesinde yorumlanması nedeniyle Kemal Tahir'e yönelik eleştiriliğin dozajını artırıyor. Böylelikle daha çelişkili bir değerlendirme ölçütü ortaya çıkıyor. Oğuz Atay hakkındaki metinlerde onun Kemal Tahir'le olan düşünsel ortaklığı hiçbir biçimde telaffuz edilmiyor. Özellikle de onun romanlarını 1980'li yıllarda tabiri caizse Türk okuruna sunan Enis Batur ve Ömer Madra ile Murat Belge tarafından. Hatta bu takdimin gülünçlüğüne Memet Baydur ciddi olarak işaret ediyor. Belki de bu durum roman hakkındaki değerlendirmelerin hemen hep biçimsel ölçütlerle yapılmasından kaynaklanıyor. Demek ki ortadaki tahrifatın bilinçli bir şekilde yapıldığı aşikâr görünüyor.

Sorun romanlarının çerçevesine ve Oğuz Atay'ın edebi olmayan metinlerine gönderme yapınca daha aşikâr olarak anlaşılıyor. Yeni yayınlanan bir metin, biyografisiyle, yazdığı metinler, sanatsal metinler de dahil olmak üzere çakışmalar kurmak suretiyle meselenin anlaşılmasını önemli ölçüde kolaylaştırıyor. Oğuz Atay'ın başat roman anlayışına ve başat düşünce biçimlerine aykırı, en azından mesafeli bir yerde durması dünyasının ne ölçüde Kemal Tahir'in yaklaşımlarıyla örtüştüğünü gösterebilir. Bu noktadaki belki de en açıklayıcı unsur azgelişmişlik sorununa / kavramına yaklaşım biçimidir. Meseleyi anlayanın en kritik yeri burasıdır.

Oğuz Atay'ın entelektüel bir damarı bulunmaktadır. 1980'li yıllarda bir farklılaşma var. İlk dönemde Türk edebiyatının ana damarı çerçevesinde önemli bir düşünce adamı ve romancı var. Bu düşünür ve romancı Kemal Tahir'dir. 1980'li yıllardaki değişim açısından da farklılaşma açısından da Oğuz Atay en önemli, belirgin kanallardan birini temsil etmektedir. Her iki dönem arasında temel farklılıktan söz edince iki dönemin başat eğilimlerinin temsilcisi mahiyetindeki romancıların birbiriyle bağlantısız olduğu düşünülür. Fakat Kemal Tahir'le Oğuz Atay arasında özellikle düşünsel anlamda bir çakışma vardır. Bu nedenle Türk edebiyatındaki süreklilikten bahsetmek anlamlıdır. İki romancının eleştirel mahiyetteki tutumları bu konuda yakınlık-

larının, düşünsel yakınlıklarının önemli göstergelerinden biridir.

Süreklilikten romanın estetik bir metin olarak algılanması halinden bahisle de söz etmek mümkündür. Türkiye’de eski dönemden söz ederken hemen her romancının sosyal gerçeklikle bağlantı kurulması konusunda hassas olduğu görülmektedir. Kemal Tahir’in Türkiye’nin sosyal gerçeklikleriyle ilgisi olmadığı ve sosyal gerçekliği saptırdığı şeklinde bir temel değerlendirmedir. Ondan öte bunun romanın biçimi konusunda söylediği yorumların farklılığıyla bir bağlantısı bulunmaktadır. Kemal Tahir dönemin sosyal gerçekliğini bire bir, tabiri caizse **motamot** yansıtan sosyal gerçekçi yazarlara göre sürekli olarak romanın bir kurmaca olduğunda ısrarlı olmuştur. Bu noktada en belirgin kanıt 1950’li yılların sonlarında gerçekleştirilen **Beş Romancı Tartışıyor** kitabıdır. Ki bu beş kişiden biri romancı da değil. Bu nokta özellikle önemlidir. Daha sonraki dönemde roman biçimi olarak belirgin bir farklılaşma olmuştur. Oğuz Atay da bu anlamda yenilikçi bir eğilim içindedir. Yenilikçi eğilimi nedeniyle de metinleri eski edebiyattan belirgin bir kopuşun işareti olarak nitelenebilir. Bu yenilikçi olma halinde sanılanın aksine Kemal Tahir’in roman üzerindeki yaklaşımlarıyla belli bir paralellik içindedir. Zaten bu nedenle olsa gerek Oğuz Atay Kemal Tahir’in hem Türk anlatı geleneğini, hem de batı romanını ayrıntılı bir şekilde bildiğini belirtmiştir. Nitekim Kemal Tahir’in eleştirel değerlendirilmesinin gerçekleştiği dönemde Oğuz Atay’ın metinlerine olumlu yaklaşım biçimi öne çıkarılmaya başlanmıştır. Bu tarihsel çakışmaya özel olarak dikkat etmek gerekmektedir. Sosyal gerçeklik konusuna yaklaşım biçimlerine dikkat etmek, bu konuyu incelemek denenmelidir. Sosyal gerçeklik belirgin bir şekilde eleştiri konusu olmuştur.

Metne, **Tutunamayanlar** ve **Tehlikeli Oyunlar**’a biçimsel açıdan bakma meselenin bütününe anlamayı mümkün kılmaz. Yıldız Ecevit’in yazdığı metinlere bakıldığı zaman aşıkâr bir şekilde biçim üzerinde durduğu görülür. Ancak Oğuz Atay üzeri-

ne çalışmasında onun biyografik özelliklerini ortaya çıkarır. Bunu dantel gibi işleyerek hakikaten flu da olsa hoş, güzel bir fotoğraf çekmeyi başarır. Aslında bu başarılı metni Oğuz Atay'ın romanlarına sosyal içerik ve kültürel yansıma çerçevesinde bakma gerekliliğini aşikâr bir biçimde zorunlu kılar.

Orhan Pamuk örneğinde olduğu gibi bir gerçekliği açık bir şekilde anlamak lâzımdır. Orhan Pamuk zaman zaman roman yazmaktaki temel amacının sadece iki yüzyıl sonra okunacak edebi metinler (romanlar) yazmak olduğunu söyler. Ancak arada bir olsa da dünyanın ve Türkiye'nin ahvali hakkında değişik düşünce ifade eder. Bazen de romanlarının siyasal izdüşümleri hakkında düşünce beyan eder. Ancak bunlardan, bu tercihlerden biri diğeriyle hiçbir bakımdan ilgilenmemeyi beraberinde getirmiyor. Aslında aynı nitelemeyi rahatlıkla Oğuz Atay metinleri hakkında da yapmak mümkündür.

“Ben Buradayım...” olağanüstü başarılı bir biyografi denevidir. Tabii kendi anlayabildiği ölçüde Oğuz Atay'ı anlatmıştır. Oğuz Atay'ın özenle saklanmış ya da saklanmaya çalışılmış özelliklerini anlama çabasının başarısı konusunda ciddi sıkıntıların olmayabileceğini düşünmek hiç de gerçekçi görünmemektedir. Yazar olarak Yıldız Ecevit'in herhangi bir muhalif duruşu olmayıp 1980 sonrası edebiyat anlayışının ana mecrası çerçevesinde meseleleri algıladığı anlaşılmaktadır.

Yıldız Ecevit'in kitabının önemli yanlarından biri de Kemal Tahir hakkındaki Oğuz Atay'ın düşüncelerini derli toplu bir şekilde ifade etmiş olmasıdır. Başkaları sınırlı bir biçimde ifade lendirmiş olsa da Yıldız Ecevit'in kitabında bu mesele belirgin olarak, vurgu yapılarak formüle edilmiştir. Başka metinlerde, sınırlı bir biçimde yazılmış metinlerde bu husus özellikle atlanmış, yok sayılmıştır. Enis Batur'dan Murat Belge'ye kadar iki yazar arasındaki bu bağlantı görmezden gelinmiştir. Aslında konunun yorumlanış tarzı itibarıyla bu durum olağanüstü anlaşılır bir tutumdur. 1980'li yıllar, özellikle ilk yarısı açısından Kemal Tahir'in yazar olarak üstünün çizildiği buna mukabil Oğuz Atay'ın parlatıldığı yıllardır. Bu durum **Tutunamayan-**

lar'ın İletişim yayınları tarafından Ömer Madra ve Enis Batur'un önsözleriyle yayınlanmasıyla somutlaşmış ve bundan böyle Oğuz Atay üzerine yazılır olmuştur. Böylelikle de Oğuz Atay'ın kendini nasıl yorumladığı, düşüncelerini nasıl anlamlandırdığı bir kenara bırakılıp olumlu bir yazar imajının nasıl olması gerektiği öne çıkarılmıştır. Oğuz Atay'ın düşünsel olarak kendisini nasıl konumlandığı üzerinde hiç durulmamıştır. Murat Belge'nin daha önceki dönemde, 1980 öncesinde **Tutunamayanlar** üzerine, küçük burjuva bakış açısı nitelemesiyle eleştirel bir tutumu varken, Enis Batur ve Ömer Madra onun dünyasıyla belki de sadece **Günlükleri**'nin **Milliyet** gazetesinde yayınlanması vesilesiyle tanışmışlardır. Problemlili olsa da Yıldız Ecevit'in Oğuz Atay'ın Kemal Tahir ilgisini gündeme getirmesi olağanüstü önemlidir.

Kitabın ana eksenini bir biyografi denemesi olmasıdır. Oğuz Atay'ın düşüncelerinin daha net ortaya çıkması otobiyografik öğeleri sanat eserlerinde aramasıyla da oluşmaktadır. Bu anlamda değerlendirme yapıldığı zaman birkaç ana husus kendiliğinden ortaya çıkar gibi görünmektedir. Biraz dikkatli bir tahlil meselenin daha düzgün anlaşılmasının yollarını açar. Bakılacak noktanın fark edilmesi konuyu daha anlaşılır kılar. Öncelikle hareket noktası önemlidir.

Yıldız Ecevit Türkiye'nin düşünce hayatına pek aşina değildir. Belli konular dışında da yaygın önyargısı yoktur. Önyargısı olmaması da Kemal Tahir konusunu gündeme getirmesinin vesilesi olmaktadır. Dikkat edilmesi gereken husus Yıldız Ecevit'in 1989 yılında yayınlanan **Oğuz Atay'da Aydın Sorunu** kitabında hiçbir biçimde Oğuz Atay üzerine Kemal Tahir etkisinden bahsetmemiş olmasıdır. Bu durum aşikâr bir şekilde **Günlük**'lerinde yazılmış olmasına karşın Kemal Tahir'in Türk düşünce hayatı üzerindeki etkilerini bilmemesinden kaynaklanmaktadır.

Bir başka nokta da hemen herkesin Oğuz Atay üzerinde Kemal Tahir etkisini görmezden gelme şeklinde bir düşünce içinde olmalarına rağmen Oğuz Atay üzerinde kimin etkisi ol-

duğu tarzında, başka entelektüelleri merkeze alan değerlendirmeye yapmadıkları görülmektedir. Bir başka deyişle, başka yerde de, bu kitapta da Oğuz Atay üzerinde herhangi başka bir Türk entelektüelinin etkisinden bahsedilmemiştir. Oğuz Atay üzerinde Batılı entelektüellerin etkisi söz konusu olsa da, bu durum metinde de genellikle Batılı sanatçıların etkisi olarak düşünülmek yeğlenmektedir.

Sorunun tartışılması açısından makul olup olmaması bir yana Oğuz Atay'ın düşünsel konumu 1950'li yılların sonlarında sol çevrelerin içinde, çok kısa bir süre sonra da sol çevrelerin dışında olarak nitelenmektedir. Yıldız Ecevit aynı zamanda Oğuz Atay'ın 1975 yılında, yani ölümünden iki yıl önce **Bir Bilim Adamının Romanı**'nı yazarken bir dönemde yakınında olup sonra uzaklaştığı Kemal Tahir'e düşünce adamı olarak tekrar yaklaşmaya başladığını ifade etmektedir. Biraz makül düşünüldüğü zaman bu sürecin daha uzun olduğu görülebilir. Bu tarz konular incelenirken, Oğuz Atay'ın genel yaygın sol eğilime aykırı tavrı sorgulanmalıdır. Kitabın mantalitesindeki en temel boşluklardan bir başkası da sol karşıtlığının anlaşılış biçimi açısından Kemal Tahir dışında herhangi bir başka entelektüelden bahsetmenin mümkün olup olmadığıdır. Bir de Yıldız Ecevit'in sorgulaması gereken husus 1980 sonlarında bazı entelektüelleri Oğuz Atay'la buluşturan noktanın sol karşıtlığı ya da sol ortodoksi karşıtlığı olup olmadığıdır.

Ayrıca Yıldız Ecevit kavramları tartışmak, düşünmek yerine insanların ifadelerine dayanarak Oğuz Atay'ın düşüncelerini tartışmaktadır. Kemal Tahir etkisinden Halit Refiğ'in sözlerinden kalkarak bahsetmektedir. Hakeza Oğuz Atay'ın Kemal Tahir'den olumsuz olarak söz etmesinin tanığı da Halit Refiğ'dir. Bir takım kavramlardan kalkarak Kemal Tahir'i anlamaya çalışsa onun düşünce serüvenine dikkat eder. Bunun ötesinde Oğuz Atay'ın onunla ortak noktalarının çok daha fazla olduğunu da görür. Bunun en güzel göstergelerinden biri de **Oyunlarla Yaşayanlar**'da vurguladığı azgelişmişlik kavramına yüklediği anlamda somutlaştırılabilir. Kemal Tahir Türk toplumunun

hiçbir dönemde az gelişmiş olduğunu kabul etmemiştir. Yıldız Ecevit Türk solunun değişik dönemlerde Kemal Tahir hakkındaki genellikle yanlış olan genel geçer nitelendirmelerini sorgulamadan benimsemiş görünmektedir.

Kemal Tahir'in düşünsel yönelimi başından beri önemlidir. Ancak Kemal Tahir'in temel yaklaşımları 1960'lı yılların ortalarından itibaren belirgin bir şekilde değişmiştir. Bu değişikliğe dikkat etmeyen bir değerlendirme Oğuz Atay'ı anlamak konusunda da gerçeklere ulaşamaz.

Yıldız Ecevit Oğuz Atay'ın romancılığını ve düşünce adamlığını 1971'den 1974'e kadar bireyi ve romanı avantgarde anlamda daha öne alan 1974'ten sonra da Kemal Tahir'in de etkisiyle, özellikle de **Eylembilim**'de toplumsal öncelikli kılan şeklinde ikiye ayırmanın mümkün olduğunu söylemiştir. Bu değerlendirme yapılırken Yıldız Ecevit'in unuttuğu ana hatları itibariyle **Oğuz Atay'da Aydın Sorunsalı** kitabında öncelikle avantgarde mahiyette kitaplarına değinmesi ve özellikle Oğuz Atay'ın 1974 yılından sonra yazdığı kitaplara ve bu arada romanlara değinmemesidir. Daha da vahim olan durum **Oğuz Atay'da Aydın Sorunsalı** kitabında Kemal Tahir'in adının hiç geçmemesidir. Son kitabını yazana kadar Oğuz Atay üzerinde Kemal Tahir etkisinden hiç söz etmemesidir. Aydından bahsedildiği zaman Oğuz Atay'ın Kemal Tahir'le düşünsel bağlantısını çözümlemeyi denememek olacak iş değildir. Kemal Tahir'in düşünsel etkisini ancak biyografisini araştırırken bazılarında öğrenmek ne Oğuz Atay'ın ne de Kemal Tahir'in düşünsel dünyasından hiç haberdar olmamak anlamına gelir. Bu tür bir bağ kurmanın işaretlerini önemli bazı entelektüellerin yazılarında saptamak düşünülebilir. Bu konuda en açıklayıcı ipucu Selahattin Hilav'ın bir makalesinde yakalanabilir.

Oğuz Atay değerlendirilir ve düşünsel anlamda Kemal Tahir'le bir bağlantısı kurulurken en dikkate değer nokta zaman içindeki düşünsel gelişimdir. "Pazar Postası" döneminin genel anlamda sol anlayışını sonraki dönemlerin sol düşünsel doğrultusuyla eşitlemek düpedüz yanlış olur. Onun ötesinde Oğuz

Atay'ın süreç içinde giderek artan biçimde ortodoks solculukla problemleri olduğu açık bir gerçekliktir. Zaten Kemal Tahir'le buluşmasını, düşünsel anlamda buluşmasını sağlayan da sol ortodoksiye karşı cepheden eleştirisidir. Solu, Türkiye'de anlaşılış biçimi itibariyle bir süreklilik çerçevesinde mütalaa etmek doğru görünmemektedir. Türk düşüncesindeki çeşitlenmeyi fark etmemek düşünsel sürecin anlaşılması konusunda kritik problemler yaratır. Oğuz Atay'ı ortodoks sol düşünce dışında anlayamamak düşünsel önemini fark etmeyi engeller. Zaten **"Ben Buradayım..."** kitabının temel yanlışlarından biri ortodoks sol eleştirisini anlamamaksa, ikincisi de önemli romanlarındaki otobiyografik özellikleri fark etmeye mukabil kurmaca metin övgüsünde berdevam olmasıdır. Böyle bir kafanın az gelişmişlik konusuna eleştirel yaklaşımı anlamaması da doğal görünmektedir.

Sonuç olarak söylenecek söz Oğuz Atay'ın metinleri üzerinde Kemal Tahir gölgesinin araştırmacısını beklediğidir. Ve bu araştırma eyleminin de vasat bir araştırmacının çapını açacağıdır.

Bir Entelektüel Olarak Yaşar Nabi Nayır'ın Türkiye'nin Edebi-Düşünsel Birikimindeki Kritik Rolü

Yaşar Nabi Nayır'ın düşünce adamı ama özellikle bir yayıncı olarak önemini ortaya koyarken dikkatli olmak gerekmektedir. Türk kültür hayatına hizmeti anlamında, onu ölçmek anlamında elbette yayıncılığı öne çıkarılmalıdır. Fakat kültür adamı ve entelektüel olarak önemi de hiç küçümsenmemelidir. Zaten yayıncı olarak başarısı da entelektüel olarak ciddiyetinden kaynaklanmaktadır. Belki de hemen her konuya Türk entelektüeli olarak en mesafeli ve en hoşgörülü bakan kültür adamlarının başlarında gelenlerdendir. Yaşar Nabi'nin entelektüel olarak ciddiye alınmaması muhtemelen 1960'lı yılların düşünsel ortamından kaynaklanmaktadır. Salt edebiyatçı kimliğinin düşünülmesi halinde, entelektüel olarak kabul edilebilirlik durumu daha mümkündür. Fakat siyasal sorunlarla ilgisi Yaşar Nabi Nayır'ın pür bir edebiyat adamı olarak varlığının kabulünün önünde de engel oluşturmuştur.

Tabii dergiciliği önemlidir. 1933 yılında başlayan **Varlık** dergisini de ölümüne kadar sürdürmüştür. Dergicilik, boyutu tabii pür edebiyatı aşan bir dergicilik başka bir şeydir. Ancak kapsayıcı mahiyette, düşünsel içeriğe de dikkat eden bir dergicilik ister istemez bir entelektüele gereksinim duymaktadır. Yaşar Nabi de en ilk dönemden, 1933 yılından beri dünya ahvali konusunda düşünce beyan eden bir dergi çıkarmıştır. Bir başka biçimde de Türkiye'nin genel gelişim dinamiği üzerine önemli

düşüncelerin ifade edildiği bir dergi söz konusudur. 1930'lu yıllardan itibaren Kemalizm ve Atatürkçülük hakkında çerçevesini belirli bir düşüncenin şekillendirdiği bir yayın organı olmuştur. Başka hususlarda olduğu gibi bu konuda da düşüncenin şekillenmesinde Yaşar Nabi Nayır'ın müdahil olduğu görülür. Bu müdahil tavır hem kendi yazdığı kitaplarda ve metinlerde hem de belki aralarında en tipik olanı Ceyhun Atıf Kansu'nun kitaplarında somutlaşmıştır. **Varlık** dergisini ana hatlarıyla Kemalizmin bir tür yorumu olarak, onu ciddiyetle tahlil eden, çerçevesini dikkatli bir biçimde çizen ve başarılı bir şekilde sunan yayın organı olarak düşünmek gerekmektedir. Burada önemli olan bir karşılaştırma yapmaktır. 1960'lı yılların sonlarına doğru belki de en temsil edici ifadesini Fethi Naci ve Çetin Altan'ın Atatürk kitaplarında bulan Kemalizmi sosyalizme yakınlaştırıp neredeyse özdeşleştiren Kemalizm anlayışı başat olmuştur. Bu tarz bir Kemalizm anlayışına eleştirel bakan Yaşar Nabi özellikle o dönemden itibaren Kemalizm anlayışını belirgin bir şekilde vurgulayarak ifade etmiştir. Bugünden bakıldığında zaman **Varlık** dergisinde yankısını bulan Kemalizm anlayışının daha gerçekçi olduğunu söylemek mümkündür. Yaşar Nabi'nin Kemalizm anlayışının sosyalizmle belirgin bir şekilde mesafeli olduğunu söylemek gerekecektir. Yaşar Nabi'nin entelektüel olarak önemsenmemesi de o dönemin yaygın anlayışıyla uyumlu olmamasından kaynaklanmaktadır. Yaşar Nabi sosyalizm ve özellikle Rusya'daki uygulaması konusunda eleştirel bir tutum takınmıştır. Özellikle 1960'lı yıllarda edebiyat ve düşünce adamı olarak önemsenmemesi bundan dolayıdır. Çünkü 1960'lı yılların özellikle ortalarından itibaren sosyalizm Türk entelektüel hayatında çok merkezi bir yer almıştır.

Yayıncılığının ve entelektüelliğinin en farklı yönlerinden biri 1960'lı yıllardaki savrulmayı yaşamamış olmasıdır. Yaşar Nabi Nayır'ın 1930'lu yıllardaki düşüncelerinin izlerini 1970'li yıllarda bile görmek mümkündür. Türkiye'de 1960'lı yıllara damgasını vuran entelektüeller ya belirgin bir şekilde gençtir ya da 1960'lı yıllarda düşünceleri kati bir biçimde değişmiştir. Çoğu entelektüel için geçmişteki düşünceleri geçmişte kalmıştır. Ya-

Yaşar Nabi Nayır için **Mete** piyesindeki düşünceleri bile etkisini devam ettirmektedir. Muhtemelen **Yaşar Nabi**'yi neredeyse son dönemine kadar yazdıran husus düşüncesindeki bu sürekliliktir. İlgi alanının genişliği bu durumu daha belirgin olarak göstermektedir. Bütünsel bir düşünsel çerçeve yaklaşım değişikliğini ister istemez sınırlamaktadır. Kültür sorununun tartışma alanının dışına düşmesi **Varlık** dergisinin ve Yaşar Nabi Nayır'ın öneminin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Dünya ve Türk edebiyatıyla derinlikli bir şekilde ilgilenmesi düşünsel konununun da köklü olduğunu göstermektedir.

Bir kültür politikası, bir yayın politikası olan yayınevi sayısı olağanüstü sınırlıdır. Ve Türkiye'de etkili olan yayınevlerinin çoğu, kahir çoğunluğu 1960 yılından sonra kurulmuştur. Bu noktada belki de en somut örnek **Sol** yayınları ve **Bilgi** yayınlarıdır. 1960 öncesinde etkili olan yayınevlerinin 1960'lı yıllarda baskın olması gerçekleşmemiştir. Belki de 1960'lı yıllarda etkin olan yayınevlerinden eskiden beri etkin olanlarından en gelişkini **Varlık** yayınlarıdır. En azından eski dönemde etkin olan yayınevleri düşünsel anlamda mahiyet değiştirmiştir. Bunu görmek kolay görünmektedir. 1960'lı yıllarda kurulmuş etkin yayınevlerinden biri de **Gerçek** yayınlarıdır. **Varlık** yayınlarının farklılığının önemli nedenlerinden biri de onun düşünsel doğrultusunun 1960'lı yıllarda neredeyse hiçbir biçimde değişmemiş olmasıdır. Bu hususun anlaşılması bakımından yayınevinin bir başka özelliğine daha dikkat etmek gerekmektedir.

Varlık yayınlarını iki farklı gelişimden farklı bir şekilde değerlendirmek anlamlı görünmemektedir. Bunlardan biri **Varlık** Yıllığı'nda çok belirgin bir şekilde görünen o yılın genel bir dokümünün yapılması, yılın temel düşünsel metinlerinden seçilen makalelerin yayınlaması ve hemen her alanda genel bir muhasebe ve sorgulamanın gerçekleştirilmesidir. Özellikle 1960'lı ve 1970'li yılların genel bir değerlendirilmesinin yolu bu yıllıkların taranmasından geçmektedir. Nitekim 1960 yılından itibaren gerçekleşen gelişimlerin bir şekilde **Varlık** perspektifinden değerlendirilmesi olağanüstü ilginç ve öğretici olabilir. Özellikle

de 1960 – 1965 yılları arasının tahlilinden yaratıcı sonuçlar çıkabilir. Örneğin, Tahir Alangu'nun perspektifinden uzun yıllar, ölümüne kadar yıl yıl roman ve öykü tahlillerinin bir gözden geçirilmesi farklı sayılabilecek bir fotoğrafın görülmesini sağlayabilir. Hemen her alandaki gelişmelerde, belirli konuların değerlendirilmesi için seçilen yazarlarda bile Yaşar Nabi Nayır'ın şekillendirici müdahalesini fark etmek mümkündür.

Varlık yıllıklarının bir başka özelliği de sanat ve düşün alanında o yıl çıkan kitapların listelerinin verilmesidir. Dönemi yaşamış ya da dönemin özelliğini bilen aydınlar bu yayın listesinden kalkıp, **Varlık** yayınlarının yöneticisinin, Yaşar Nabi Nayır'ın o yıldaki değerlendirmesini de nazar-ı dikkate alarak bir genel tahlil yapabilir. Bu durumun önemli bir husus olduğu da anlaşılabilir. Çünkü Yaşar Nabi Nayır'ın dikkati o dönemde yayınlanmış önemli makaleler üzerine olduğu kadar bu yayınlar üzerinedir de. Bir anlamda o yılın değerlendirmesi üzerine kaleme aldığı bağımsız yazının o yılın yayın dünyasıyla bağlantısı vardır. **Varlık** yıllıklarıyla karşılaştırılabilecek bir başka yayın faaliyeti **Nesin** yıllıklarıdır. **Nesin** yıllıklarının hem geç başlamış olması, hem de Aziz Nesin'in ilgisinin Yaşar Nabi'nin ilgi-si kadar yaygın olmaması karşılaştırma yapmanın hiç o kadar anlamlı olmadığını gösterecek mahiyettedir. Konunun özellikle 1950'li yıllardan önceki yayın politikasıyla, **Varlık** dergisinin yayın politikasıyla bir bağlantısı bulunmaktadır.

Varlık yayınları kadar yayın politikası geniş ve esnek bir başka yayınevi bulmak mümkün değildir. **Varlık** yayınlarının politikası adeta devletin olması gereken yayın politikası gibidir. Bu durum hep böyledir. Yayın politikasının üzerinde bu kadar düşünülmüş olmasında 1940'lı yıllarda, 1940 yılında başlayan devletin Batı klasikleri yayınının akamete uğramış olmasının payı vardır. Ancak Batı klasiklerinin akamete uğramış olması **Varlık** yayınlarının hep çeviri üzerinde odaklaşmasını berabesinde getirmemiştir. **Varlık** yayınlarının bir ayağı da, güçlü bir ayağı da Türk edebiyatı olmuştur. Türk edebiyatı da hep son dönem Türk edebiyatı alanında sıkışmamış, eski Türk edebiyatı

da temel bir alan olmuştur. Dönemin yeni edebiyatı da kabullenilmeden benimsenmemiş, bu konuda da yaratıcı bir tutum takınılmıştır. Bu anlamda da örneğin köy edebiyatının kökeni ya da yeni bir biçim almasının başlangıcı olarak kabul edilebilecek **Bizim Köy** kitabı yayınlanmıştır. Bu kitabın yayın serüvenini bilenler Yaşar Nabi Nayır'ın ne ölçüde sürece katkısının olduğunu anlayabilirler. Tabii kitabın yayınlanma döneminin ortamıyla bir on yıl sonrasının ortamını birbirine karıştırmamak gerekmektedir. İlk dönemde Mahmut Makal'ın tutuklanmasına Celal Bayar karşı çıkmış, bir on yıl sonra da Attila Karaosmanoğlu'na etkin çevreler Mahmut Makal'la, adı komüniste çıkmış Mahmut Makal'la görüşmemesini ikaz etmişlerdir. Orhan Kemal metinleri, romanları, öyküleri de 1950'li yıllarda **Varlık** yayınları arasında çıkmış, o dönemde yazdığı mektupların birinde, Orhan Kemal Yaşar Nabi'ye gönderdiği bir mektupta da komünist olmadığını yazmıştır. Asıl söylenmek istenen bir dönemde yeniden biçimlenen köy edebiyatının yaratıcısının Yaşar Nabi Nayır olduğudur. Bu anlamda sonraki dönemde de köy edebiyatının, serpilip gelişen köy edebiyatının yayıncısı olmuştur. Yaşar Nabi Nayır'ın Atatürkçü kimliği ilk dönem, Cumhuriyetin ilk yıllarının edebiyat ortamından uzak düşmemesinin nedeni olmuştur. Ayrıca şair kimliği de o bağlantının sürekli olduğunun kanıtıdır. Yakup Kadri ve Reşat Nuri yayınları da yayınevinin politikasının somut bir göstergesidir. 1960'lı yıllarda yeniden şekillenen edebiyat ortamı toplumcu gerçekçi eğilim nedeniyle Cumhuriyet'in ilk yıllarının edebiyat ortamından, edebiyat anlayışından beslenmemiştir. Tabii bir de önceki dönem edebiyatının etkisi söz konusudur. Burada önemli olan husus nasıl Türk edebiyatını bütün çeşitliliğiyle sunmaya çalışıyorsa dünya edebiyatını da Rus, Romen, İskandinav edebiyatından Amerikan edebiyatına kadar bütün zenginliğiyle yayınlamaya yönelmesidir. Hatta zaman zaman ne yayınladığının sorgulaması yapılmaya yöneldiği zaman bazı yayınların kendi öznel tercihten kaynaklandığını ifade etmiştir. Bu yaygınlık ancak geniş edebiyat beğenisinden ve derinlikli bir görüş açısından kaynaklanmaktadır. Aslında biraz derinlikli bir okuma

Türkiye’de edebiyat beğenisinin özellikle 1950’li ve 1960’lı yıllarda **Varlık** yayınları tarafından şekillendirildiğinin görülmesini sağlar. Özellikle 1980’li yıllardan sonra hiç kimsenin, kendi çıkardığı **Varlık** dergisi de dahil olmak üzere Türkiye’de çeviri edebiyat yayıncılığı üzerinde durmaması trajik bir durum olarak kendini göstermektedir. Özellikle günümüz edebiyat anlayışı çerçevesinde **Varlık** yayınlarına, yayın politikasına yönelik teorik bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

Cumhuriyet döneminin edebiyatçılarına yönelik tutumunda düşünsel konumunun etkisi olduğu, belki zaman zaman belirleyici etkisi olduğu gibi Batı edebiyatına yönelik değerlendirmelerinin altında da düşünsel eğiliminin belirleyici bir durumu vardır. Nitekim bir dönemde edebiyat ilgisi daha belirgin olarak düşünce nedeniyle şekillenmiştir. Bu durum varoluşçuluğun, eksistansiyalizmin gündeme girmesiyle oluşmuştur. Bir dönem, Marksizmden önce, belki de Marksizmle iç içe geçmiş bir şekilde varoluşçuluğun etkisi olmuştur. Türkiye’de bu anlamda özellikle belli çevrelerde Sartre’ın şekillendirici etkisi daha belirgin olmuştur. Yaşar Nabi ve dolayısıyla **Varlık** üzerinde etkisi hem daha mesafeli hem daha yaygındır. Belki de başka çevrelerdeki etkisi bir ölçüde Marksizm filtresi dolayısıyla olmuştur. Yaşar Nabi Marksizme hep mesafeli, hep eleştirel bir noktada durmuştur. Batı edebiyatıyla bağlantısı çerçevesinde de bir dönem sonra Marksizme eleştirel bakan yazarların kitaplarını çevirmiştir. Bu anlamda André Gide, Arthur Koestler çevirileri önemli görünmektedir. Bir başka deyişle hem varoluşçuluk etkisi konusunda yaygın bir tanıtma yapmak istemiş hem de Marksizme yönelik eleştirel mahiyette 1970’li yıllarda şekillenecek eleştirel tutuma öncülük etmiştir. Yaşar Nabi Nayır’ın entelektüel ve edebiyatçı olarak yeterince anlaşılmamasının nedenlerinin başında Kemalizm ve Marksizm konusundaki duyarlılığı gelmektedir. Belki de eleştirel bakanların duyarlılığı bu durumun oluşmasında daha belirleyicidir.

Bazı duyarlılıkları pür edebiyat üzerinde durmak istediği zaman bile Yaşar Nabi Nayır’ı düşünce alanına yöneltmiş ve

düşünce alanında durmasını gerektirmiştir. Örneğin 1960'lı yıllarda ve sonrasında bir ölçüde Türkiye'nin düşünce atmosferinin oluşmasında Bertrand Russell'in etkisinden söz edilebilir. Özellikle **Neden Hristiyan Değilim** kitabı **Varlık** yayınları arasında çıkmıştır. Erken dönemde bu tür metinleri yayınlaması önemli bir tercih olarak anlaşılmalıdır. Bir de yıllar sonra Edward Said'in kendi sesinin tınısı olan iki entelektüel olarak J. Paul Sartre ve Bertrand Russell'dan bahsetmesi Yaşar Nabi Nayır'ın değerlendirmesinin isabetini en azından bazı çevreler açısından doğrulatmaktadır. Aslında Yaşar Nabi'nin tespitinin isabetliliği konusunda şahitliklere gereksinim yoktur.

Varlık yayınlarında belirgin bir şekilde düşünce hayatının hemen her alanına dair metinler vardır. En azından o dönemde çok başat olmayan, tercih edilir olmayan felsefi metinler çevirip yayınlaması önemlidir. Yayınların ve özellikle Yaşar Nabi'nin geçmiş dönemlerde, özellikle 1960'lı yıllarda ciddiye alınmamasının en belirgin nedenlerinden biri felsefe ve edebiyat çevirisi yapması, yaptırmasıdır. Edebiyat ve felsefe o dönemlerde sosyal bilim dalı olarak benimsenmemektedir. Bir diğer nokta da o dönemde düşünce alanında Türkiye'nin dışa açık olmaması buna mukabil içine kapanık olmasıdır. Dönemin en belirgin olarak öne çıkmış sosyal bilim alanı siyaset bilimidir. Siyaset bilimi de o dönemde dışa kapalıdır. Çok önemli bir ayrıntı **Varlık** yayınlarının siyaset bilimi dalında dışa ne ölçüde açık olduğunun bir kanıtını sunmaktadır. Şerif Mardin 1968-1969 ders yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki **Siyaset Bilimine Giriş** dersinde üç tane kitap okutmuştur: **Veba**, **Politikaya Giriş** ve **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi**. Şerif Mardin özellikle o dönemde genel anlamda bir siyaset bilimine giriş dersi vermiştir. Ve genel çerçevede yapılacak bir değerlendirme Şerif Mardin'in bu tarz bir derste Türkçe okutulacak ders malzemesini ancak **Varlık** yayınlarında bulabilmesidir. Bu altı çizilmesi gereken bir husus olarak ortadır. Bu durum 1980'li yıllar ve sonrası **Varlık** yayınlarına yönelindiği zaman nelerle karşılaşılacağının ciddi olarak anlaşılmasını sağlayabilir. 2000'li yıllar Türk

yayın hayatı **Varlık**'ın geçmiş dönemlerdeki perspektifleriyle bazı noktalarda uyumludur.

Varlık yayınlarının düşünce hayatı üzerinde önemli etkisi sadece birkaç alanla sınırlı görünmemektedir. Yaygın bir düşünsel ilgi Yaşar Nabi Nayır'ın yaklaşımı anlaşıncı daha net olarak fark edilebilir. Diğer yayınevlerinin neredeyse bir alanda odaklanmış faaliyetleri yerine **Varlık** yayınlarının çok daha geniş bir yayın pratiği vardır. Siyaset bilimi üzerinde bir ölçüde durulmuş olması hem o dönemde siyaset biliminin en fazla önemsenmiş sosyal bilim dalı olmasından hem de belirleyici etkilerin bu alanda şekillenmesindendir. Belki de fark edilmese de dönemde sadece siyaset bilimi değil birçok sosyal bilim dalını en fazla etkilemiş olan Fransız düşünce adamı Maurice Duverger'nin en temel kitabı **Politikaya Giriş**, **Varlık** yayınlarından yayınlanmıştır. Bir de bu kitabın diğer kitapların çevirisinden farkı çevirmeninin akademisyen olmamasıdır. Çevirisinin **Varlık** yayınlarından yapıldığı **Siyaset Sosyolojisi** de dahil olmak üzere daha sonraki kitaplarının hemen tamamının çevirmenleri akademisyenlerdir. Duverger'nin belki değil muhtakak en kapsayıcı ve düşüncelerini en iyi yansıtan kitabı **Politikaya Giriş**'tir. Maurice Duverger'nin Türkçeye ilk çevrilen kitaplarından biridir. Onun dışında, bir süre sonra da **Siyaset Sosyolojisi** kitabı **Varlık** yayınlarından çıkmıştır. Bu yaygın çeviri faaliyetleriyle Maurice Duverger Türk düşünce dünyasını belirgin bir şekilde etkilemiştir. Maurice Duverger'nin perspektifi Türkiye'nin siyasal açılımı çerçevesinde Türk düşünce hayatına önemli ölçüde ışık tutmuş görünmektedir. Dönemin Marksist anlayışına göre ayrıntılara daha fazla dikkat eden bir yaklaşım tarzı vardır Maurice Duverger'nin metinlerinde. Bir anlamda kültürün belirleyiciliği, en azından etkileyciliği çerçevesinde yorum yapma dinamikleri dış belirleyicilerin başat olması halinde Althusser'le karşılaşmadan önce gerçekleşebilirdi. Bir anlamda bu durum Marksizmin ekonomik etkilerle sınırlandırılmış kültür yorumlarına daha bir açılım sağlayabilir, Türk düşüncesinin daha sağlıklı bir düzlemde gelişiminin yolunu açabilirdi.

Sınırlı bir biçimde söz etmek gerekirse Joseph A. Schumpeter'in **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi** kitabı, iki cilt olarak yayınlanan kitabı da Marksizmin Türkiye'de daha esnek bir şekilde kavranmasının ve eleştirilmesinin yollarını gösterebilirdi. Bir değil, her anlamda bir erken kitaptır bu. Bu tarz kitapların fazla etkili olmasa da ilk örneklerinden biri olarak görünmektedir. Schumpeter'in bu kitabının yayınlanmış olması bazı Türk entelektüellerine, onların önemine zamanından önce vakıf olmayı mümkün kılabilirdi. Bir anlamda bakıldığında zaman 1950'li yılların başlarında, 1951 yılında Hilmi Ziya Ülken **Tarihi Maddeciliğe Reddiye** kitabında yazarken Schumpeter'in düşüncelerinden etkilenmiştir. Schumpeter'in Sabri Ülgener'in düşünceleri üzerinde de derin etkileri bulunmaktadır. Aslında söylenmek istenen husus bu kanalla Türk düşünce tarihinin de daha doğru bir şekilde anlaşılabilceğidir. Tabii Batı düşünce tarihine daha düzgün bir şekilde, farklılıklara da dikkat ederek vakıf olmanın önemli yollarından biri de **Varlık** yayınlarından geçirdi. Bu durum Yaşar Nabi'nin önceki yıllardan itibaren dünyadaki ve Türkiye coğrafyasındaki edebi ve düşünsel faaliyete verdiği önemin sonucudur.

Sonuç olarak söylenecek temel söz Yaşar Nabi Nayır'ın bir dergi, öncelikle bir dergi yönetmeni ve sonradan bir yayınevi yönetmeni olarak esen rüzgarların etkilerine fazla kapılmadan, uzun vadeli bir şekilde edebiyat ve entelektüel iklim konusunda ilkeli ve esnek bir şekilde düşünerek Türkiye'nin önüne edebiyat ve düşünce alanında derin bir platform açmasıdır. İlkeli ve esnek bir şekilde bakmasa bu ölçüde engin bir dünya açması mümkün değildir. Ne yazık ki dergisinin bugünkü sürdürücülere ve kendini Yaşar Nabi'yle düşünsel olarak bağlantılı gören günümüz entelektüelleri de durumun farkında değildirler. Bu görünüm Türkiye'mizin trajikomik durumlarından, sayısız trajikomik durumlarından sadece biridir.

1940'lı ve 1960'lı Yılların Sınırlı Sayılabilecek Yerlilik Eksenli Düşüncesinin 1990'lı Yıllarda Yitip Gitmesinin Nedenleri ya da Türk Düşünce Dünyasının Yerlilik Nokta-i Nazarından Sathi Bir Okunuşu

Yerlilik tabiri genellikle kullanılmamıştır. Yeni yeni bir ölçüde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu tabirin kullanılmaması bir yanıyla yerli olmanın doğal olmasından kaynaklanmıştır. Her şeyin doğal mecrası içinde gelişmesi yerliliğin sorgulanmasını bir kenara bıraktırmıştır. Her şeyin yerli olduğunun örtük olarak ifadelendirildiği tarih kesitlerinde dönderip dolaştırıp yerlilikten bahsetmek abestir. Ne zaman ki artık yerlilikten iyice bahsedilir olmuştur, tespit etmek lâzımdır ki artık yerlilikten iyiden iyiye uzaklaşmıştır. Geçen yıl bir bu yıl iki, bazı dergiler yerlilik üzerine sayılar yapmaya başlamıştır. Akademik nedenlerin dışında nedenleri de vardır bu durumun. Kaybetme sürecine girilirken yerliliğin öneminin anlaşılması gibi. Biz kendi memleketimizde ecnebi gibi mi yaşıyoruz tedirginliğini aşmaya çalışmak gibi. Türkiye'nin şartlarının oluşturduğu düşünceler her zaman az ya da çok ilgi odağı olmuştur. Ancak olayı salt siyasal bağlantıları çerçevesinde düşünmek konuyu en sağlıklı yerinden kavramak anlamına gelebilir. Son dönem yerlilik kavramının içeriğini ifadelendirmek ve yerlilikten ne anlaşıldığını sergileyebilmek için geçmiş dönemlere bir ölçüde yö-

nelmek gerekmektedir. Ancak meseleyi sadece rasyonel boyutlarıyla algılamamak lâzımdır. Bazı kavramları ben değişik kullansam da Türkiye'nin has mizah yazarlarından biri bir yazısında sadece kendisinin değil, geniş bir kesimin haleti ruhiyesini bazı kavramları bana göre yerli yerinde kullanmasa da iyi yansıtıyor: "Asyalı, hele hele Türkiyeli olmanın ne demek olduğunu anlamam yirmi beş yılımı aldı. İnsan kendini kendine bu kadar uzun sürede anlatabiliyorsa... Bir başkasına anlatması çok daha uzun sürebilir... Biliyorum, aklın gereği, içimizden geçenlerle çoğu zaman çakışmıyor. Lakin Türkiyeli olmanın tadı bu çelişkide yatıyor galiba. Nedenleri sağlıklı olmayabilir ama burayı, buralı olmayı seviyorum."¹

1940'lı yıllardan 1950'li yıllara doğru yönelirken düşünce biçimleri bir ölçüde farklılaşmıştır. 1940'lı yıllar Türkiye'nin önemli ölçüde kendi içine kapandığı yıllardır. 1940'lı yılların belki de en enternasyonal entelektüeli Muzaffer Şerif Başoğlu, düşünce dünyasını da içerecek şekilde sürekli olarak "otarşi illetinden" söz etmiştir. Düşünsel anlamda bütünüyle dışa açılışın öncülüğünü yapmıştır. Behice Boran da aynı dönemde özellikle **Yurt ve Dünya** dergisine yansıyan makaleleriyle ve bariz bir şekilde evrenselliğin altını çizmiştir. Çin aile sistemi üzerine bir makaleyi tanıtırken ailenin Çin'de nasılsa Türkiye'de de öyle olduğunu açıklıkla ifade etmiştir. Dolayısıyla bir yönü itibarıyla 1940'lı yıllarda Türk düşünce hayatında bariz bir evrensel renk vardır. Bu evrensel rengin daha çok tartışma yazıları dolayısıyla şekillendiği de söylenebilir. Bunun yanında Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı sırasında 1940-1946 yılları arasında yapılan klasik çevirileriyle hümanist eğilimin geliştiğine, dolayısıyla düşünce alanında evrensel rengin belirginlik kazandığına dair yaygın bir inanç da oluşmuştur. Zaten dönem özellikle siyaset düzleminde hümanizmle milliyetçilik arasında gerilimin yaşandığı bir tarih kesiti olarak düşünülmüştür. Ancak hümanizmin tümüyle yerlilikten uzak olarak düşünülmesi de doğru görün-

1. Nefes Uğurlu, "İpe sapa gelir neden olmadan da insan ülkesini sevebilir", *Yeni Ufuk*, 23 Haziran 1997.

memektedir. En azından toptan öyle gözükmemektedir. Bunun en ciddi kanıtlarından biri de o dönemde **Adımlar** dergisinin gerçekleştirdiği hümanizm sayısı ve yaptığı hümanizm soruşturmasıdır. Konunun ayrıntılı olarak bilinmemesi basit değerlendirmelerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Söz konusu dönemde aykırı eğilimler de gündemdedir. Örneğin, Hasan Âli Yücel'in yaşantısındaki yerlilik de salt mevlevilikle bağlantılı görünmemektedir. Hasan Âli Yücel'in hayat hikâyesinde de yerlilik vardır, yerli kültürel unsurlardan en uzak görünen aydınların da.

Sabahattin Eyuboğlu ile Nurettin Topçu'nun düşünce dünyalarının muhtemelen birleşen yönleri vardır. Nurettin Topçu'yu Mehmet Ali Aybar ve Hikmet Kıvılcımlı ile karşılaştırmak insanların aklına gelmiştir de Sabahattin Eyuboğlu ile karşılaştırmak gelmemiştir. Bu, düşünce dünyasına belli bir tarzda bakmanın sonucudur. İki düşünce adamı arasındaki birleşik yan Batı düşüncesine aşına olmaları ile beraber Doğulu, yerli, millî olarak nitelenebilecek belirgin özellikleridir. Anadolu vurgusu bu iki düşünce adamı yanında çok sayıda entelektüel için de geçerlidir. Anadoluculuğun iki versiyonunun 1930'lu yılların sonlarından itibaren revaç bulması da tümüyle tesadüfi değildir. Anadoluculuğun Halikarnas Balıkcısı'nda somutlaşan biçimi nedeniyle Batı düşüncesinin kökeninde Anadolu gerçekliğinin bulunduğu şeklinde bir düşünce oluşmuştur. Zaten Sabahattin Eyüboğlu'nun "Frenkten Türke Dönüş" şeklinde ifade ettiği eğilimin somut örneği olarak Yahya Kemal'i görmesi, düşüncesinin bazı fikirlerle yakınlığının önemli bir göstergesidir. Bu düşünce yaygınlığı sonraki dönemlerdeki Yahya Kemal yorumlarıyla da somutlaştırılabilir. Aslında yapılan çözümlemenin tekabül ettiği somut durum yeni dönem aydınlarının zihniyetinin Yahya Kemal'den farklı olmadığına da kanıtı gibidir. 1990'lı yıllar Türk aydınlarının 1930'lu yıllardaki Yahya Kemal'in duygu dünyasını anlamaya çalıştığı söylenebilir.

Anadolucu eğilimin ikinci versiyonunun en belirgin temsilcilerinden biri olarak Remzi Oğuz Arık'ı düşünmek gerekmektedir.

dir. Onun **Coğrafyadan Vatana** kitabı da düşünsel eğilimin en gerçekçi yansıtıcısıdır. Onun çalışması da coğrafyanın önemini ortaya koymaktadır. 1940'lı yılların sonlarında şekillenen bu eğilim Hilmi Ziya Ülken ve Nurettin Topçu'nun da katkılarıyla ilkinden farklı bir anlayışı ifade etmektedir. Yerlilikle coğrafya bağlantısının kurulması Anadolu'nun önemini bariz olarak öne çıkarmaktadır. Türk tarihi bin yıllık bir tarihsel süreç olarak düşünülmektedir. Bu coğrafyada 'daha önceki tarihin önemsenmemesi gibi, başka coğrafyalardaki Türk tarihine de mesafeli yaklaşılmaktadır. İki akımın, iki tür Anadoluculuğun yakın tarihlerde ortaya çıkmasının benzeri nedenleri vardır. Sonraki dönemlerde gerçekleşen Anadolu vurgusunun bu dönemden de etkiler taşıyabileceği düşünülmelidir. Birinci tür Anadoluculuğun coğrafi açıdan ters yönden bağlantısı anlamında kültürün merkezi olarak Türkiye'yi göstermesi düşünsel yönelimin ilginç bir özelliğidir. Aslında 2000'li yıllara girerken aykırı noktalarda bulunan aydınların Anadolu Aydınlanmasından ve Anadolu insanından bahsetmelerinin birbiriyle bağdaşan bir mantığı olmalıdır.

İki tür Anadoluculuğun belirgin bir Batılı unsur taşımalarna karşın yerliliğin vurgusunun yapılması da önemsenmelidir. Bir ölçüde Kemalizmin da özelliği olan Doğu/Batı vurgusu Anadoluculuk akımının iki biçiminde de değişik şekillerde kendisini göstermektedir. Anadoluculuk akımlarıyla Kemalizmin bu konudaki yaklaşımlarının farklı yönleri üzerinde özellikle durulmalıdır. Doğu/Batı vurgusu da belirgin bir şekilde dönemin temel düşünsel niteliğinden kaynaklanmaktadır. Zaten Ziya Gökalp'in hars /medeniyet ayırımı başından beri konunun problemlili olduğunu göstermektedir. Kültürün ulusal yanı yanında medeniyetin evrensel boyutundan bahsedilmektedir. Bu özellik o dönemde ortaya çıkan hemen her düşünsel eğilimin temel niteliğidir. Bunun hiçbir şekilde gözden uzak tutulmaması gerekmektedir. Kültürün şekillendirilmesindeki sınırlılıklar insanların yerlilik konusunda ısrarlı olmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu noktanın altının belirgin bir şekilde çizilmesi gerekmektedir. Dönemin hemen her yayınında bu özgün nitelik sürekli ola-

rak vurgulanmaktadır. Böylesi bir zihniyetin dönemin önemli bir özelliği olarak belirlediği görülmektedir. Aksi halde Niyazi Berkes ve Mümtaz Turhan'ın o dönemde Ziya Gökalp'e ilişkin değişik fakat olumlu değerlendirmelerini anlamlandırmak mümkün olmaz.

Bir başka özellik olarak kültürün önceliği öne çıkmaktadır. 1943 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin roman yarışmasının birincisi **Sinekli Bakkal** da özgün bir Doğu/Batı sentezinin ürünü, aynı zamanda da o sentezi savunan bir ürün olarak anlaşılmalıdır. Doğu ve Türk kültürüne vurgu romanın ilk olarak İngilizce yazılmasına karşın vardır. Türkiye'de bir tür yerliliğin dayanakları olarak görülebilecek olan Said Halim Paşa ve Halide Edip Adıvar'ın eserlerini Fransızca ve İngilizce olarak yazmaları bu konuda birer ipucu olarak anlaşılmalıdır. Temel farklılıklara rağmen günümüzün kimi aydınlarıyla bunların karşılaştırılması yaşadığımız şeyin pek de yeni olmadığını ortaya koyacak mahiyettedir. Köksüz olarak nitelenebilecek yaklaşımların bile geçmişten tevarüs edilen bir zihniyetin üzerine oturduğu fark edilebilir. Bu anlamda bugüne kadar etkileri görülebilecek bir zihniyetin varlığı unutulmamalıdır. Aslında "Ben Batıya alafranga gidip alaturka döndüm" salt Yahya Kemal'e has bir duygu olarak belirmemektedir. Aksine neredeyse bizim her dönem entelektüelinin bir özelliği olarak tezahür etmektedir. Son dönemdeki aykırı eğilimin dışında düşüncede yerliliğin bir özelliği olarak bu durumu da görmek gerekmektedir. Bir yanıla uç veren bir özellik olarak bunu fark etmek önemlidir. Halide Edip bir romancı, kültür insanı ve entelektüel olarak bireyleri biraz da bu nedenlerle etkilemektedir. Halide Edip'in düşünsel içerikli kitaplarının bilinmemesinin Türkiye'de düşüncenin gelişimine karşı belirli bir tavır alışa tekabül ettiği düşünülmelidir. Halide Edip'in önceleri romancı olarak nitelenirken son dönemde düşünür yanının öne çıkarılmasının nedenleri üzerinde durulmalıdır. Bunun genel gelişim trendinin anlaşılması açısından hayati önemi vardır.

1940'lı yılların klasik çevirilerinin yeni bir kuşak yarattığına inanılmak istenmiştir. Klasik çevirilerin etkisinden daha belirleyici olan yeni bir eğilim ortaya çıkmaktadır. 1950'li yıllar bu yeni eğilimi belirlerken, şekillenme daha bariz olarak 1960'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Bir anlamda geçmiş kültürle alaka neredeyse bütünüyle kesilmiştir. İnsanların daha somut konularla ilgilenmesi, maddi konuların gündeme getirilmesi yeğlenmiştir. Örneğin, 1942 yılından 1967 yılına kadar yayınlanan **Sosyoloji** dergisinde 20. yüzyıl öncesi Türkiye üzerine çıkan metinler olağanüstü sınırlı olmuştur. Hele 1960'lı yıllardan itibaren bu eğilim daha belirgindir. Süreçte muhtemelen o dönemin entelektüellerinin geçmiş dönemde yaşamamış olmalarının da etkileri bulunmaktadır. Zaten iki dönemi birbirinden bütünüyle farklı telakki etmelerinde bu durumun da etkisi vardır. 1960'lı yıllar bir yanıyla bütünüyle farklılaşmanın başladığı bir dönem olarak anlaşılmaktadır. Bu anlamda yerlilik iki unsuru itibariyle gündemden düşmüş gibi görünmektedir. Millî Mücadeleyi yaşamış insanlar yavaş yavaş azalmış, dolayısıyla Osmanlı döneminin örtük kültürel etkileri kaybolmuştur. Bir de somut siyasal gelişmeler gündeme gelmiş, işin kültür boyutu bir kenarda kalmıştır. Ekonomik ve maddi unsurlar her bir şeyin önüne geçmiştir. Bunun başka göstergeleri yanında en ilginç göstergesi üç-beş yıl önce **Huzur** ile **Bizim Köy** arasında yapılan karşılaş-tırmada az sayıda olmayan kişinin **Bizim Köy**'den yana tavır koymuş olmalarıdır. Edebiyat alanı da psikolojik derinliğin ötesinde neredeyse salt maddi sorunların anlatıldığı bir alan olarak belirmiştir. Bu durum bir anlamda edebiyatın konusunun Doğu/Batı sorunundan sınıf sorununa kaydığı şeklindeki yaklaşıma haklılık kazandırmıştır. Geçmiş dönem ilgisizliği genel olarak kültür sorununun gündemden çıkmasını beraberinde getirmiştir. Belki de bu nedenle 1950'li yıllarda aydınların ilgisi bir daha çok geç buluşmak üzere Halide Edip, Sabahattin Eyuboğlu ve Yahya Kemal'den uzaklaşmıştır.

Maddi sorunların gündeme girmesi, sorunlara matematiksel bakılması toplumlar arasındaki benzerliklerin vurgusunun yapılmasını gerektirmiştir. Sosyalizmin kapitalizme üstünlüğü de

genellikle matematiksel mantıkla izah edilmeye çalışılmıştır. Sözü edilen matematiksel mantık da çimento ve demir-çelik üretiminde Sovyetler Birliği'nin Amerika Birleşik Devletleri'nden daha ileri olduğunun rakamsal olarak saptanması, dolayısıyla sosyalizmin kapitalizmden daha iyi bir sistem olduğunun kabullenilmesiyle somutlaşmıştır. Tek hedef olarak Türkiye'nin sanayileşmesi görülmüştür. Bu noktada değişik düşünsel yaklaşımlar arasında bir fark da görünmemektedir. Söz konusu dönem, edebiyat metinlerinin de bilimsel metinler gibi okunduğu dönemdir. Her bir konunun basit bir şekilde anlaşılacağı bu dönem bir de rönesans dönemi olarak anlaşılmıştır. Bir yanıyla yeni düşüncelerin gündeme geldiği bir dönem, bir başka yanıyla da düşünsel anlamda en sık dönem olmuştur. Mübaccel Kıray'ın metinlerinde ifadesini bulan teknolojinin belirlediği bir dünya anlayışı dönemin zihniyetinin en net göstergesidir. Dönemin belirgin özelliklerinden biri de ayrıntıda farklı olarak telakki edilebilecek yaklaşımlara yıkıcı eleştiriler yöneltilmesidir. 1969 yılında Mehmet Ali Aybar'ın partili gençlere Rosa Luxemburg, Althusser, Proudhon ve Duhring okumaları önerisi sert eleştirilerle karşılaşmıştır. Yerlilik olarak nitelenebilecek eğilimler tümüyle ortadan kalkmıştır. Belirtilen düşünce adamlarının metinlerinin okunmaması insanların genelde daha dar ama bir başka anlamda bir ölçüde geniş düşünmelerinin vesilesi olmuştur. Dönemin zihniyetini anlamak açısından Aybar'ın Stalin'e yönelik eleştirisini ancak zaman içinde Lenin'e de yöneltebildiğine dikkat etmek gerekmektedir. Dönemin etkin bir entelektüeli de ancak dergisinin 1980 yılına yaklaşan bir sayısında Stalin konusunu eleştirel bir şekilde işleyebilmiştir. Türkiye'de o dönemde en aykırı gibi görünen eleştireliliğin bile bir noktada durduğu anlaşılmaktadır. Dönenin temel özelliğini bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Siyasetin başat olması da konunun önüne engel çıkarmaktadır. Siyasetin merkezde yer aldığı bu durumun geniş kapsamlı bir şekilde sorgulanması anlamlı olabilir. Teorik metinlerle doğrudan, Marx ve Engels bağlamında ilgi olduğu için aydınlar daha yerli bir tutum içine girebilmekte, daha üretici bir şekilde düşünebilmektedirler.

Evrensellik-yerellik probleminin çözümü yaratıcı bir şekilde oluşturulamamıştır. O dönemde evrensel olanın yolunun ulusaldan geçtiğini ifade eden deyiş de anlamlı bir biçimde temellendirilememiştir. Çünkü dönem itibariyle ne ulusal olana dönük ilgi teşvik edilmektedir, ne de evrensel olana dönük ilgi. Aydınların ilgisi belirgin olarak güncel olana dönüktür. 1960'lı yıllara Türkiye siyasetin iyice başatlaştığı bir ortamda girmiştir. Bu nedenle 1960'lı yılların yerliliğini belirgin bir şekilde siyaset eksenli olarak düşünmek gerekmektedir. Yaşadıkları dönemde ya da daha sonraki yıllarda neredeyse toptan küçümsenen entelektüellerin arz-ı endam ettikleri dönemdir 1960'lı yıllar. Yapılabilecek bir tespit 1960'lı yıllara siyaset ve düşünce adamı olarak damgasını vuran hemen herkesin daha sonraki yıllarda önemsenmediğini gösterebilir. Birkaç isim anmak sorunun kavranmasını kolaylaştırabilir. Mehmet Ali Aybar, Nurettin Topçu, Hikmet Kıvılcımlı ve Sezai Karakoç yazdıkları metinler itibariyle toplumda belki de çok az yankı uyandırmışlardır. Örneğin, Sezai Karakoç'un ATÜT'e ilişkin değerlendirmesi çok uzun yıllar sonra yankı bulmuştur. Bu somut entelektüellerin siyasal düşünce alanında fazla etkili olmadıkları görülebilir. Hepsinin yoğun siyasal duyarlılığı olmasına karşın bu böyle olmuştur. Bunlar dönemin çok fazla önemsenenen entelektüelleri değildir. Yazdıkları sıralarda önemsenmemiş olsalar da gelecek dönemlere önemli bir miras bıraktıkları aşikâr görülmektedir. Bu dört ismin dikkatle üzerinde durulduğu zaman, bir istisna dışında, geçmiş dönem düşün adamlarından etkilenmedikleri ve bu savla ortaya çıkmadıkları anlaşılmaktadır. Bunlardan sadece biri, Sezai Karakoç, kendisinin **Büyük Doğu** hareketinden geldiğini söylemiş fakat Necip Fazıl'la arasındaki düşünsel bağın işaretleri üzerinde fazla durmamıştır. Bu bağ görülebildiği kadarıyla yoğun bir bağ değildir. Bu sathi bağlantının ve bağımsızlığın önemsenmesi gerekmektedir. Hemen hepsi düşüncelerinin ana noktaları itibariyle geçmiş dönem entelektüellerinden bağımsız bir konumdadır. Zaten bir başka yönü itibariyle bakıldığı zaman da 1960 sonrasını 1960 öncesinden koparmak şeklinde en azından düşünsel planda bir anlayış söz konusudur.

Konunun bu yönü itibariyle de değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak anılan bu düşünce adamlarının diğerlerinden belirgin bir farkı bulunmaktadır. Daha makro düzeyde tahlil yaparken Türkiye coğrafyasının düşüncelerin özgün biçimlenişi konusunda da bir nebze etkili olduğu değerlendirmesini gerçekleştirmişlerdir. Ancak dördü de düşünsel faklılaşma anlamında marjinal olarak telakki edilebilecek yerlerde durmuşlardır. Sorulabilecek en kritik sorulardan biri ise İkinci Yeni ve Sezai Karakoç ilişkisidir.

1950'li yılların getirdiği ortamı başka şekillerde değerlendirmek de mümkündür. Evrensellik yönelimi ile yerellik ya da yerlilik eğilimi iç içe geçmiştir. Teorik yönelimler evrensellik özellikleri göstermiş ve Batı edebiyatının belki de buna en uzak duran tarım alanının insanlarıyla buluşturulmasına çalışılmıştır. Daha sonraki dönemin örnekleri enstitü kökenli edebiyatçıların bu etkilerden önemli ölçüde azade olduklarını göstermektedir. Bir anlamda köy edebiyatının kültür üzerinde değil de ekonomik sorunlar üzerinde odaklaşması belirgin olarak bu duruma işaret etmektedir. Yaygın olarak yazılan köye ilişkin edebi metinlerde fazla ölçüde köy tasviri bulunmaktadır. Konunun netleşmesinin en bariz örneği kente yönelik metinlerin sınırlı şekilde yazılmış olması, tabiri caizse İdris'in şehire geç inmesidir. 1940'lı yıllarda gerçekleşen Batı klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi olgusunun Türkiye'de köy edebiyatı üzerine etkileri konusunda hiçbir araştırma yapılmamıştır. Bu durum ister istemez iki konuyu çağrıştırmaktadır. Bunlardan biri yıllar önce Sabahattin Eyuboğlu'nun kaleme aldığı "Frenkten Türke Dönüş" makalesi, diğeri de Çetin Altan'ın köy kadınlarının piyano çalmasına, erkeklerinin de tenis oynamasına dönük fantezi olarak kabul edilen düşüncesidir. Bu metinlerin Cumhuriyet'in ilk yıllarının temel amacını ifadelendiren metinler olarak anlaşılması da mümkündür. İki durum da bir noktayı ortaya çıkarmakta ve etkileycilikteki yapaylığı sergilemektedir. Entelektüeller bu konu üzerinde durup özellikle 1940'lı yılları 1960'lı yıllara bağlarken hangi düşünsel eğilimlere dikkat edilmesi gerekti-

ği sorgulanmalıdır. Türkiye'de çoğu düşünsel yönelimin anlaşılması bakımından bu noktanın kritik önemi bulunmaktadır.

Bir tespit meselenin anlaşılması bakımından yardımcı olabilir. Türkiye'de 1940'lı yıllarla 1960'lı yıllar arasında bir kopukluk bulunmaktadır. Bu kopukluğun anlaşılmasının önünde belirgin engeller vardır. Bu engellerin en başında 1960'lı yılların bir tür rönesans olarak algılanması gelmektedir. Sözü edilen durum salt 1960 sonrası gelişmeleri ile açıklanmayıp Türk düşünce dünyasının bariz bir özelliği olarak öne çıkmaktadır. Böylelikle de ayrıntılı tahlil yapılmayınca fark edilmeyecek önemsiz gibi görünen birçok gelişimin görülmesi mümkün olmamıştır. Dolayısıyla 1950-1960 yılları arasında düşünsel gelişme yokmuş gibi bir imaj oluşmuştur. Bunun en somut örneklerinden biri Emre Kongar'ın **Türk Toplum Bilimcileri 1** başlıklı kitabında 1950-1960 dönemini baskı dönemi olması nedeniyle entelektüel üretimin yapılmadığı bir dönem olarak nitelemesidir. Kitabın önemli noktalarından biri de değişik bölümleri yazan hiçbir akademisyenin entelektüellerin temel kitaplarını yazdıkları tarihsel kesitten bahsetmemesidir. Türkiye'nin genel gelişim dinamiği bakımından bu durumun özel bir önemi vardır. Özellikle 1950'li yılların düşünce atmosferini ortaya çıkarabilecek tahlillere yönelinmelidir. Köy Enstitülerine yönelik ilgi de 1940'lı yılların gelişmelerine ya da 1960'lı yılların düşünce üretimine bağlı görünmektedir.

Türk entelektüellerinin önemlice bir kısmı 1950'li yıllarda neredeyse hiç yazmamışlardır. Az olmayan sayıda entelektüel sadece siyasal nedenlerle değil, başka nedenlerle de 1950'li yıllarda kitap yayınlamamıştır. Siyasal etki çerçevesinde yorum yapıldığı zaman Mehmet Ali Aybar, Niyazi Berkes, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav örnek olarak gösterilebilir. Aykırı örnek olarak da Şevket Süreyya Aydemir'in üzerinde durulabilir. Şevket Süreyya 1950'li yıllarda fazlasıyla yazması nedeniyle genellikle sol cemahta eleştirilerle karşılaşmıştır. Sol tandanslı entelektüellerin özellikle bilinenlerinin 1950'li yıllarda belirgin tarzda yazmadıkları saptanmaktadır. Bunun yanında sosyoloji

ve tarih alanında yazılan metinlerin de sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Sözü edilen dönemde özellikle bazı sosyal konuları tartışan mahiyette metinlerin yazılmadığı bilinmektedir. Bunun belirgin bir şekilde vurgulanması gerekmektedir.

Soruna aykırı bir noktadan bakmak da aydınlatıcı olabilir. Bugünlerde yazanlar da dönüp 1950-1960 yılları arasında yazılanlara gönderme yapmamaktadır. 1950'li yıllara dönük, o dönemde yazılan metinlere yönelik atıflar gerçekleştirilmemektedir. Dönemin tarihsel ve sosyolojik mahiyetteki metinlerine yönelik değerlendirmeler yapılmazken edebiyat neredeyse tüm görkemiyle ortaya çıkmaktadır. 1950'li yıllar bir anlamda değişik bir dönemi ifade etmektedir. 1950'li yıllar daha sonra da olduğu gibi geçmiş dönemlerle pek bağlantılı olarak düşünülmemektedir. Belirli dönemlerde zaten hemen her aydının benzer bir şekilde düşündüğüne dair genellemeler yapılmıştır. Ancak bu genellemeler konusunda kuşkulu bir tutum takınmak gerekmektedir. Son dönemin çoğu entelektüeli de düşünce adamlarının 1960 yılına kadar ortak düşündükleri şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Ayrıca farklılaşmanın 1960 yılından itibaren gerçekleştiği tarzındaki bir saptamaya da çok fazla itibar etmemek gerekmektedir. Bunun nedenini de 1960'lı yılların muhafazakâr aydınlarının aydın olarak nitelendirilmesi konusundaki itiraz oluşturmaktadır. O dönemin en yaygın olarak ifade edilen düşüncesi "sağcı aydın olmaz" tarzındaki yaklaşımdır. Bu durum da Türkiye'de sosyal ve bilimsel gerçekliklerin kesin olduğu şeklindeki bir anlayıştan kaynaklanmaktadır. Herkesin birörnek olabileceği, genel kabul gören bir yaklaşım olmuştur. Bunun ötesinde 1960'lı yılların ortasında cereyan eden tartışmalarda da "akıl için yol birdir" mantığı üzerinde anlaşılmış, örneğin, bugün farklı düşünceler belirtseler de aydınların kahir ekseriyeti Osmanlı toplum yapısının feodal olduğu saptamasında birleşmişlerdir. 1980'li yıllardan sonraki değişimlerde, düşünce değiştirmelerinde de aynı durumun varlığını kabullenmek gerekmektedir. Bu tür düşünce değişikliği yaygın bir hal almıştır. Düşünce değişikliğindeki bu yaygın hal alışı, Türkiye açısından her dönem geçerli olduğu düşünülebilecek

bir saptamayı çağrıştırmaktadır. Saptamayı yapan entelektüel Şerif Mardin'dir: "Bence hadise, Türkiye'de dün olduğu gibi bugün de insanların kitle halinde bir düşünce tarzı benimsemeleriyle ilgili. 1930'larda Duguit moda idi ve Türkiye'de üniversitelerde bütün kabiliyetli gençler akranlarına nispetle nasıl Duguit'yi daha iyi bildiklerini ispatlamakla meşguldüler. Bugün Marksizm moda ve herkes mesai arkadaşlarına Lenin'i nasıl ondan daha iyi bildiğini ispatlamakla meşgul. Bu topluca inanç kabul etmenin galiba iki yönü var. Birincisi bir sosyal bilim yaklaşımının Türkiye'de bir meseleyi açacak bir anahtar olarak değil, fakat iktidara yol açan bir araç olarak kabul edilmesidir. 1950'lerde üniversitelerde kabul edilen genel görüş Türkiye'nin sınıfsız olduğu idi. 1960'larda aynı kimseler aynı müesseselerde aksini kabul ediyorlar. Her iki davranışı birleştiren unsur sosyal bilimin iktidara yanaşma veya aksine iktidarı fethetme aracı olarak görülmesidir. Kitle halinde fikir değiştirmenin bir yönü sosyal bilimlerin bir anlama vasıtası değil, fakat bir iktidardan bugün veya yarın pay alma aracı sayılmasıyla ilgiliyse, diğer bir yönü de toplum tipinde genel eğilimin dışında kalan düşünceye cevaz verilmemesidir. Bu nitelik yalnız Anadolu'nun 'gerici' olarak tanınan muhitlerinde değil, bizzat üniversitelerimizin ortasında da caridir."² Sözü edilen süreç sürekli olarak yaşandığı için o zamanlara kadar marjinal kalmış olan entelektüeller merkeze gelip herkesin dikkatini çeker olmuştur. Bu arada 1980'li yıllar öncesinde hiçbir şekilde entelektüellerin ilgisini çekmeyen Şerif Mardin'in metinleri 1980'li yılların ortalarından itibaren hemen her eğilimdeki aydınların ilgisine mazhar olmuştur. Paralel bir şekilde devreye yoğun olarak İdris Küçükömer'in kitapları da girmiştir. Önceleri İdris Küçükömer'in düşünceleriyle hiçbir ünsiyeti olmayanlar onun düşüncelerinin savunucuları durumuna gelmiştir. Tabii daha başkaları da.

2. Şerif Mardin, "Siyasal Bilimlerde Araştırmalar Tebliğleri Eleştirisi", *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1971, s. 91.

Türkiye'de yazıp çizen insanların yaygın olana takılıp kalmaları, onu önemsemeleri sadece zaman içinde değişik düşünceleri benimsemelerine yol açmamakta, ondan öte değişik konulara yönelmelerini de beraberinde getirmektedir. Türkiye'de zaman zaman edebiyatın etkisinin artması da bu durumdan kaynaklanmaktadır. Yani sadece Türk entelektüelinin edebiyat kökenli olmasından dolayı yönelim değişmemektedir. Bir somut durum üzerine ayrıntılı olarak düşünülmesi gerekmektedir. Acaba Kemal Karpat, ağırlıklı olarak Türkiye'nin sosyal ve özellikle de siyasal sorunları üzerine yazan kişi, neden 1957 yılında sonradan **Türk Edebiyatında Sosyal Konular** başlıklı kitaba dönüşecek olan makalesini yayınlamıştır. Türk düşünce hayatının genel koşulları ve 1950'li yılların özel koşulları edebiyatın entelektüel faaliyet alanı olarak yeniden öne çıkmasını beraberinde getirmiştir. Genel hatlarıyla değerlendirildiği zaman 1950'li yılların siyasal boyutu belirgin olmasa da kültür açısından en önemli iki olayı **Varlık** dergisi ve İkinci Yeni olayı ya da **Pazar Postası**'dır. O dönemde Peyami Safa'nın çıkardığı **Türk Düşüncesi** dergisi de bilinçli bir şekilde görmezden gelinmiştir. Belirgin olarak öne çıkan bu iki derginin düşünsel doğrultusundaki metinler ise 1960 sonrasında ilgi çekmemiştir. **Türk Düşüncesi** dergisi de tıpkı 1960 öncesinin **Forum** dergisi gibi entelektüeller tarafından daha sonraki dönemlerde üzerlerinde inceleme yapılacak ölçüde önemsenen bir dergi olmamıştır. Belki bu önemsemeyişte dönemin entelektüellerinin belli tarz siyasetlere mesafeliliği önemli bir rol oynamıştır. Türk entelektüel hayatında edebiyatçıların başat rolünü anlamak anlamında **Varlık** ve **Pazar Postası** dergilerinin kritik önemi vardır. Yaygın olan siyasal eğilimlere tutunup kalma, edebiyat metinleri gündeme girince bir ölçüde ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla dönemin düşünsel açıdan temel özelliklerine bu metinleri çözümleyerek ulaşmak daha kolay gözükmemektedir. Edebiyat metinleri bir yana, hemen hiçbir entelektüel o döneme dönük değerlendirme yaparken sosyolojik mahiyetteki metinlere atıfta bulunmamıştır. Belki de bir tek Şerif Mardin istisnasıyla. Şerif

Mardin ayrıca o dönem düşünce hayatını anlamlandırmak için edebi metinleri de kullanmıştır.

Son dönemde ortaya çıkan **Huzur** ve **Bizim Köy** tartışması bir gerçekliği anlaşılmaktadır: “Herifçioğlu Sen Mişel’de koyuvermiş sakalı / Ne yapsın Bizim Köy’ü, nitsin Mahmut Makal’ı” dizesi **Bizim Köy**’ün Türk sosyal gerçekliğinin kilometretaşı olarak anlaşılmmasının gerekçesini oluşturmaktadır. Son dönemde **Huzur**’u **Bizim Köy**’e tercih edebilecek çok sayıda aydın olmasına mukabil yirmi, hatta otuz sene önce **Bizim Köy**’ün üstünlüğünün bedahat olarak nitelenmesi nedeniyle böyle bir karşılaştırma yapmanın abes olduğu düşünülebilir. Çünkü kimsenin aklına böyle bir karşılaştırma yapmak gelmezdi. Kaldı ki, bugün yapılan karşılaştırmalarda da az sayıda olmayan aydın **Bizim Köy**’ün edebiyat açısından daha özgün olduğu şeklinde nitelendirmelerde bulunmuştur. Eski düşünce tarzının pek belirgin şekilde değişmediği görülebilir. **Bizim Köy**’ün **Huzur**’la karşılaştırıldığı zaman evrensel etkilere daha az açık olduğu da belirtilebilir. Dönemin genel gelişimi içinde daha bir gündelik amaçlarla bağlantılı olma, somut çözümlere gönderme yapma tercih edilir bir durum olarak ortadadır. Nitekim Köy Enstitüsü kökenli öğretmen ve edebiyatçıların daha güncel tercihlerden yana olan İsmail Hakkı Tonguç’a yönelik olumlu tavır takınırken, Mevlevilik bağlantılı yerliliği ve Goethe’de somutlaşan evrenselliği anlamında Hasan-Âli Yücel’den uzak durmaları anlaşılır bir tutum olarak belirmektedir. Bu yerlilik de sathi bir yerlilik olup köy kökenli eğitimcilerin kolaylıkla sosyalizme yönelmelerine kaynaklık etmiştir. Burada ifadesini bulan yerlilik matematiksel kesinlikle çoğu konunun anlaşılabilirliğinin ifadelendirildiği bir yerlilik olmuştur. Türkiye’de yaygın olan durum da zaten budur.

Mahmut Makal’ın **Bizim Köy** kitabı bir dönemin zihniyetinin anlaşılması açısından önemle tahlil edilmesi gereken bir kitap olarak sosyologların ve kültür bilimcilerin dikkatini çekmek durumundadır. Kitabın otuz iki dile çevrilmesi, zamanında ölümsüz övgünün konusu olmuş ve metnin evrensel niteliğinin be-

lirgin bir kanıtı olarak ileri sürülmüştür. Başka örneklerde de yaşandığı gibi **Bizim Köy**'ün birçok yabancı dile çevrilmesine mukabil, o dillerde kitap hakkında nelerin yazıldığı, bu konuda ne tür nitelermelerde bulunulduğu Türkiye'de pek bilinmemektedir. Belki hiçbir şey yazılmamış, belki de yazılan metinlerin Türkçe'de ifadesini bulması gerekli görülmemiştir. Muhtemelen insanların Batı'ya karşı tutumları da fazla önemsenmemiştir. Batıcılık ve milliyetçilik arasındaki gerilim bir şekilde dışlaştırılmamıştır. Konunun anlaşılması bakımından sonraki dönemdeki değerlendirmeler önemli ipuçları verebilecek durumdadır. Yıllar önce Tezer Özlü Kırıl'ın **Bizim Köy**'ün yazarından bahisle hangi köyün yazarı diye sorması ile şimdilerde bile **Bizim Köy**'ü Türkiye'nin en özgün edebiyat ürünü olarak nitelermek eylemi arasında belirgin çelişkiler bulunmaktadır: "O aydınların birçoğu senin, benim anladığım anlamda aydın değil, onlar lokal aydın, lokal yazar. Sen uluslararası bir aydın ve yazarsın, onlardan ayrıldığımız nokta bu. Harald'ın Mahmut Makal'a Berlin'de sorduğu gibi: -Siz hangi köyün yazarısınız?"³ Daha genel anlamda değerlendirildiği zaman bireylerin sorun üzerinde yeterince kafa yormadıkları aşikâr bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Mustafa Kutlu'nun bir zamanlar Sabahattin Ali hakkında muhafazakâr cenahta yayınlanan metinlerden farklı bir mantalite çerçevesinde bir kitap yazması zihniyetin belirgin bir biçimde farklılaşmadığının bir işareti olarak anlaşılmıştır. Enstitü kökenli edebiyatın Demokrat Parti ile bir başka siyasal ilişki içinde buluşması farklı bir mecrada gelişebileceğinin işareti olarak düşünülmelidir. Bu insanların Köy Enstitülerine özgün bir eğitim pratiği olarak bakarken sosyalizme çok çabuk yönelmeleri yerlilik ve yerellik konusunda hiç de önemseyen bir tavır içinde olmadıklarının bariz bir göstergesidir. Batı klasiklerini önemseyen insanların bu konuda düşünmemeleri olağanüstü ilginç görünmektedir. Bunların Batılı düşün kaynaklarından ve sosyalizmden ne ölçüde ve nasıl etkilendiklerini çözümlemek gerekmektedir.

3. Leylâ Erbil(Yayına hazırlayan), *Tezer Özlü'den Leylâ Erbil'e Mektuplar*, Yapı Kredi Yay. , İstanbul, 1995, s. 49.

Bu etkilenme sürecinin kökenini bir somut yazıda aramak gerçekçi görünebilir. Bir somut yazıya bakarak genel gelişim trendi açıklıkla anlaşılabilecek gibidir. Söz konusu yazı varoluşçuluğun önemli düşünürlerinden Jean-Paul Sartre'ın bir makalesidir. Varoluşçuluk akımının öndegelen düşünürlerinin düşüncelerinin etkilerini bugünlerde elli yaş civarında olanlarda bile görmek mümkündür: "On beş-on altımızda Sartre'ı ve Kafka'yı; yirmilerimizde Marx'ı anlamaya çalıştık."⁴ Bu alıntıdaki ifade Türk aydınının düşünsel evrimi konusunda bir fikir vermektedir. Türkiye'de Batı düşünürlerinin etkileri derinlemesine incelenmediği için doğru dürüst anlaşılamamaktadır. Sınırlı sayıda entelektüellerden biri olarak Hilmi Ziya Ülken **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi** başlıklı kitabında Türkiye'de Marksizmin ve önemli ölçüde varoluşçuluğun etkisinin olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de etki sorunu toptancı bir şekilde halledildiği için konu üzerinde pek durulmamıştır. Hemen herkesin sorguladığı konu Kemalizm ile sosyalizm ilişkisidir. Ve siyasal duyarlılığı olan, olmayan aydınlar da Kemalizm ile sosyalizm arasında duvarlar olmadığına dikkat çekmiştir. Bir başka deyişle düşünceler çok yoğun bir şekilde siyaset üzerinde odaklaşmıştır. Hilmi Ziya Ülken dışında hemen hiç kimsenin varoluşçuluğun etkisinden bahsetmemesi ilginç görünmektedir. Üstüne üstük Hilmi Ziya önceki yıllarda Marksizm üzerine, tarihî maddecilik üzerine reddiye yazmıştır. Düşünsel gelişim süreci üzerinde varoluşçuluğun belirgin bir etkisi vardır. Bu anlamda da sözü edilen dönemin siyasal mahiyetteki dergileri hakkında çalışmalar yapılırken kültür dergilerinin inceleme konusu yapılmaması manidardır. **Yön** dergisi üzerinde olduğu ölçüde **Pazar Postası**, **Yeni Dergi** ve **Papirüs** konusunda yorum yapılmaması anlaşılabilir bir durumdur. Kaldı ki, **Yeni Dergi** ve **Papirüs**'ün belirgin, ihmal edilemeyecek siyasal renkleri de vardır. Tam tarihini hatırlayamadığım **Yeni Dergi**'nin bir başka sayısında Sartre'la yapılan bir başka konuşmanın çevirisinde belki de Türkiye'nin konjonktürünün temel beklenti-

lerine uygun olarak Sartre Marksist değil marksian olduğunu söylemiştir. Türkiye'de toplumcu-gerçekçi edebiyatının önemli isimlerinden biri olarak addedilen Orhan Kemal de bu akım hakkında küfürle bezenmiş düşünceler beyan etmiştir. Bir kesimi itibariyle Türk aydınları varoluşçu yönelimin dışında kalmışlardır. Teorik düşünme eğiliminde olanlar da Sartre ve varoluşçulukta karar kılmışlardır. Az olmayan sayıda Türk entelektüelinin Marksizme yönelişinde varoluşçuluk bir ara durak olmuştur. Bunların çoğu da varoluşçuluk ile Marksizm arasında bir fark görmemiştir. Nitekim dönemin önemli entelektüellerinden birinin, Selahattin Hilav'ın çevirdiği önemli kitaplardan birinin **Marksizm ve Varoluşçuluk** olması tümüyle tesadüfi değildir. Varoluşçu Türk aydınlarının Marksizmle buluşmaları da benzeri bir zihniyetin sonucudur. 1950'li yıllarda 1940'lı yıllarda olduğu gibi Burhan Toprak misali Yunus Emre'ye yönelme türünden eğilimler belirmemektedir. Dönem edebiyatının bu tür konular üzerinde durmasının emareleri görülmemektedir. Örneğin, Sina Akşin'in 1945 sonrası Türk siyasal düşüncesi üzerinde dururken varoluşçuluktan bahsetmemesi, karşılaştırmak yakışık almaz ama Hilmi Ziya Ülken ile son dönem siyasetle meşbu aydınlar arasındaki temel farka işaret etmektedir. Bu durumun belirgin bir şekilde anlatılması gerekmektedir. Türkiye'de varoluşçuluktan Markizme yönelen aydınlar diğerlerini, özellikle de köy kökenli aydınları belirgin bir şekilde etkilemiş görünmektedirler. En azından, entelektüel olarak başat sayılabilecek bir konumda bulunmaktadırlar. Klasiklerin etkisi de belki varoluşçuluk dolayımıyla olmuştur.

Sartre'ın çevrildiği belirtilen konuşması aydının bağlanması üzerinedir. Sartre makalede belirgin bir biçimde aydının sosyal bağlantısının olmaması gerektiğini savunmakta, bunun gelişmiş Batı ülkelerinde böyle olduğunu belirtmektedir. Fakat bu görüşünün az gelişmiş ülkeler için geçerli olmadığını söylemektedir. Sosyal problemlerin yoğun, ekonomik adaletsizliğin ileri düzeyde olduğunu belirttiği bu ülkelerde aydının sosyal işlevinin olması gerektiğine işaret etmektedir: "Ama, birden anladım ki , yabancılaşma, insanın insanı sömürmesi, gıdasızlık gibi kötü-

lükler, bir lüks olan metafizik kötülüğü arkaya itti. Açlıktır kötülük bugün. Bir Sovyet vatandaşı, görevli bir yazar, bir gün bana şöyle dedi: 'Yeryüzünde herkes rahata ulaştığı zaman, insan'ın tragedyası başlayacak: sınırlılığı.' Şimdiden bunu düşünmek gereksiz... Ahlak gibi, edebiyatın da evrensel olması gerekir. Onun için de yazar çoğunluğun yanında yer almalıdır, iki milyar açın yanında, eğer herkese seslenmek, herkesçe okunmak istiyorsa. Bunu yapmadıkça seçkinler sınıfının hizmetindedir ve onlar gibi sömürücüdür. Büyük okur yığınının ulaşmanın iki yolu var yazar için: birincisi kimi memleketlerde sosyalist yazarların yaptığı gibi, halkı eğitmek amacıyla bir süre edebiyattan vazgeçmek... İkinci yol, ancak, bizim devrimci olmayan toplumlarımıza uygulanabilir, herkesin okuyacağı günlere hazırlanmak, sorunları en atak, en kaçamaksız biçimiyle ortaya koymaktır. Alain Badiou'nun 'Magestes'de yaptığı budur, bir temizleme bir arıtma amacıyla dili yargılıyor... Az gelişmiş bir memlekette Robbe-Grillet'yi okuyabilir miyim sanıyorsunuz? O kendinde hiç bir sakatlık görmüyor. Bence iyi bir yazar, ama rahata ermiş burjuvazi için yazıyor."⁵ Konuşmanın yaygın bir şekilde dikkat çekmesinin göstergelerinden biri de **Yeni Ufuklar** ve **Yeni Dergi**'de Vedat Günyol ve Murat Belge'nin çevirileriyle sunulmasıdır. Sartre'ın genel görüşleri yanında aydının işlevi konusunda söyledikleri de yankısını bulmuştur. Hatta bir nebze daha ileri gidip Gramsci'nin geleneksel aydın, organik aydın, özellikle de organik aydın anlayışının Türkiye'de yankı bulması bu nedenle olmuştur. Nitekim bağlı aydın, misyon sahibi aydın noktasından organik aydın noktasına ulaşmak hiç de zor görünmemektedir. Daha sonraki dönemin yerli düşüncede ısrarlı aydınlarının Gramsci'den kalkarak değerlendirme yapmaları ilginçtir. Aslında burada ifadesini bulan aydın tanımı Türkiye'deki geleneksel anlayışla uyuşmaktadır. Ancak Türkiye'de bu anlayışların revaç bulması daha çok Batılı referanslarla olmaktadır. Nitekim çoğu düşünceler de böyle bir dolayım la gündeme girmektedir. Yusuf Akçura'nın Türkiye'de önemsen-

5. "Jean-Paul Sartre'la Konuşma", çev. Murat Belge, **Yeni Dergi**, No:1, (Ekim 1964), s. 12, 13, 14.

mesi sürecini anlamaya çalışan bir makalede de belirttiği gibi, anlamlandırma denemesi Batılı etkileşimler çerçevesinde oluşmaktadır. Bir başka deyişle Sartre'ın düşüncelerinde kalkarak Türk aydınına rol biçmek son dönem Türk düşünce geleneği içinde hiç de aykırı görünmemektedir. Türkiye'de Sartre'ın bir somut davranışı bile yıllar sonra taklit edilmiştir. Bu aşamada birkaç ana noktaya temas etmek ve Türkiye'de bu durumun gündeme gelmesinin şartlarını derinlemesine düşünmek gerekmektedir.

Belki de bu nedenlerle tarih ve kültür sorunlarının gündeme girmesi son dönemlere kadar gecikmiştir. Tarih ve kültür odaklı ilginin oluşmaması, sorunları somut konular üzerinde yoğunlaştırmıştır. Zaten tarih ve kültür konusunun önemsenmemesi “Türkiye'ye yeni bir Türkiye kattık” propagandasının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Türkler gerçekçi oldukları için hep somut sorunlarla uğraşmışlardır, şeklindeki bir zihniyetin 1960'lı yıllar sosyalist anlayışıyla pek bir farkı yoktur. Mekanik, matematiksek kabullenimlerin gündemde olduğu bir dönemde farklılıkların öne çıkarılması gerçekleşmemektedir. Zaten sorunun matematiksel olarak anlaşılması da dönemin en önemli sosyoloğu olarak Mübeccel Kıray'ın görülmesine yol açmıştır. Nitekim o dönemlerde Türkiye'nin toplumsal yapısının özgünlüğünden bahsedenler “Biz bize benzeriz” eğiliminde oldukları düşüncesiyle eleştiriye tâbi tutulmuşlardır. Türk toplumunun farklılığına dair düşünce ileri sürenler yoğun eleştiriye muhatap olmuşlardır. Mübeccel Kıray da Osmanlı İmparatorluğu'nun, uzun süren tarihinin her aşaması itibarıyla, Batı feodalitisine benzediği şeklinde kaba bir değerlendirme yapmıştır. Söz konusu dönem farklılıkların değil, benzerliklerin öne çıkarıldığı dönemdir. Aslında iktisat ve siyasetten bahsedilince benzerliklerin altının çizilmesi kadar normal bir durum yoktur. Tarih ve kültürün vurgulanıp düşünülmemesi genel geçer değerlendirmelerin yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Batı toplumlarıyla Türk toplumunun hemen her niteliğinin benzeştiği konusunda ısrarlı olunmuştur.

Tarih ve kültürün gündeme girdiği dönemlerde bariz olarak özgünlük ve yerlilik sorunları ifadelendirilmeye başlanmıştır. Bir dönemler hemen her şeyin benzerliğinden bahsedilmesine mukabil artık yoğun bir şekilde farklılık ve özgünlükten dem vurulmaktadır. Ancak ortalıkta görünen durum bariz olarak dünya bütünselliği çerçevesinde bir özgünlük ifadesi olarak yer almaktadır. Bu anlamda yerel kültür ile yerli kültür arasında yapılan ayırımı dikkat etmek ve millî kültür kavramının özellikle kullanılmamasını doğru yorumlamak gerekmektedir. Farklı olan durum artık aşikâr olarak görünen farklılığın telaffuz edilmesi şeklinde anlaşılmıştır. Ekonomik farklılaşmanın merkez-çevre arasında ayrışması bir ülkenin ekonomik yapısının farklılığını dünya ekonomisi çerçevesinde mütalaa etmekle sonuçlanmıştır. Bu tür ifadeler de geçmiş dönemden farklı olarak geçmiş dönemin konularına yaklaşımı, bir somut örnek vermek gerekirse Osmanlı toplum yapısının yeniden değerlendirilmesini beraberinde getirmektedir. Daha sonraki dönemde de ekonominin önceliği bir kenara itilmekte ve kültürel farklılık üzerinde durulmaktadır. Bunun geniş çerçevesindeki anlamını Ayşe Öncü yabancı ülkeler sosyologları için yazdığı makalelerde doğru sayılabilecek bir biçimde ifade etmektedir. Bir döneme kadar Türkiye'de sosyolojinin gelişimini Andre Gunder Frank'ın, son dönem açısından da Foucault'nun belirlediğini saptamaktadır. Bir ölçüde de bu etkilenme sürecine girmeyen entelektüelin Güney'in entelektüeli olarak nitelendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu durum ister istemez bir başka gerçekliği ortaya çıkarmaktadır. Son dönemde kültürel farklılaşma da bir başkalığın değil, bir direncin değil, bir kültürel melezliğin işareti olarak anlaşılmaktadır. Andre Gunder Frank'ın bağımsız ekonomisi nasıl sonradan karşılıklı bağlantılı bir ekonomik ilişkiye dönüşmüşse, eski dönemin kültürel bağımsızlıkçılığı da bariz bir biçimde kültürel melezliğe dönüşmüştür. Dolayısıyla Doğu savunulacak bir kültür odağı olmak yerine egzotik bir görüntü olarak anlaşılmaktadır. Eski dönemin emperyalizmin gündümündeki kültüre tepkisi bırakılmıştır. Yalnız yeni dönemin temel özelliği Immanuel Wallerstein'ın portresi çizilirken tahlil-

lerde kültür boyutunun eksik olduğu şeklinde ifade edilmiştir: "Marksist bilim insanların hiçbir zaman kolayca ele alamadıkları konudur kültür. Wallerstein'a göre, farklı gelişim oranlarını açıklamak için çeşitli halklar arasındaki kültürel farklılıkları hesaba katmak gerekmez... Kuşkusuz, bu Weber'e bilinçli bir tepkidir; fakat zaman zaman biçimsiz bir muhakemeye de yol açar. Dünya-sistemi teorisinin en göze batan kusurlarından biri, ekonomik gelişmenin kabaca benzer kültürel geleneklere sahip geniş alanları, dünya sistemindeki güç ya da konum bakımından köklü farklılıklarına rağmen çok benzer biçimde etkilemesinin nedenini açıklayamamasıdır."⁶ Türkiye'nin entelektüel hayatının değişim dinamiğinin yollarından birini de burada görmek gerçekçi olabilir. Türkiye'de Wallerstein eksenli açıklama denemesi kültürel boyutlu açıklama yönelimine takaddüm etmektedir. Bu durum aynı zamanda son sıralarda Türkiye'deki düşünsel gelişimde Çağlar Keyder'in yapıtlarının neden önemini kaybettiğini açıklıkla gösterebilir.

Türk düşünce tarihinin geçmişine yönelme eğilimi de değişik bir özellik taşımaktadır. Öne çıkarılıp üstünde durulan entelektüeller Türkiye'de düşünce geleneğini anlamak bakımından önemlidir. Yakın dönem söz konusu edildiği zaman ağırlıklı olarak üzerinde durulup metinleri çözümlenmeye çalışılan iki entelektüel vardır. Bunlardan biri Prens Sabahaddin, diğeri de Ahmet Ağaoğlu'dur. Her ikisine yönelik ilgi de bir açıdan eşzamanlı görünmektedir. Sivil toplum yokluğuna ilişkin tespitin yorumu ile Prens Sabahaddin'in düşünce adamı olarak öne çıkarılması aynı döneme tekabül etmektedir. Prens Sabahaddin'in önemsenmesinin arkasında onun Türkiye'ye hedef olarak Büyük Britanya'yı göstermesi yatmaktadır. Prens Sabahaddin toplumsal yapının değişiminin sağlanması yoluyla Türkiye'nin tipik bir liberal ülke olabileceğini savunmuştur. Aslında bu yönelimin arkasında 1980'li yıllarda Türkiye'yi tipik bir Batılı ül

6. Charles Ragin ve Daniel Chirot, "Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi: Tarih Olarak Siyaset ve Sosyoloji", *Tarihsel Sosyolojik-Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 305.

keye dönüştürme özlemi yatmaktadır. Bir anlamda zamandan ve mekandan soyutlanmış bir tahlille karşılaşılmaktadır. Ancak o dönemde onların Türkiye'yi zamandan ve mekandan soyutlamış bir eğilimleri bulunmamaktadır. Ahmet Ağaoğlu'nu anlamaya çalışma denemesinin tam da aynı tarihlere rastlaması hiç de tesadüfî görünmemektedir. Prens Sabahaddin'e yönelik ilginin bir benzeri Ahmet Ağaoğlu'nu hedef almıştır. Kendi düşünsel serüveni çerçevesinde değerlendirilmek yerine Ahmet Ağaoğlu'ndan pür bir liberal yaratılmaya çalışılmıştır. Dikkat edilirse görülecek olan husus onların siyasal mücadele içindeki yerleri değil, muhayyel toplum tasavvurlarıdır. Bu nedenle Prens Sabahaddin'in siyasal mücadelelerine pek dikkat edilme-yip, muhayyel toplum hakkında söyledikleri esas alınırken Ahmet Ağaoğlu'nun en dikkat çeken metni olarak da **Serbest İnsanlar Ülkesinde** görülmüştür. Onun dışında Ahmet Ağaoğlu'nun, örneğin, daha önceki dönemde Türkiye'de yankı yapmış olan **Serbest Fırka Hatıraları** başlıklı kitabı hiç dikkat çekmemiştir.

Ahmet Ağaoğlu'na dönük ilgi de sivil toplum tartışmalarıyla doğmuş görünmektedir. Zaten İdris Küçükömer ve Şerif Mardin'in düşüncelerine yönelik ilgi olanların Osmanlı toplumunda sivil toplumun yokluğuna ilişkin tespitlerinden kaynaklanmıştır. Konunun belki de ilk defa gündeme getirilmesi bir dergide yayınlanan "Gecikmiş Bir Kitap Eleştirisi: Devlet ve Fert" başlıklı bir makaleyle başlamıştır. Eski dönemin temel özelliği olarak siyaset odaklı bu ve benzeri tarzdaki eleştirilerin Kemalizme yönelik eleştirel nitelikleri dolayısıyla dikkat çektikleri görülmektedir. Siyasal endeksli tahliller Türkiye üzerine bazı düşüncelerin ifadelendirilmesinin vesilesi olmaktadır. Bu nedenle düşünsel değişim ilk aşaması itibariyle siyaset endeksli olduğu için özgün bir biçimleniştikten bahsetmek mümkün olabilir. Ama zaman içinde mesele Prens Sabahaddin konusuna yaklaşım biçimine dönüşmüştür. Ahmet Ağaoğlu ile ilgilenme, memlekette pür liberal arama eyleminin yeni bir kilometre taşıdır. Son dönemin trendi bu yöndedir. Ana noktaları itibariyle Ahmet Ağaoğlu yazdığı zamandan ve mekandan soyutlanmaya çalışılmak-

tadır. Son dönemde Ahmet Ağaoğlu üzerine yapılan çalışmaların fazlalığı bir aşamaya kadar **Kadro** üzerinde gerçekleştirilen çalışmaların alternatifi olarak anlaşılmış ama daha sonra mahiyet değişmiştir.

Yakın yıllarda çelişkili olarak görünen bu iki tutum gündemdedir. Bir yönüyle hemen her şeyin zaman ve mekandan soyutlanması, telaffuz edilen düşüncelerin neye tekabül ettiğinin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Bu tarz bir yaklaşımın zaman içindeki doğrultusu sürekli değişmektedir. Bir başka yönelim de dünya bütünselliği çerçevesinde Türk toplumunun ve Türk kültürünün özgün yanlarını ortaya çıkarmaya dönük bir düşünce denemesidir. Bu denemede de düşünsel yönelimleri değişik, fakat toplum ve kültürün özgünlüğünde ısrarlı düşünce ve kültür adamlarının düşüncelerini tahrif etmeye yönelik bir tarz egemen olmaya başlamıştır. Rakamsal izah denemesiyle soyut Batı düşüncesine tutunmak, tekabül ettikleri somut gerçekliği benzeri şekilde tahlil etmek anlamında birbiriyle buluşmaktadır. Bu anlamda da eski dönemden itibaren Prens Sabahaddin, Ahmet Hamdi Tanpınar, Cemil Meriç, Niyazi Berkes, Hilmi Ziya Ülken, Kemal Tahir ve Ahmet Ağaoğlu gibi düşün adamları düşünceleri itibariyle bu yeni yönelimin tasallutu altındadır. Onların düşünceleri yeni yönelimlerin aksesuarları olarak kullanılmaktadır. Onların düşüncelerinin başkalaştırılması da bir anlamda mekandan ve zamandan soyutlanmak suretiyle ilk yönelimle buluşmakta değil midir? Yeni yönelim böylesi bir sonuçta somutlaşmaktadır.

Aslında son dönem Türk kültür hayatının, tüm emareler Kemal Tahir'le yeniden buluşmasını gerektirirken buluşmamasının nedenleri üzerinde durulmalıdır. Cemil Meriç ve Oğuz Atay'ın düşünceleri yoğunlukla tahlil edilmesine karşın onların Kemal Tahir karşısındaki ısrarlı olumlayıcı tavrı hiç dikkat çekmemiştir. Konuya sathi olarak bakan bir aydın, Sina Akşin bile Kemal Tahir'in düşüncelerini yeni baştan incelemeyi gerektirecek tüm şartların oluştuğunun farkındadır. Son dönem düşünce hayatı bir başka yönü itibariyle de özelliklerini koru-

maktadır. Yeni gelişmelerle iştigal edenler, yani başat eğilimin yandaşları ya da başat eğilimi saptamaya çalışanlar kendi ilgi alanlarının dışındaki gelişmelerden bihaber görünmektedir. Başat eğilimin ilgi odağının merkezindeki bir dergide, **Toplum ve Bilim**'de, onun dördüncü sayısında Baykan Sezer'in bir tespiti şimdiki tahlillerle hepten mi bağlantısızdır? Osmanlı toplum yapısının niteleniş şekli bugünkü toplum yapısına dair hiçbir etki taşımıyorsa salt akademik anlamda bir ilginin mantığı var mıdır? Ve döneminde dikkat edilmediği için kimsenin ilgisini çekmemiş bir başka saptama: Türkiye'nin dünkü ve bugünkü durumunu Doğu/Batı ilişkisi dışında anlamlandırmak mümkün müdür? Baykan Sezer de bu soruya olumsuz cevap veriyordu. Ama hemen herkes dün bunun mümkün olduğunu söylüyordu, bugün ise mümkün olmadığını. Tabii başka bir bağlam çerçevesinde.

Hilmi Ziya Ülken'in Türk Düşünce Dünyasındaki Özgün Konumu

Hilmi Ziya Ülken'in düşüncelerini zaman içindeki gelişmeler ve Türkiye'deki değişimler bağlamında anlamlandırmaya çalışmak doğru olacaktır. Çünkü onun yazdıklarına olan ilgi, dönemin öncelikleri çerçevesinde şekillenmiş, düşünceleri üzerindeki odaklaşmalar da dönem dönem farklılaşmıştır. Elli küsur yıl süren düşünce serüveninin süreklilik arzeden ve farklılık gösteren yönleri vardır. Bir sistem dahilinde düşünmesi, Türkiye'nin sorunlarıyla ilgilenmesi ve geniş ölçüde Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişimi konusunda duyarlı olması düşüncelerindeki sürekliliğe işaret etmektedir. Güncel gelişmeler, özellikle siyasal gelişmeler çerçevesinde yorumlandığı zaman ise değişiklikler daha bariz olarak öne çıkar. Onun düşünceleri de genellikle bu güncel siyasal boyutun dar çerçevesinde yorumlanmaktadır. Hilmi Ziya'nın eserleri kendi bakış açısından hareketle değerlendirildiği zaman da düşüncelerinin güncel boyutunu bir ölçüde göz ardı etmek gerekmektedir. Örneğin 1980 sonrası düşünce ortamını etkilediği, bazı aydınların onun düşüncelerine kısmen yakınlaştığı görüldüğünde, bu noktada güncelliği aşarak değerlendirme yapmak daha anlamlı olacaktır.

Hilmi Ziya'ya yönelik uzun süre var olan ilgisizlik, Türkiye'deki yapılan değerlendirmelerin somut tarihsel kesitlerle bağlantısızlığı nedeniyledir. Oysa sistemli bir biçimde düşünme denemesi ve Türkiye'nin somut gelişmelerine ilgi, düşünce adamını ister istemez Hilmi Ziya Ülken gerçeğiyle karşılaşacaktır.

Hilmi Ziya Ülken'in yazdıklarını ilgilendiği bilim dalıyla bağlantılı olarak değerlendirmek gerekir. Yıllar sonra günümüz akademisyenlerinin yönelmesi gerektiğini söylediği disiplinler-arası çalışmanın, bu akademisyenlerin yaptıklarından daha gelişkin biçimini, Hilmi Ziya Ülken'in eserlerinde görmek kabilidir. Felsefî bir bakış açısının varlığı ve sosyolojik tahlillerin tarihsel bir perspektife dayanması, onun çalışmalarında zamanımızın çoğu akademisyeninden daha gelişkin yaklaşımların bulunduğunu gösterir. Tarihsel sosyoloji denilebilecek bir akademik anlayışın Türkiye'deki belki de en mütakâmil çerçevesini onun yazdıklarında yakalamak mümkündür. Vaktiyle belirtildiği veçhile dönemin en etkin, başkalarını da etkilemiş entelektüel akademisyenleri üzerinde etkileri vardır.

Çalışmalarının en başından itibaren Ziya Gökalp konusunda eleştirel bir tutum takınmıştır. Ona yönelik eleştiriler ise, tabii siyasal düşünceleri nedeniyle daha yoğun eleştirilere maruz kalmış olmakla birlikte, daha çok felsefeci yönünü hedef almıştır. Örneğin Cemil Meriç ve Hüseyin Batuhan'ın eleştirileri daha belirgin olarak felsefeci kimliği dolayısıyladır. Aslında Hilmi Ziya Ülken'i hemen herkes felsefeci olarak nitelemiştir. Bu aslında onun metinlerini çok da doğru okumamak anlamına gelmektedir. Hilmi Ziya Ülken'in **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi** ve hatta **Şeytanla Konuşmalar** kitaplarını doğru okumak, hatta bundan öte onun hayatını doğru değerlendirmek, bu entelektüeli her şeyden önce sosyolog olarak nitelemeyi mümkündür. Hilmi Ziya Ülken Türkiye'nin tarihsel gelişimiyle sağlam bağlantılar kurarak önemli sosyolojik tahliller yapmıştır. Ama ne yazık ki metinleri ve sosyolog kimliği ile ilgili hâlâ basit değerlendirmelerin ötesine geçilememiştir.

Felsefeci olarak bakmak, kendisinin daha otuz beş yaşında yayınladığı kitabının önsözünde yazdığı gibi, değişiklikler üzerinde durmayı gerektirir. Ne var ki Türkiye'de değişik entelektüellerin metinlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmenin ciddi örneklerinin bulunduğu kolayına söylenemez. Bunun yanında onu sosyolog olarak değerlendirmek, değişiklikler yanın-

da sürekliliklerin altının çizilmesini de mümkün kılabilir. Hilmi Ziya Ülken'in üzerinde felsefeci olarak durmak, hep değişiklikleri gündeme getirmiş, bunun beraberinde olumsuz nitelermeler ortaya çıkmıştır. Hilmi Ziya Ülken'in sosyolog olarak kabullenilmemesinde, 1960'lı yılların sosyolojisinin fazlasıyla matematiksel nitelikler taşımasının payı vardır.

Bunun yanında, dönemlerin farklılıkları üzerinde durması, "tarihçilik" olarak nitelenmiştir. Yazılarında tarih meselesini en ileri noktalara getiren Hilmi Ziya Ülken, Cumhuriyet döneminde ziyade Osmanlı son dönemi üzerinde durmuştur. Değişik zaman kesitlerinde de bu tür belirgin tercihleri vardır. Daha 1930'lu yılların başlarında **Türk Tefekkürü Tarihi** kitaplarını yazmış, 1930'lu yılların sonlarında "Tanzimat'a Karşı" başlıklı makaleyi yayınlamıştır. Özetle, Hilmi Ziya Ülken'in bilimsel açıdan tarih ilgisiyle ve belirgin sosyolog kimliğiyle anılması gerçekçi görünmektedir.

1980'li yılların başlarında, düşünsel anlamda laik olduğu yönünde bir anlayış yaygınlaşmıştır. Böyle bir saptama, modernist-muhafazakâr ayrışması temel alınarak, esas olarak muhafazakâr olduğu kabulüyle ve belki de laik olmasının bu özelliğini değiştireceği düşüncesiyle yapılmaktadır. Hilmi Ziya Ülken'in bulunduğu yer konusunda dönemlere bağlı olarak değişik kanaatler oluşmaktadır. Onun eserleriyle ilgili dikkatin zayıflığı da bu husustaki muğlaklığı artırmaktadır. 1960'lı yılların mantalitesi çevresinde Hilmi Ziya Ülken'in modernist olarak nitelenmesi mümkün değildir. Sonraki dönemlerde de muhafazakâr olarak nitelenmesinin vasatı yok gibi görünmektedir. 1980'li yıllardan itibaren ise Türkiye'de yeni bir muhafazakârlık kavramı yaygınlaşmıştır. "Bürokratik muhafazakârlık" çerçevesinde ifadesini bulan bu kavram doğrultusunda Kemalist modernleşme projesi bile muhafazakâr olarak nitelenmektedir. Bu anlayış, zaman içindeki farklılıkları nazarı dikkate almadan, soyut bir tarzda son dönemin entelektüellerini muhafazakâr olarak vasıflandırarak eşitlemekte, böylece bu kavramı herkese uyan anlamsız bir kavram haline getirmektedir. 1960'lı yıllarda

neredeyse herkesi eşitleyen modernleşme kavramı ne ölçüde Hilmi Ziya Ülken'in düşüncelerini aksettiriyorsa, bugünün yaygın muhafazakâr kavramı da o ölçüde aksettirmektedir.

Hilmi Ziya Ülken'in düşüncelerini genel yaklaşımı ve somut ülke gerçeklerini gözönüne alarak dört bölümde değerlendirmek mümkün görünmektedir. Böyle bir açılım onun soyut yaklaşımlarını olduğu kadar ülke tarihi hakkındaki sosyolojik görüşlerini de ortaya koyacak mahiyettedir. Aslında bu dönemler arasında da kimi paralellikler, bakış paralellikleri yakalamak kabildir. Bu bakış paralellikleri arasında, yaşadığı her döneme kökten karşıtlık ya da yaşadığı her dönemin değerleriyle kökten barışıklık gibi bir durum söz konusu değildir. Her dönemin mevcut değerlerine yönelik mesafeli bir bakış söz konusudur. Ziya Gökalp'ten Şevket Süreyya'ya kadar çok sayıda entelektüelle polemige girmiş olması da durduğu yer konusunda bir fikir verebilir. Hilmi Ziya portresinde gelişmekte olan bir ülke entelektüelinin "medeniyetin yürüyüşü" sürecindeki arayışı öne çıkmaktadır.

Ancak "Suyu Arayan Adam"ın arayışındaki programlanmışlığı Hilmi Ziya'da bulmak düşünülmemelidir. 1930'lu yıllara, belki de Marksist olduğunu söylediği **Yirminci Asır Filozofları** kitabına kadarki süreç, memleket gerçekleri açısından ve soyut düzeyde bir arayış sürecidir. Ali Fuad Başgil'in anlatımı açısından bu iki durum iki ayrı düşünsel farklılaşmayı ifade eder. Kendi de **Yirminci Asır Filozofları** kitabına yazdığı önsözde, arayışının felsefi düzeyde belki de dolaylı olarak 1936 yılına kadar sürdüğünü belirtmiştir. 1936 yılı itibarıyla arayışın bittiği açık olarak anlaşılmaktadır. Belki de dünya olaylarını değerlendirme biçimi onu bu tarihe getirmiştir. Burada, Fransız entelektüel hayatının kendi entelektüelini getirdiği sosyalizmle buluşma sürecinin bir Türk versiyonunu ya da daha doğru ifadeyle Türkiye'ye yansımaları görürüz. Dünyadaki süreci algılama dinamiği onu Nâzım Hikmet'le dergi çıkarma projesine kadar götürmüştür. Nazım Hikmet derginin çıkmasına yakın tutuklanmıştır. İkinci dönemin başlangıcı ise belki de akrabası

Celal Benneci'nin tutuklanmasıyla. Bu dönemin sonunu, Soğuk Savaş'ın gelişimi getirmiştir. Üçüncü dönem ise 27 Mayıs hareketiyle sonlanmıştır. Bu hareketin ortaya çıkardığı düşünsel süreç, 1960'lı yılların belki de ilk üç yılından sonrası, yeni ve düşünsel anlamda son dönemin başlangıcı olarak görülmelidir. Her iki anlamda da muhafazakâr olarak nitelenmesinin nedenlerinin başında 1960'lı yılların başından itibaren şekillenip ülkeyi kaplayan sosyalist-Marksist eğilim ya da bir tür şekillenmemiş modernizm anlayışı gelmektedir.

İlk dönemdeki belirgin vasfı, **Türk Tefekkürü Tarihi** ve genel felsefik mahiyetteki kitaplarına yansır. Galatasaray Lisesi felsefe öğretmeniyken yazdığı soyut teorik metinlerle dikkat çekmiştir. Üniversite tasfiyesi ya da reformu sonrasında eserleriyle temayüz ederek üniversitede çalışmaya başlamıştır. Onu farklılaştıran bir başka önemli özelliği de Alman profesörlerin etkisinde kalmamış olmasıdır. Her dönem onun çizgisinde yeni bir durumu ortaya çıkaracak, fakat bu durum Türkiye'deki düşünce hayatının güncel eğilimleri bağlamında olmayacaktır. Örneğin, bir iki sene sonraki dönemde bir başka biçimde ünsiyet kazanacağı Marksist düşünce bağlamında ortaya çıkan Kadro hareketiyle düşünsel bir bağlantısı olmamıştır. Daha doğrusu **Türk Tefekkürü Tarihi** kitapları da dahil olmak üzere Türkiye'nin yakın dönem siyasi tarihiyle neredeyse hiç ilişkisi olmamıştır. Tarih Tezi konusunda yazdıkları da dahil olmak üzere yayınladığı metinlerin doğrultusu, dönemin temel eğilimiyle paralellikler arzettiğinde bile, arada bir mesafenin bulunduğu gösterecek mahiyettedir. Dönemin siyasal tercihlerinin dolaylı izlerini bile Hilmi Ziya Ülken'in metinlerinde bulmak o kadar kolay değildir. Güncel siyasetlerin izleri zaten hiç bulunmamaktadır. Bu tespit onun aktüel gelişmeler konusundaki yorumlarını daha iyi anlayabilmeyi mümkün kılar. Türkiye'nin somut siyasal durumuyla, oda teğet geçerek irtibat kurduğu metinler yazmayı olağanüstü önemseddiği romanlarıdır. Nitekim romanlardan birinde Marksist ortodoksiyi eleştirecektir. Ki tasarladığı romanların bir kısmını da yazmamıştır.

İkinci dönemi, soyutlamaları önemsemesi nedeniyle Marksizmle sonuçlanmıştır. Bu tür bir Marksizm, felsefi arayışının bir durağı olarak Leninizmde, Lenin'in felsefi konumlanışında somutlaşmıştır. Soyut-somut ve milliyetçilik-hümanizm çelişkisi/bağlantısı, onda en belirgin bir biçimde somutu gündeme getirmiştir. Akademisyenler neredeyse hiçbir şekilde Marksizmle ilgili değilken Marksizmle ilgilenmeye başlamıştır. Entelektüel olarak farklı yönlerinden biri de burada görülebilir. Bu dönemde çıkardığı **İnsan** dergisinde en geniş anlamda somuta, "**vâkıaya, müşahhasa, hakikiye**" gitmeyi önermiştir. Zaten dergi çıkarma eylemi memleket gerçeklerine yönelmesini beraberinde getirmiş, özgün bir felsefi ekol oluşturmayı amaçladığı bu dönemde "**Memleketi Tanımak**" başlıklı bir makale yazmıştır. Bu dönemde teorik açıdan Marksizmi anlamaya yönelirken, memleket realitesi ilk dönemine göre daha yoğun olarak gündemine girmiştir. Memleket realitesine olan ilgisi çerçevesinde başka tarzda da yorumlanabilecek olan "**Tanzimat'a Karşı**" makalesi bu dönemde yayınlanmıştır. Fakat dergideki bu metinlerde siyasal gelişmelerle bir bağlantı kurulmamaktadır. Belki de dönemlerin siyasal özellikleri gereği hemen her tarih kesitinde siyasetten önemli ölçüde uzak durmuştur.

Bunun yanında ülke gerçeğine yakınlığının en bariz göstergelerinden biri İslâm düşüncesiyle ilgisidir. Çok sonraları, 1990'lı yıllarda, bu konuyla ilgili bir-iki kitabı kendi görse anlam veremeyeceği yayınevleri tarafından yayınlanmıştır. Buna karşılık **Dini Sosyoloji** ve **İslâm Düşüncesi** kitapları 1960'lı yılların Marksist olarak nitelenen akademisyenlerini hiçbir şekilde ilgilendirmemiştir. Onun ötesinde 1940'lı yıllarda din sorununda köklü eleştiriler yöneltebilecek akademisyenler hiçbir şekilde bu konuya girmeyip, belki de rahat olabileceği düşüncesiyle eleştirilerini dil üzerinde odaklaştırmışlardır. Bu konuda Ali Fuad Başgil ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun kitapları örnek verilebilir. Başka şartların da etkisiyle dinin sosyolojik tahlili Türkiye'de geç gündeme girmiştir. Hatta Niyazi Berkes'in bu konuya ilgisinin on-on beş yıl sonra, Kanada'dayken oluşması ciddi bir örnek olarak tartışılmalıdır. Hilmi Ziya Ülken'in yaz-

dıklarına göre aykırı sayılabilecek bir örnek de Mümtaz Turhan'ın 1950'li yılların sonlarında yayınladığı, münhasıran din üzerine olmayan **Garphılaşmanın Neresindeyiz?** kitabıdır. Bu çerçevede Ayşe Rahşan Özberki'nin Hilmi Ziya'da din sorunu üzerine yaptığı çalışma olağanüstü önemlidir. Bu çalışma Hilmi Ziya Ülken'in meselenin özüne vakıf bulunduğunu göstermektedir. Hilmi Ziya'nın, Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmasının gerekçesini de burada bulabiliriz. 147'ler olayından, yani 27 Mayıs'tan sonraki üniversite tasfiyesinden sonra münhasıran bu fakültede din felsefesi dersleri vermiştir. Dönemin sol ve sağ tandanslı öğretim üyelerinden çok daha yoğun bir şekilde din olayının sosyolojik boyutuyla ilgilenmiştir. Din ve Osmanlı ilgisi onun tarih konusunda merakını, tarih üzerine yazma ısrarını da beraberinde getirmiştir. Bu unsurların birbiriyle bağlantısını ancak son dönem akademisyenler, onlar da ancak bir ölçüde kurabilmişlerdir.

İnsani Vatanperverlik ve Telifçiliğin Tenakuzları kitapları ne felsefî metinler ne de Hilmi Ziya Ülken metinleri olarak doğru düzgün değerlendirilmiştir. Bunlar temelde sathî çalışmalar olarak nitelenmektedir. Öte yandan bu kitaplarda tarih, neredeyse kimsenin dikkatini çekmediği bir dönemde, Hilmi Ziya Ülken'in metinlerinin en merkezî yerine oturmuştur. 1930'lu yılların sonlarında sosyo-ekonomik yapının evrenselliğine yaptığı vurgu, 1960'ların yaygın/etkin anlayışına öngelmektedir. Marksistlerin bile tarihi göz ardı ettiği bir dönemde, üçüncü döneminin merkezî metnini, bulunduğu düşünsel konumu doğru formüle etmeyi denediği **Tarihi Maddeciliğe Reddiye** kitabını yazmıştır. Bu kitapta, Türkiye'deki somut gelişmelerle ilgilenmek yerine Marksizmle felsefî ve teorik düzeyde hesaplasmaya çalışmıştır. Bu hesaplama eylemi üzerine ciddi bir şekilde düşünülmemiş, **Tarihi Maddeciliğe Reddiye** kitabı üzerine şimdiye kadar ciddi, kapsamlı bir değerlendirme yayınlanmamıştır. Oysa Marksizm ve Marksizme eleştirel bakış biçimi, bu kitabın ortaya koyduğu ciddiyetle hiçbir dönemde ele alınmış değildir. Marksizme yönelik eleştirilerin düzeyini herkesin ve bu arada

Vedat Türkali'nin bile anti-Stalinist olmasını hesaba katarak değerlendirmek anlamlı olabilir.

Hilmi Ziya Ülken'in bu hesaplaşmasının ekseninde, diğer bazı Türk akademisyenlerin gündemiye daha geç bir dönemde giren bir önemli Batılı düşünce adamı, Joseph Schumpeter bulunmaktadır. Sonradan Şerif Mardin ve Sabri Ülgener J. Schumpeter'den çok etkilenmiştir. Bunun yanında Hilmi Ziya'nın üçüncü dönemini bir değişiklik işareti olarak algılamak yerine bir süreklilik olarak görmek de mümkündür. Ortodoks Marksizme eleştirisi incelendiğinde, Marksizmden ziyade ortodoksluğun eleştirildiği anlaşılır. Bu durum da ağırlıklı olarak düşüncesindeki sürekliliği göstermektedir. Sadece Marksizm bağlamında değil, diğer bağlamlarda da fikrinin fazla değişmemiş olduğu, dikkatli bakıldığında görülecektir.

1950-1960 yılları arasındaki dönemdeyse zaten çok daha aykırı yönelimlerin gündeme girdiği görülür. Sol yayınların bittiği, ismi sosyaliste, komüniste çıkmış insanların neredeyse hiçbir metin yazmadığı dönemde **Tarihi Maddeciliğe Reddiye** kitabını yayınlamanın yanında yoğun bir şekilde yazmış ve esasen soyut düzeyde meselelerle uğraşmıştır. Nitekim onun belki de en soyut metni **Tarihi Maddeciliğe Reddiye** 'dir. Konulara yaklaşımında bir teorik süreklilikten bahsetmenin en belirgin işaretini **Millet ve Tarih Şuuru** kitabında yakalamak kabildir. Bu kitaptaki kimi yaklaşımları Marksizmden uzaklaşışının en belirgin kanıtını sunar. Bu kitapta, çok önceden, ta 1920'li yıllarda ve 1938'de yayınladığı bazı makaleleri, dünyanın yeni bir açılıma yöneldiği bir dönemde de benimsediğini belirtecek bir tarzda sunmuştur.

Marksizm konusundaki tabiri caizse akademik ilgisi ise sürekli olmuştur. **Adımlar** dergisinin daha yüksek bir düşünsel düzeyi işaret ettiği, buna mukabil **Yurt ve Dünya** dergisinin "militan" olduğu yönündeki nitelemesi, bu konuda bilimsel yaklaşımlara bir ölçüde de olsa açık olduğunu göstermektedir. 1960'lı yılların ortasında tıpkı daha önceki dönemlerde olduğu gibi Marksizme bir ölçüde akademik bir sorun olarak bakmıştır.

Soğuk Savaş yıllarında Marksizmi felsefî bir perspektifle değerlendirdiği gibi 1950'li yılların ortalarında **Dünyada ve Türkiye'de Sosyoloji Öğretimi ve Araştırmaları** kitabında da Marksizm akademik bir mesele olarak anlaşılmıştır. Tıpkı 1966 yılında yayınlanan **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi** kitabında olduğu gibi, 1965 yılında yayınlanan **Siyasi Partiler ve Sosyalizm** kitabında da sosyalizm akademik bir sorun olarak kabullenilmiştir. Bu yaklaşımın nedenlerinden biri de sosyalizmin bir ölçüde J. Schumpeter'in yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmesidir. Onun yazdıklarının önemli bir işaret vasfı taşıdığının göstergelerinden bir başkası da, Şerif Mardin'in Ortadoğu ve Türkiye'de sosyolojinin gelişimini çözümlemeye çalışırken 1940 yılından itibaren Hilmi Ziya Ülken'in **Sosyoloji** dergisini temel ölçüt olarak kullanmasıdır.

Aynı yıllarda, 1950-1960 yılları arasında Hilmi Ziya Ülken **Yeni Sabah** gazetesinde genel mahiyette düşünsel makaleler yazmıştır. Bu dönemde özellikle **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi** kitabında altını çizdiği tespitler, ne ölçüde nesnel davrandığının en güzel göstergesidir.

Çoğu kesimden entelektüelin hemen her dönemde özgürce yazmasına mukabil Hilmi Ziya Ülken hiçbir dönemde kendisini tamamen özgür hissetmemiştir. Bugünün ve değişik dönemlerin muhafazakârlarının ve modernleşmecilerinin Hilmi Ziya Ülken konusunda bigâne kalmaları bu bakımdan da anlaşılabilir bir durumdur. Onun çalışmalarının genel, kapsayıcı mahiyetine dikkat edilmemesi ve **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**'nin ana ekseninin anlaşılmayışı dönemin temel özelliklerini yansıtır görünmektedir. Türkiye'de toplumsal yapı tartışmalarında dikkatler ne yazık ki hiçbir zaman ve özellikle 1960'lı yıllarda Hilmi Ziya Ülken'e yönelmemiştir. Oysa bilumum akademisyenler toplumsal yapı konusunda duyarsızken Hilmi Ziya Ülken, Mustafa Akdağ'ın daha yayınlanmamış kitabının temel yaklaşımlarına ilgi duymuştu. Ayrıntılara dikkat eden yorumlar diğer entelektüellere kıyasla Hilmi Ziya Ülken'in metinlerinde çok daha fazlasıyla mevcuttur.

Eylemsizlik herkeste mükemmelliyet arayışına yol açarken, Hilmi Ziya Ülken'in Yıldız Sertel'e verdiği araştırma iznini mizahi bir şekilde iptal ettirmesi aşırı bir tepkiye neden olmuştur. Durum tıpkı tabii mizahi anlamda Mübeccel Kıray'ın 1960'lı yıllarda Hilmi Ziya Ülken hakkında 1950'li yıllara dair anlattıklarına benzemektedir.

Son döneminde yazdığı metinler bütünsel bakış açısının izlerini taşımaktadır. Türkiye'de düşünce hayatında 1960'lı yıllardaki açılımın, dinamizm görüntüsü altındaki tikanıklığın benzerinin 1940'lı ve 1950'li yıllarda da yaşandığı aşikâr görünmektedir. Hilmi Ziya Ülken bu tikanıklığın bunaltıcı ortamından yoğun olarak etkilenmiştir. Hilmi Ziya, bir dönemin sosyalisti, Sosyalist Kültür Derneği Üyesi, **Tarihî Maddeciliğe Reddiye** kitabının mehtiyecisi Cahit Tanyol'un -bugün Hilmi Ziya Ülken'e “filozof” diyen profesörün - ihbarı sonucu olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki görevinden alınmıştır. Bir sene sonra 147'lerin görevlerine iade kararı verilmesine karşın, İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine dönmemiştir. Bu tecrübe Hilmi Ziya Ülken'in 1960 yılı sonrası düşünsel ortamla bağlantı kurmasının önünde bir engel oluşturmıştır. O dönemde sosyalizm rüzgârının ortaya çıkardığı endişe bir kesim üzerinde etkili olmuştur. Söz konusu ortam değişik düşünceler ortaya koyan, üreten insanların kendilerini özgür hissetmelerinin de önünü kesmiştir. **Tarihî Maddeciliğe Reddiye** kitabının yazarı olarak bilinmesi de yazdıkları üzerinde durulmasının önünde önemli bir engel oluşturmıştır.

Belki, kayınbiraderi Celal Benneci dolayısıyla TKP ile bağlantılandırılabilceği endişesi de, Hilmi Ziya'nın daha soyut konulara yönelmesinin bir vesilesini oluşturmıştı. Celal Benneci'nin hayat hikâyesiyle Hilmi Ziya Ülken'in düşünce serüveni arasında bağ kurmak, Hilmi Ziya'nın düşünce dünyasının anlaşılmasını kolaylaştırabilir. Bunun yanında bazı insanların yaşadığı trajedi Hilmi Ziya Ülken'in kişisel hayatının ve düşünsel dünyasının kapısını aralamanın yollarını açabilir. Bu gruplardan biri, Muzaffer Şerif Başoğlu, Niyazi Berkes ve Per-

tev Naili Boratav'dır. Özellikle de sonuncusunun akademik serüveni düşünce hayatının ne tür sorunlarla yüklü olduğunu Hilmi Ziya'ya göstermiştir. Bu konuyla ilgili düşüncelerini doğrudan pek belirtmemişse de memleketin düşünce hayatı içinde bu kesimin durumunu yorumlamaktan geri kalmamıştır. Ayrıca Hasan Âli Yücel – Kenan Öner davasının memleket düşünce hayatını küçültücü tanıklıklarla vasat hazırladığını söylemiştir. Bu sözler Hilmi Ziya Ülken'in memleketin genel durumundan, memleketin ruhundan haberdar olduğunu gösterir.

Bir de akademik hayatı net olarak anlamayan sosyal bilimcilerin Hasan Tanrıkut'un yaşam serüveninin Hilmi Ziya Ülken üzerindeki etkilerine yaklaşımları olağanüstü ilginç görünmektedir. Bunun için, bir dönemin ortaöğretim yurtbilgisi öğretmeni Hasan Tanrıkut'un siyasetle bağlantılı sosyolojik mahiyetteki metinlerini anlamak gereklidir. Hasan Tanrıkut'un düşüncesi-nin ve bunu biçimlendirdiği yaşantısının Hilmi Ziya Ülken üzerindeki etkisini sorgulamamak anlaşılır bir durum değildir. Belki, Aziz Nesin ve Attilâ İlhan'ın konunun bir yönünü algılamaları bir ölçüde makul görülebilir. Ancak konuyla ilgili sosyal bilimciler bu yazıda belirttiğimiz değişik kişisel bağlantıları bir biçimde fark ederek Hilmi Ziya Ülken'in düşünce atmosferini, haleti ruhiyesini gerçeğe daha yakın bir şekilde ifade edebilirlerdi. Bütün bunların ötesinde sosyal bilimciler Türkiye'nin toplumsal gerçekliklerini gözden kaçırdıkları için Türkiye'de sosyolog olmanın ortamını yeterince değerlendirememişlerdir.

Türkiye'de sosyologların önemlice bir kesimi, Türkiye'de sosyolojinin, Amerika'da doktora yaptıktan sonra Türkiye'ye gelen sosyologların etkisiyle başladığını düşünmüşlerdir. Önemlice bir bölüm sosyolog da Türkiye'de yabancı akademisyenlerin yanında yetişmiştir. Türkiye'de üniversite anlayışına 1930'lu yıllarda Alman bilim adamları tarafından yapılan katkı bir anlamda belirleyicidir, bir anlamda da abartılmıştır. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve O. Lacombe'un durumu belirgin bir açıklayıcılık işlevi taşır. Hilmi Ziya Ülken'in bu tür etkilenimler altında kal-

diğından bahsedilemez. Türkiye'de sosyolojide belirgin gelenek sosyolojiyi açıkça kendileriyle başlattıkları için bu bilimsel çalışmanın geçmişine, daha genel anlamda da tarihe dair bir kaygı gütmemekte; geçmişte yapılanın sosyoloji değil "Sosyal Felsefe" olduğunu söylemektedirler. Mübeccel Kıray'ın Ziya Gökalp hakkında bir paragrafta altı yanlış yapması da bu nedenden dolayıdır. Hilmi Ziya Ülken ise hemen her metninde Türkiye'de sosyolojinin geçmişinin ve bunların bize getirdiklerinin, birikimimize kattıklarının öneminden bahseder. Diğerleri Prens Sabahaddin ve Ziya Gökalp hakkında zaman zaman nötr sayılabilecek bir tavır sahipleri Hilmi Ziya Ülken köşeli değerlendirmeler yapmıştır. Bu yaygın eğilim karşısında Şerif Mardin'in bir yorumunda ortaya koyduğu, düşünsel gelişmelerin sadece dış etkenlerle açıklanamayacağı anlayışı önemlidir. Şerif Mardin Batılı kavramların belirleyici olmasına karşın 1940'lı yılların başından 1960'lı yılların sonuna kadar Türkiye'de sosyolojiyi Hilmi Ziya Ülken'in şekillendirdiğini ifade eder. Türkiye'de sosyolojinin gelişmesinin ölçütünün Hilmi Ziya Ülken olduğuna açıkça dikkat çeker.

Düşünce hayatını düşüncenin doğrultusu ve siyasal içeriği ölçütüyle değerlendirmek Hilmi Ziya Ülken'e göre doğru değildir. Hilmi Ziya Ülken'in düşüncelerini en yanlış yerinden değerlendirmek ancak bu suretle mümkün olur. Nitekim Hilmi Ziya Ülken de **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi** kitabında düşünce adamları hakkında kendi yargılarını öne sürmek yerine objektif olmak adına onların kendilerini konuşturmayı deneyeceğini söylemiştir. Bu tercih, çalışmasının önemli bir özelliği olarak tebarüz eder. "Hasbî Tefekkür" nitelemesini, bu nedenle, onu tanımlamak için en iyi değerlendirme olarak kabullenmek gerekecektir.

Hilmi Ziya Ülken'in temkinliliğinin nedenlerinden biri, hiç şüphesiz bilgisinin, düşüncesinin derinliğidir. Erol Güngör'ün de büyük bir yetkiyle söylediği gibi bilim anlayışının bütünsel anlamda hasbî bir tarafı vardır. Bu durum, yazdıkları aynı sıralarda yayınlanan Niyazi Berkes ve Mümtaz Turhan'ın metinle-

riyle karşılaştırıldığı zaman daha fazla belirginlik kazanır. Bunun dışında temkinliğini ülke şartlarını bilen bir entelektüelin temkinliliği olarak telâkki etmek gerekmektedir. 1940'lı yılların ortalarında, hatta 1936 yılına gelene kadar bir temkinlikten bahsetmek anlamlı değildir. O dönemde üniversite içinde kendini Leninist bir yana Marksist olarak niteleyen akademisyen ve entelektüel yoktur. Ancak Hilmi Ziya o dönemde Ortodoks Marksizmi eleştirmiştir. Hiçbir dönemde hiçbir fikri mutlak anlamda kabul etmiş görünmemektedir. Onda otuzlu yılların ortalarından itibaren bir tür düşünsel istikrarın belirginleştiği söylenmelidir. Daha sonraki dönemlerde **İnsani Vatanperverlik** ve **Aşk Ahlakı** kitaplarını yayınlasa da düşünsel süreklilik 1930'lu yılların ilk döneminden itibaren devam eder gibi görünür. Ülkenin siyasal anlamdaki istikrarsızlığı da 1940'lı yılların sonlarından itibaren belirmiş; Soğuk Savaş, DP iktidarı, 27 Mayıs askerî müdahalesi ve 1960'lı yıllardaki Marksizm rüzgârı yaşanmıştır. Siyasetin doğrudan şekillendirdiği dönemin düşünsel anlamda belki de en istikrarlı yazarı ise Hilmi Ziya Ülken olmuştur.

İktisat Eksenli Bir Anlatımdan Kültür Eksenli Bir Anlatıma – Türk Düşünce Dünyasının Gelişim Seyri Üzerine Bazı Düşünceler

Türkiye'nin toplumsal yapısının evrimi konusundaki düşün-
sel tartışmaların üç dönem üzerinde yoğunlaştığını düşünmek
gerekmektedir. Bu dönemlerin dışında da tartışmalar olmuştur
ama üç dönem hakkında tartışmalar daha öğretici olmuş ve
başka alanlardaki bilgilenmemizi artırmıştır. Bir de bu tartış-
maların yoğun bir biçimde 1960'lı yıllarda yaşanmış olması da-
ha önceki dönemde toplumsal yapı üzerinde tartışılmadığı an-
lamına gelmez. Aynı zamanda toplumsal yapı söz konusu edil-
diğinde tartışmaların 1960'lı yıllarda yapılmış olmasının bir an-
lamı bulunmaktadır. Genellikle yanlış olarak da olsa 1960'lı yıl-
lar bir tarz milat olarak anlaşılmıştır.

Bir kere özellikle sol düşünce geleneği içinde Osmanlı üze-
rine düşünmek eğilimi yoktur. Gelenekçi – muhafazakâr dü-
şünce eğilimi içinde de Osmanlı'nın öne çıkmış sayılabilecek
yönü yoktur. Daha yakın zamanda bir kısım ansiklopedilerde
Osmanlı hakkında bildiklerimizin sınırlı olduğunun söylenmesi
konu hakkında tahlillerin yeterince gelişmediğinin önemli öl-
çüde açık olduğunu göstermektedir. Bu aşamada üzerinde du-
rulacak nokta sadece Osmanlı klasik dönemi ve ondokuzuncu
yüzyılın değil, 1940'ların ve 1920'lerin tartışılmasının da çok ye-
ni, oldukça yeni olduğudur. Bunun iki işaretini bulmak müm-
kündür. Bunlardan biri Kemalizm eleştirisinin de oldukça geç
başlamış olması, ikincisi de özellikle belli bir dönemde Türki-

ye'de düşüncenin başlangıç yılı olarak 1960'lı yılların gösterilmesidir. Osmanlı'ya dönük tartışmanın 1960'lı yıllarda başlaması da bu genel çerçeve içinde bir anlam ifade eder. Belki milat olarak 1960'lı yılların işaret edilmesi, uzun yıllar Türkiye'de özellikle 1960'lı yıllar düşünen kuşağı için kopuş ve süreklilik tartışmalarının fazla ne kelime hemen hiçbir anlam ifade etmediğini göstermektedir.

Nitekim 1960'lı yıllarda Türkiye'de belli bir kesimde Osmanlı tartışmaları Osmanlı'ya yönelik bir ilgiden, bir merakтан ziyade Fransa'da beliren ATÜT, Asya Tipi Üretim Tarzı tartışmalarından kaynaklanmıştır. Marksizm içinde bir tartışma olmasa, bu tartışmanın Türkiye'ye yansması belki de mümkün değildir. Ancak burada bir ölçüde ileri gidilmiş ve Osmanlı toplumunun en azından klasik dönemi itibariyle Asya Tipi Üretim Tarzı çerçevesinde yorumlanıp yorumlanamayacağı düşünülmüştür. Fakat bu noktada belki de mekanik olarak Osmanlı toplumunun bu modele uyup uymadığı sorgulanmış, bu modele oturtulamayacak yönlerinin olup olmadığı genellikle tartışılmamıştır. Modele uyup uymadığı da neredeyse sadece toprak mülkiyeti, tarım toprağında özel mülkiyet çerçevesinde tartışılmıştır. Bu tartışılma serüveninde de envanteri sunanlar daha sonraki dönemde sadece önemli Osmanlı tarihçileri olarak değil, önemli tarihçiler olarak da nitelenmemişlerdir. Halil İnalcık'tan Fuad Köprülü'ye kadar birçok tarihçiden yalnız ve sadece Osmanlı toplumsal yapısı konusunda bilgi derlemek, o da gene sadece ekonomik özellikleri konusunda bilgi derlemek için yararlanılmıştır. Örneğin, önceden ve hâlâ hiçbir Türk entelektüeli belki Halil Berktaş'ın Fuad Köprülü konusunda belirttiklerinin ötesine geçecek bir şekilde I. Wallerstein'in Halil İnalcık hakkındaki nitelemeleri düzeyinde herhangi bir Türk tarihçisi konusunda değerlendirmede bulunmamıştır. Tarihçiler hakkındaki nispeten olumlu nitelemeler daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Tarihçilerin metinlerinden kalkarak Osmanlı hakkında özgül tahlillere yönelme gibi bir eğilim hiç belirmemiştir. 1960'lı yıllarda klasik Osmanlı tarihçilerinin yazdıkları üzerine

Kemal Tahir ölçüsünde yönelen ve odaklaşan hiçbir entelektüel yok gibi görünmektedir.

1960'lı yıllarda Osmanlı üzerinde ATÜT'ü esas alarak düşünmeye yönelmenin, Türkiye'de bu noktada bir entelektüel cesaret göstermenin nedenlerinden biri de sosyalist dünyada ATÜT konusuna yaklaşımın bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Daha sonra Stalin'in ATÜT konusundaki, daha doğrusu tarihsel maddecilik konusundaki kitabı yayınlandığı zaman ATÜT konusuna benimseyici bir şekilde yaklaşmak daha da zor olmuştur. Bir de Türkiye'de o dönemdeki toplumsal yapı tartışmaları Batı Avrupa'daki düşünsel metinler tarafından değil, Sovyetler Birliği'nde gelişen düşüncelerin etkisiyle şekillenmiştir. Muhtemelen bu nedenle sosyalist devrim, demokratik devrim tartışmalarının, iki konumundaki siyaseten duyarlı düşün odakları da ATÜT tartışmalarına eleştirel ve mesafeli bakmışlardır. Hatta ATÜT tartışmalarına eleştirel bakış ve önemsememe hali de günümüzdeki başka etkenler yanında bu somut tartışmanın bugünkü izdüşümlerinden, o iki bakış açısının bugün de etkili olmasından kaynaklanmaktadır. Sorunu aşağıda izah edilebilecek bir başka yaklaşım şekliyle de birlikte düşünmek mantıklı görünmektedir.

ATÜT tartışmalarının 1965'teki biçimlenişi öncesinde özgüllük ve evrensellik tartışmaları ortaya çıkmıştır. ATÜT tartışmalarının gelişim seyrini de önemli ölçüde bu evrensellik ve özgüllük tartışması şekillendirmiştir. Bu yazılardan cevap özelliğini taşıyanı hemen herkes bilir de esas tartışmayı başlatan yazıyı neredeyse kimse bilmez. Ancak her iki yazı da aynı dergide, **Yön**'de yayınlanmıştır. İlk yazıda Cahit Tanyol Türkiye'de kapitalizmin gelişiminin özgün, Türkiye'ye has çizgiler taşıdığını ifade etmiştir. Buna cevap olarak da Behice Boran iki sayı süren yazısında toplumlar arası farklılığın olmadığını, Türkiye'nin de toplumsal yapısının feodal olduğunu ve bu özelliği itibarıyla Batı feodalitesine benzediğini, tek farklı yanının da merkezi feodalite olarak nitelenmekle anlaşılabileceğini ifade etmiştir. Za-

ten kendisinin sosyolog kimliğini bariz olarak ortaya çıkararak sosyologların benzerlikler buna mukabil tarihçilerin farklılıklar üzerinde durduklarını söylemeye çalışmıştır. O dönemde sosyologluk daha itibarlı bir akademik alanken tarihçilik bir tür muhafazakârların, bugünle ilgisi olmayan akademisyenlerin alanı olarak anlaşılmıştır. Daha doğru ifadeyle o dönem toplumculuk olarak nitelenen eğilim içinde olduğu varsayılan hemen hiç kimse Cahit Tanyol'un düşüncelerinin daha sağlıklı olduğu şeklinde bir düşünceyi savunmamıştır. Belki de bu düşüncenin yarattığı gerilim sonraki dönemlerde kendisini rahatsız etse de 1960'lı yılların ortalarında Cahit Tanyol'u düşünsel anlamda Kemal Tahir'in yanına yaklaştırmıştır. Buna mukabil Behice Boran hemen her toplum birbirine benzer mantığıyla düşünsel anlamda birbiriyle uyumsuz entelektüelleri bile birbirine yaklaştırmıştır. 1969 yılında Mübeccel Kıray "Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi" başlıklı metninde Batı feodalitesiyle Osmanlı toplumsal yapısı arasındaki benzerliği abartarak neredeyse özdeşlikten söz etmiştir. Gene aynı çerçevede yorumlanmak üzere Halil Berktaş 1983 yılında yayınlanmaya başlayan **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**'nde toplumların birbirine benzerliği üzerinde durmuş ve Osmanlı toplumsal yapısının Batı feodalitesinden hiçbir farkının olmadığını ifade etmiştir. Bunun ötesinde entelektüellerin Osmanlı toplumsal yapısı konusundaki tutumlarını esas alarak, sadece bu konudaki yaklaşımlarına bakarak Türkiye'deki düşünsel farklılaşmayı anlatmayı denemiştir. Bir başka şekilde anlamlandırmak yeğlenirse Türkiye'de temel düşünce ayrışmasının kriterini ATÜT'e karşı eleştirel duruşta bulmuştur. Demek ki ATÜT özellikle eleştirel bakanların yaklaşımları esas alındığında Türkiye'de entelektüel ayrışmanın en önemli kriteri olarak nitelenmiştir. Ve bu anlamda özgünlük ve evrensellik tartışmasıyla ATÜT tartışması bir yerde örtüşmüştür. Özellikle de ATÜT tartışmasına dar bir çerçevede, sadece bir uyarlama sorunu olarak bakmayanlar Osmanlı toplumu konusunda daha derinlikli tahlil yapmışlar; Osmanlı üzerine metin yazarken ise

aslında yazdıkları dönemdeki Türk toplumu üzerine metin yazdıklarını, düşündüklerini unutmamışlardır. Bu hiçbir biçimde unutulmaması ve sürekli vurgulanması gereken bir husustur. Tarih yazarken bugün hakkındaki perspektif hiç unutulmamıştır. Ancak eskiden benzerlik üzerinde duranlar eski düşünceleri konusunda pek değil hemen hiç duyarlı görünmemektedirler. Ve sadece Osmanlı toplumunun bir dönemi hakkında düşüncelerini değil, o dönemdeki düşüncelerinin hemen tamamını unutmüş görünmektedirler.

Toplumsal yapı üzerindeki tartışmalar bir dönem de, ki Osmanlı toplumsal yapısının tartışıldığı dönemde de XIX. yüzyıldaki yapıyı da kapsayacak şekilde devam etmiştir. XIX. yüzyıl hakkında tahlil yapılırken düşünsel ortam iki yönü itibariyle gündeme gelmiştir. Bunlardan biri eski tartışma biçimiyle bağlantılıdır. Osmanlı klasik dönemi hakkında ATÜT nitelemesinde bulunanlar artık Osmanlı toplum yapısının feodalleştiğini ve bu anlamda Batı toplumlarıyla temelde bir farkının kalmadığını ifade etmişlerdir. Bu doğrultudaki farklılaştırma eğilimleri hiç de az görünmemektedir. Dönemin aydınlatılması bir ölçüde Batıdan farklılık üzerine bina edilmiş olsa da 1908 devriminin Lenin tarafından burjuva devrimi olarak nitelenmesi ve bunun **Devlet ve İhtilal** kitabında, Türkiye’de bir zamanlar çok okunan kitapta ifadelendirmesi yaygın olarak benimsenmesini beraberinde getirmiştir. Ancak bu aşamada iki hususa daha dikkat etmek gerekmektedir. Sorunun çözülmesi haliyle dönem üzerinde derinlikli olarak durarak gerçekleşmemiş Behice Boran’ın daha önce de bahsedilen evrensellik vurgulu yaklaşımı dolayısıyla olmuştur. Bir de o dönemde Batı ile entegrasyon biçiminde değil Batının sömürgesi ve yarı sömürgesi olduğu, Türkiye’nin bu durumda olduğu anlayışıyla mesele çözümlenmiştir. Bu noktada o dönemin Behice Boran’dan Doğan Avcıoğlu’na kadar bütün aydınları Osmanlı son dönemi konusunda daha sınırlı bilgi sahibidirler. Ve bunların konu hakkındaki bilgileri daha sonra yazdıkları kitaplarda genişlemiş ve Türkiye hakkındaki tahlilleri derinleşmiştir. Bu aşamada dikkat

çekebilecek bir diğer unsur da yaklaşım biçiminin değişmesi ve dünya sistemi çerçevesinde meselelerin ele alınmaya başlanmasıdır. Zürcher de dahil dünya sistemi esas alınarak yapılan çalışmaların konu üzerinde daha derinlikli tahlillerle yazıldığı şeklinde bir genel kanaat oluşmuştur. Ancak bu genel kanaat çerçevesinde yazılan metinler Türkiye'nin özgüllüğünden bahseder olmuşlardır. Bu anlamda yorumlanabilecek bir husus da sonradan o tür nitelemelerden vazgeçse de önceleri Çağlar Keyder'in de Osmanlı toplumsal yapısından söz ederken ATÜT kavramını kullanır olmasıdır. Daha sonraki dönemlerde ekonomik etkenlerden kaynaklanan özgüllük vurgusu bir süre de olsa kendini hissettirmeye devam etmiştir. Biz bize benzeriz mantığı her dönemde yoğun bir eleştirelilik çerçevesinde mütalaa edilmiştir. Üzerinde durulmak gereken bir başka husus da sömürgeleşme ya da yarı sömürgeleşme süreci olarak kendini hissettirmiştir. Yaygın ve ortalama olanı yansıtmaması anlamında Tevfik Çavdar'ın **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu** kitabı, 1970 yılında yayınlanan kitabı önemlidir. O dönemde, tam o sıralarda Kemal Tahir'in Türkiye'nin hiçbir dönemde bağımsız devletini kaybetmediğini söyleyerek sömürge ve yarı sömürge kavramının kullanılmaması gerektiğini belirtmesi ayrıksı bir yaklaşım olarak çarpıcıdır. Ancak Türkiye hakkında özgül tahlil yapmayı deneyen **Kadro** ve **Yön** dergisi çevresindeki entelektüeller de olağanüstü rahat bir şekilde Türkiye için de geçerli olmak üzere sömürge ve yarı sömürge kavramını kullanmışlardır. Bu kavramların kullanılmamaya başlanması ancak Batı sosyal bilim literatüründe sömürge ya da/ ve de yarı sömürge kavramıyla Osmanlı toplumunun tahlil edilemeyeceği anlayışının kökleşmesiyle mümkün olabilmektedir. Daha sonraki dönemde, Osmanlı son dönemi de yoğun bir ilgi halesi yarattığı zaman artık toplumsal yapı tartışmalarından uzaklaşmış ya da toplumsal yapı bir başka biçimde tartışılır olmuştur. Eski dönemin gündeme farklı konularla birlikte girmesi söz konusudur. Önemli olan husus yaşanan dönem olduğu için de Osmanlı son dönemi yazılan dönemdeki ilişkiler ağıyla özdeşleşerek yorum-

lanmıştır. Bu nedenle de Sultan Hamid ile Adnan Menderes arasında lider ve dönem açısından rahatlıkla bir paralellik kurulmuştur. İdris Küçükömer de yarı sömürgeleşme sürecinden bahsetmiş ve iktisadi etkenleri durumu anlamak anlamında aşmayı yanlış bulmuştur.

Cumhuriyet dönemi toplumsal yapı tartışmaları özellikle 1950'li yıllardan sonraki dönemi itibariyle daraltılmış, çok sınırlı tartışılan 1920 - 1950 yılları arasındaki tarihsel kesit bürokrasinin etkin olduğu bir tarihsel dönem olarak anlaşılmıştır. Dolayısıyla da Cumhuriyet'in ilk üç on yılından daha çok 1950 yılı iktidar değişikliği tartışılmış, kimileri bu dönemeci karşı devrim olarak nitelerken kimileri de halk devrimi olarak vasıflandırmıştır. Sol içinde Kemalizme yönelik eleştiri olmadığı için de Cumhuriyet'in ilk on yılı daha sonraki, bayağı sonraki dönemin tartışma konusu olmuştur. Bu nedenle de dönemin temel teorik tartışma konusu feodalizmden kapitalizme geçiş sorunu çerçevesinde yoğunlaşmıştır. Bu anlamda ne ölçüde Türkiye'nin toplumsal yapısını tartıştıkları ve ne ölçüde feodalizmden kapitalizme geçiş sorunuyla cebelleştikleri ciddi olarak üzerinde durulması gereken bir konudur. Başka metinlere bakılması halinde çoğu sosyalistin meselenin sadece feodalizmden kapitalizme geçiş sorunuyla ilgili olduğu, kafasına bu meseleyi taktığı anlaşılabılır. Dolayısıyla Türkiye'nin somut meselelerine yönelik düşüncelerden çok daha fazla biçimde insanlar, Sweezy, Dobb ve Baran'ın bu geçiş süreciyle bağlantılı düşüncelerini ciddiye almaktadırlar. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra, örneğin, daha geçen yıl Paul Sweezy'nin ölmesi üzerine hemen herkesin o dönemin entelektüel meraklarıyla hiçbir ilgisinin kalmadığı görülmektedir. Aydınlar tıpkı 1960'lı yılların ortalarında Osmanlı toplumunun nasıl ATÜT olarak nitelenip nitelenmediğini tartışıyorlarsa sonlarına doğru da Cumhuriyet döneminin feodal ya da kapitalist olduğunu tartışmaktadırlar. Ancak burada farklılık kendisini bariz bir şekilde hissettirmektedir. İlk dönemde ATÜT nitelemesi en azından bir imkan olarak Osmanlı toplumsal yapısının farklılığı üzerinde durmayı olanaklı kılmaktadır.

Fakat Türkiye'nin toplumsal yapısının feodal ya da kapitalist olarak nitelenmesi Türkiye'nin toplumsal yapısının benzerliğinin, bir başka deyişle evrensel niteliğinin altını çizebilecek mahiyettedir. Ancak tüm bunlar en azından bir yönü itibarıyla Türk toplumu konusunda somut bilgi eksikliğine işaret etmektedir. Doğan Avcıoğlu yazdığı somut kitap, **Türkiye'nin Düzeni** nedeniyle dikkat çekmiş, onun bir dönem Milli Demokratik Devrim stratejisi doğrultusunda Türk toplumunu izah etme denemesi kadar, Türkiye'de hakim üretim tarzının az gelişmiş kapitalizm olduğunu söylemesi de doğru dürüst bir ilgiye mahzar olmamıştır. O dönemde Türkiye hakkında yapılan tahliller, örneğin, Behice Boran'ın kapitalizm üzerine tahlili, Muzaffer Erdost'un 'Türkiye Sosyalizmi' ve sosyalizm tahlili ve tarımda hakim üretim tarzı tahlili **Türkiye'nin Düzeni** kitabı kadar etkili olmamıştır. Ancak özellikle daha sonraki dönemde belki de Doğan Avcıoğlu'nun yaklaşımına da aykırı bir noktada durdukları için soyutlamalar, ağırlıklı olarak da Behice Boran'ın soyutlamaları etkili olmuştur. Bunda özellikle entelektüellerin siyasi tercihlerinin Behice Boran'ın Türkiye üzerine tahlillerine yakın durmalarıyla bağlantısı vardır. Ancak Türk toplumunun gerçeklikleriyle bağlantının yokluğu daha sonraki dönemde Behice Boran'ın tahlillerinin geçerli olduğunun kabulüyle bağlantılıdır. Aslında soyutlama konusunda bir başka düşünsel eğilim de Muzaffer Erdost'un '**Türkiye Sosyalizmi**' ve **Sosyalizm** başlıklı kitabıdır. Genelde yaygın eğilimin Erdost'un kitabındaki düşüncelere yakın olması Behice Boran'ın soyutlamalarının benimsenmesiyle ilişkilendirilebilir. Hatta bugün örneğin insanların, aydınların, somut gerçekliklerle bağlantısı olmamasının en güzel göstergelerinden bir diğeri de İdris Küçükömer'in sadece belirgin soyutlamalarına ilgi göstermiş olmalarıdır. Dönemin biraz daha ayrıntılı anlatımından kalkarak yapılan çözümlemelerine ise hemen hiç değinilmemiştir. Doğan Avcıoğlu'nun metni dönemin problemlerini anlatıp, ondan kalkarak çözüm önerisi sunmak, daha doğrusu pratik çare üretmek amacıyla gerçekleştirilen bir çalışmadır. Buna mukabil İdris Küçükömer'in

kitabı daha çok dönemin soyutlanmış ciddi bir tahlili mahiyetindedir. 1960'lı yılların sonları ve 1970'li yılların başlarında Doğan Avcıoğlu'nun metni hakkında sayısız değerlendirme yazısı yazılmış olsa da İdris Küçükömer'in çalışmaları neredeyse hiç ilgi çekmemiştir. Bugün durum belirgin bir şekilde tersine dönmüştür. Ancak siyasal mahiyetteki çalışmalarda gene de Doğan Avcıoğlu'nun o temel kitabına yönelik çok sayıda gönderme yapılmaktadır. Doğan Avcıoğlu'nun yaklaşımının, önem-sediği konunun başında kendi tarihimiz, sosyal yapımız hakkında bilgisizliğimiz gelmektedir. Doğan Avcıoğlu'nun metinlerini bir yönü itibariyle bu bilgisizliğin giderilmesinin bir aracı olarak görmek gerekmektedir. Ve 1960'lı, 1970'li yıllarda Doğan Avcıoğlu'nun metinleri konusunda Behice Boran'ın **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları** kitabına yönelik eleştiriden çok daha fazla eleştiri yapılmıştır. Bu bir ölçüde daha nesnel görünümlü kitaplarda da, toplumsal yapıya dair kitaplarda da böyledir. Dolayısıyla en azından bugün açısından genel anlamda soyutlamalara daha açık olduğu şeklinde bir genellenmenin hiç de yanlış olmadığını söylemenin gerçekçi olduğu düşünülmelidir. Bir ölçüde de Doğan Avcıoğlu'nun ve Kemal Tahir'in Türk düşünce hayatının Türkiye gerçeklerine uzak olduğu şeklindeki saptamalarına dikkat etmek gerekmektedir. Türkiye hakkındaki bilgilenme konusunda önemli sınırlandırmalar vardı. Toplumsal yapı tartışmalarının toplumdan soyutlanarak yapıldığı konusunda en anlamlı eleştiri, en duyulabilir yerde **Toplum ve Bilim** dergisinde, onun dördüncü sayısında gerçekleşti. Orada yayınlanan Baykan Sezer'in makalesinde bugüne etkisinden söz edilemeyecekse Osmanlı toplumsal yapısından bahsetmenin anlamsız olacağı ifade ediliyordu. Hakikaten bu makalede de vurgulandığı gibi Osmanlı geleneksel yapısı, XIX. asır toplumsal yapısı ve Cumhuriyet dönemi toplumsal yapısı birbirinden soyutlanarak tartışılıyordu. Zaman içinde düşünce değiştirmenin rahatlığı da bir anlamda bu anlayış biçiminden kaynaklanıyordu. Bir yönüyle de Türkiye hakkındaki bilgilerin sınırlılığı Türkiye'nin toplumsal yapısının tartışılma biçimiyle bağlantı-

lıydı. Bir problem olmadığı zaman konu üzerinde durulmuyordu. Aykırı sayılabilecek nitelermeler olmasa bazı makeleler hiç yazılmayacaktı. Örneğin Behice Boran'ın Osmanlı toplumsal yapısı üzerine bugün çok yaygın bir çevre tarafından altı çizilen makalesi Cahit Tanyol'un özgünlük üzerine vurgu yapan makalesi yayınlanmasaydı muhtemelen kaleme alınmayacaktı. Bizde zaten genel olarak yaygın eğilimler iz bırakmaktadır.

Bir de belki Türkiye'nin toplumsal yapısının farklılığından dolayı yoğun olabilecek bir şekilde bürokrasi ve tarımda üretim ilişkileri konusu tartışılmıştır. Bürokrasinin tartışılması 1960'lı yılların siyasal zihniyetinden ve siyasal gelişmelerinden kaynaklandığı gibi, 1920'lerin oluşumunu, 1960 darbesinin yorumunu ve 1970'lere doğru oluşturulan stratejiyi anlaşılır kılmaktadır. Tarımda üretim biçiminin tartışılması da Türkiye'nin toplumsal yapısının tam da, hem de bütünüyle Batı toplumsal yapısına benzemediği düşünülmediği için gerçekleştirilmiştir. O döneme bakıldığı zaman akademisyenlerin yukarıda adları anılan toplumsal yapı konusunda düşünce beyan eden Türk entelektüellerinin etkileri altında olduğu görülür. Aynı zamanda 1960'lı yıllarda hemen her Türk sosyoloğunun gerçekleştirdiği bir köy monografisi bulunmaktadır. Bu iki konunun tartışılması bir anlamda toplumsal yapı tartışmasının bütünlüğünün oluşmasını sağlamıştır. Fakat daha sonraki dönemlerde, takriben de 1980'li yılların başlarından itibaren bu tartışmalardaki Türkiye fotoğrafı hepten silinmiştir. Şimdilerde de bu flu Türkiye fotoğrafı bile yoktur.

Tabii bir ölçüde de geçmiş dönemin izlerini taşıyan bazı odaklar vardır. Bunlardan biri de Türk Sosyal Bilimler Derneği'dir. Her faaliyetinde olduğu gibi 18 Mart 2005 tarihinde gerçekleştirilen ve ağırlıklı olarak sosyal bilimlerin tartışıldığı sempozyumdaki durum da bir gerçekliği olanca açıklığıyla ortaya çıkarmıştır. "Dünyada ve Türkiye'de Sosyal Bilimler" başlıklı ilk oturumda ağırlıklı olarak iktisatçılar bulunmuş ve sanki sehven sadece dünyada sosyal bilimlerin gelişimi tartışılmıştır.

İkinci oturumda da iktisadi ölçütler ekseninde bir tartışma gerçekleştirilmiştir. Bu durum Türkiye’de ilk dönemdeki zihniyetin yansıdığını göstermektedir. Sosyal bilimlerin dünyadaki gelişmesinin bilinmesi suretiyle her şeyin anlaşılabilceği düşünülmüş, Türkiye üzerine basit bir yansıma söz konusu edilmiştir. Hemen her şeyin şekillendiricisi olarak da ekonomik etkenler görülmüştür. Bu somut durum da bir biçimde gelecek dönemin fotoğrafını vermektedir. Bu aşamada birkaç hususa dikkat etmek meselenin ruhunu anlamanın yolunu açar.

Öncelikle bir hususa dikkat etmek gerekmektedir. Türkiye’de bu toplumsal yapı tartışmalarının cereyan ettiği dönemde, gene bu dönemlerde gerçekleştirilen dört önemli çalışmaya hiç de dönüp bakılmamıştır. Bu dönemin en temel bu dört kitabının ıskalanmasının temel nedeni bu kitapların iktisat eksenli bir şekilde sorunları değerlendirmemiş olmasıdır. Sözü edilen kitaplar Bernard Lewis’in **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Niyazi Berkes’in **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Hilmi Ziya Ülken’in **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi** ve Mümtaz Turhan’ın **Garplılaşmanın Neresindeyiz** kitaplarıdır. Bu kitaplar yakın tarihlerde yazılmıştır. Yayınlanış tarihlerinden ziyade yazılış tarihlerine bakıldığında zaman tarihler birbirine oldukça yakın görünmektedir. Bu kitaplar sırasıyla 1961, 1964, 1966 ve 1958 tarihlerinde yayınlanmıştır. Toplumsal yapı tartışmalarının yapıldığı bu dönemde sözü edilen kitaplara pek ilgi duyulmamıştır. Bu kitaplar üzerinde yoğunlaşılmasının nedeni bunların ana ekseninin kültür olması ve düşünce tarihini de ağırlıklı olarak incelemesidir. Ana ilgi iktisat üzerinde olduğu zaman siyasal mahiyetteki kitaplar da dikkat çekmemiştir. Dolayısıyla dönemin özellikle düşünce tarihi ve kültür eksenli anlatımı hiç de dikkate alınmamıştır. Belki de bunların sadece biri üzerine eleştirel mahiyette bir makale kaleme alınmıştır. Bu makale Erik Jan Zürcher’in Bernard Lewis’in klasik kitaplarından **Modern Türkiye’nin Doğuşu** üzerine 1998 tarihinde yayınlanan metnidir. Bu makale önemli sınırlılıklar taşımakta; aynı zamanda da Türkiye’de yayınlanan bazı kritik metinlere kimi sınırlılıkları ve

yanlış değerlendirmeleri aksettirmektedir. Ayrıca bu makalede yer alan düşünceler hepten yeni olmayıp **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi** kitabında da ifadelendirilmiştir. Orada da **Modern Türkiye'nin Doğuşu** kitabının döneminin geçtiği belirtilmiştir.

1960'lı yıllar ile 1990'lı yıllar arasındaki temel fark Türkiye'nin yakın dönem tarihinin anlaşılmasında başvurulan kitapların farklı olmasıdır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türk yazarların temel kitaplarına başvurulurken 1990'lı yıllardan itibaren artık önemli telakki edilen iki yabancı yazarın, Feroz Ahmad ve Erik J. Zürcher'in kitaplarına başvurulur olmuştur. Özellikle Erik J. Zürcher'in kitaplarının Kemalizmin eleştirisinde, Türk düşünce hayatının gelişiminde açılım sağladığı düşünülmüştür. Türkiye'de Kemalizm eleştirisinde eski dönem yerli yazarlara başvurulmaması, onlardan kaynaklanılmaması Türk düşünce hayatının hususiyetleriyle ilgilidir. Dolayısıyla başka nedenlerin de etkisiyle Türkiye'de özellikle siyaset ve iktisat eksenli çalışmalarda Zürcher ve Ahmad'ın şekillendiriciliği belirleyici olmuştur. Toplumsal yapı çalışmaları siyaset alanıyla sınırlı kaldığı için bu iki yazarın düşüncelerinin Türk entelektüel hayatını etkilemeleri kolay olmuştur. Bu nedenle de bu iki yazarın önceki çalışmaları da Türk entelektüel hayatı içinde belirleyici olma olanağı kazanmıştır. Zaten zaman içinde yazarken Zürcher de Türkiye hakkında önemli metinlerin yabancı dilde yayınlanan metinler olduğunu rahatlıkla söyler olmuştur. Feroz Ahmad'ın ve Zürcher'in düşüncelerinin Türkiye'deki siyasal ayrışmaya cuk oturması da yabancı yazarların Türkiye'nin siyasal düşünce hayatını tahakküm altına almalarını olağanüstü kolaylaştırmışa benzemektedir. Fakat her iki yazarın da kitapları, özellikle temel kitapları kültürel sorunlara yaklaşım bakımından olağanüstü zayıf ve sığ görünmektedir ve Bernard Lewis'in metninin tam aksi kutbunda yer almaktadır.

Nitekim Erik J. Zürcher'in kitabında yerli yazarların kaleme aldığı kitaplar genellikle küçümsenmiş, Batılı yazarların kitap-

larıyla Türk toplumunun gelişim seyrinin anlaşılabilirliği düşünölmüştür. Bu anlamda Türkiye’de de Şerif Mardin’in metinlerine ilgi son dönemde giderek azalmıştır. Kültür sorunlarının gündeme daha yoğun olarak girmesine karşın Şerif Mardin’in kitaplarının önemsenmeye başlaması bir anlam ifade etmektedir. Ancak Zürcher’in metinlerinde bir çelişki olarak görünebilecek bir husus bir tür telif metne yönelik yaptığı vurgudur: “Daha sonra seksenli yıllarda ise, birbiri ardından kongre tebliğleri ve monografiler hızla yayınlanmaya başladı. Bu yayınların hepsinde ortak olan nokta şuydu: Bu çalışmalar sadece son dönem Osmanlı ekonomisi içindeki gelişmeleri ortaya koymakla kalmıyor, bunun da ötesinde, gelişmeleri, Avrupa’da merkezleşmiş kapitalist dünya ekonomisinin bağlamına da yerleştiriyorlardı. Burada tesadüfi bir durum söz konusu değildi. Bu çalışmaları yapan Donald Quataert, Şevket Pamuk, Çağlar Keyder, Huri İslâmoğlu ve Reşat Kasaba gibi araştırmacılar, Andre Gunder Frank’ın düşüncelerinden ve özellikle de Emanuel Wallerstein’in ‘dünya sistemi’ modelinden esinlenmişlerdi.”¹ Burada sözü edilen yerli yazarların metinleri de genellikle yabancı dilde yazılmıştır. Yukarıda alıntı yapılan kısmı takip eden ilk cümlede bu okuldan çıkan en iyi çalışmanın da Donald Quataert’in kitabı olduğunu söylemektedir. Yerli yazarların metinlerinden bahsederken de bunların iktisat eksenli olması önemlidir. Bir başka deyişle Türkiye üzerine en yetkin çalışmaların İngilizce metinler olması, Türk yazarların da İngilizce metinler yazması önemli bir durumdur. Aslında iktisat eksenli çalışmalara gönderme yapması Zürcher’in kendi mantığı açısından tutarlı görünmektedir.

Fakat konunun siyasetle ilintilendirilmesi açısından bir husus özellikle önemli bulunmalıdır. Bir dönemler, 1976 yılında

1. Erik Jan Zürcher, “Modern Türkiye’ye Ne Oldu? Kırk Yıl Sor.ra Bernard Lewis’in **Modern Türkiye’nin Doğuşu** Kitabı”, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma-Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)**, çev.: Ergun Aydınöğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. , İstanbul, 2005, s. 88.

Şerif Mardin Niyazi Berkes'in o sıralarda çıkan **Türk Düşününde Batı Sorunu** başlıklı kitabı üzerine bir eleştiri yazmıştı. Niyazi Berkes bu eleştiri yazısına karşılık olarak yazdığı cevapta – ki bu cevap benim orada burada sathi olarak bahsetmemin ötesinde hiç zikredilmemiştir. – neden **Türk Düşününde Batı Sorunu** kitabını eleştirmeyi tercih ettiğini, temel tezlerini ifadelendirdiği **Türkiye'de Çağdaşlaşma** kitabı üzerinde durmadığını sormuştu. Ancak Zürcher'in yaklaşımında ilginç bir durum var. Niyazi Berkes **Türk Düşününde Batı Sorunu** kitabında **Türkiye'de Çağdaşlaşmanın** ilk versiyonunun temel tezlerinin siyaseten nasıl ifadelendirileceğini somutlaştırmaya çalıştığını söylemiştir. Zürcher, Bernard Lewis üzerine makalesinde Niyazi Berkes'in sadece **The Development of Secularism in Turkey** kitabından bahsetmekte, buna mukabil kültür eksenli kitaplardan daha önemli kitapların iktisat ve siyaset eksenli kitaplar olduğunu söylemektedir. Niyazi Berkes'in ta 1950'li yıllara kadar da giden söz konusu kitabını ve 1969 ve 1970 yıllarında yayınlanan **Türk İktisat Tarihi** kitabını hiçbir şekilde tahlil etmemesi önemli bir eksiklik olarak görünmektedir. Hatta Niyazi Berkes'in sözü edilen siyasal tahlilinin 1960'lı yılların başlarında gerçekleştirilmesine karşın o dönemde de üzerinde durulmaması, farkına varılmaması anlamında ilginç görünmektedir. Burada altı çizilmek istenen husus siyasal ve ekonomik gelişme dinamiğiyle ilgili metinlerin zaman zaman dikkate alınmamasıdır. Önemli olan bu tezatın Türkçe olarak kaleme alınan metinlerin ciddiye alınmamasından kaynaklanmasıdır. Sadece yabancılar tarafından değil yerli yazarlar tarafından da bu tür metinler ciddiye alınmamaktadır.

Bu ciddiye alınmama hali Osmanlıdan kopuş ya da süreklilik tezlerinin Türkiye'de Zürcher'in kitaplarıyla tartışılmaya başlanmasını beraberinde getirmiştir. İlk dönem sorunlar hep iktisadi ölçütlerle tartışıldığı için kopuş ve süreklilik meseleleri tartışılmamıştır. Bu nedenle de bu sorun sadece Zürcher'de varmış gibi bir durum oluşmuştur. Halbuki özellikle kültürel eksenli çalışmalarda örneğin Niyazi Berkes ve Bernard Lewis'in

kitaplarında bu sorun ister istemez vardır. Basit çelişki nitelenmesini bir yana iterek bu sorunun anlaşılma çabılması daha gerçekçi bir tutum olur. Kültürel konulara yaklaşımındaki darlık Zürcher'in sorunu anlamlandırmasını problemli kılmıştır. Niyazi Berkes kitabında tarihin akışının Türkiye'yi zorunlu olarak 1908'e ve giderek 1923'e kadar getirdiğini ifade etmiştir. Bunun yanında bir başka soruya da cevap aramıştır. Bu aşamada sorduğu en kritik soru Cumhuriyet değişikliklerinin neden devrimci nitelikte değişiklik olduğudur. Dört etken üzerinde odaklaşarak Cumhuriyet değişikliklerinin devrimci nitelikte değişiklikler olduğunu ifade etmiştir. Burada önemli olan Niyazi Berkes'in tahlillerinin doğru olup olmamasından daha çok derinlikli olması halidir. Bu anlamda bakıldığı zaman iki husus olanca açıklığıyla dikkati çekecek hususiyettedir. İktisat ve siyaset eksenli olması hasebiyle dikkat çekmek gereken Sabri Ülgener ve Niyazi Berkes'in metinleri görmezden gelinmiştir. Bu çalışmaların farkında olan düşünce insanlarının Zürcher'in basit olarak nitelenebilecek süreklilik arayışını önemsemesi mümkün değildir. Bizim entelektüel hayatımız önceki dönemde hiçbir biçimde Osmanlı'ya aşina olmadığı için Zürcher'in yaklaşımını ciddiye almıştır. Tüketici olmayacak mahiyette örnekleri sıralamak mümkündür. Bunlardan birini de açık bir biçimde Şerif Mardin'in **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri** kitabına 1984 yılında ikinci yayınlanışı sırasında yazdığı önsözde görmek mümkündür. Burada daha 1950'li yılların başlarında doktora tezi üzerinde çalışırken sürekliliğin farkına vardığını kendisine eleştirel bakarak ifade etmiştir. Bunun Türkiye'de biraz geç farkına varılmasının en güzel göstergesi de Şerif Mardin'in o 1962'de yayınlanan kitabının, **The Genesis of Young Ottoman Thought** kitabının belki de Türkçesinin çok geç bir tarihte 1990'lı yılların ortalarında yayınlanmasıdır. Bernard Lewis üzerine yazılan makaledeki yaklaşıma bakınca da Şerif Mardin sanki sadece din üzerine yazan bir sosyal bilimci olarak görünmektedir. Halbuki Şerif Mardin'in yazdıklarının altında ülkenin sosyal, kültürel ve siyasal tarihi kendini belirgin bir şekilde hissettirmek-

tedir. Bunun ötesinde Şerif Mardin'in siyasal mahiyetteki tahlilleri Zürcher'in tahlillerinden çok daha gelişkindir.

Zürcher'in tahlilleri, özellikle kültüre ilişkin olanları çok daha basit görünmektedir. Son dönemde bir nebze de olsa Zürcher'in metinlerinin etki alanından uzaklaşılması bu tarz tahlillerinden kaynaklanmaktadır. "Üçüncü ve en önemli eskiye göstergesi ise kitabın paradigmasıyla, yani **Modern Türkiye'nin Doğuşu**'na damgasını vuran temel tarih vizyonu ile ilgilidir. Burada sözkonusu olan, modernleşme paradigmasıdır. Lewis Türkiye'nin tarihini, Batı düşüncesine açık aydın elitle (Tanzimat bürokratları, Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve Kemalistler), geleneksel ve daha çok da dini değerlerin temsilcileri arasında bir mücadele olarak ele alır. Türkiye'nin reformcu eliti, yavaş bir süreçte ve maliyeti hayli yüksek bir şekilde, Türkiye'yi Avrupa modelinde modern bir ülke yapmayı sonunda başarır."² Bu durum sadece Bernard Lewis'in metnini içerecek mahiyette değildir. Örneğin, Berkes'in yazdıkları açısından da benzeri bir vurgulamayı yapmaktadır. Ancak Berkes'in bu modernleşme paradigması çerçevesinde yorumlanması olağanüstü zor görünmektedir. **Türk Düşününde Batı Sorunu**'nun bir bölümünde, **200 Yıldır Neden Bocalıyoruz** bölümünde her şeyin ölçütünün ekonomi olduğunu ifade etmektedir. Genel yaklaşım trendinde de aynı şeyi görmek mümkündür. Dolayısıyla özellikle özgünlük noktai nazarından yapılacak bir tahlilin modernleşme paradigmasına tam tekmil oturması da mümkün görünmemektedir. Bu nedenle de Zürcher'in Niyazi Berkes okumaları problemlidir. Bizim entelektüellerin okuma denemeleri ise hepten problemlidir.

Sonra kültür sorunlarını da basit bir şekilde anlamlandırmak hiç de doğru değildir. Kültür meselesini tahlil denemesi daha önce de belirtildiği gibi bazı entelektüellerde daha bir derinlik arz etmektedir. Bu çerçevede gelgitler anlamında, sancılı

bir süreç olması gerçekliğiyle Ahmet Hamdi Tanpınar'ın **Beş Şehir** kitabının başında, önsözünde gerçekleştirdiği kültürel dönüşüm tahlili olağanüstü gelişkin bir kültür tahlilidir. Şerif Mardin'in bir değerlendirmesi "modernliklerin" çoğulluğu konusundaki tahlilleri gerçekçi bir şekilde nitelemekte, bu tür nitelermelerin tarihsel süreçlerin özgüllüğünü fark etmediğine işaret etmektedir: "Modern Türkiye'nin tarihi, ne Cumhuriyetçilik ve Saltanat arasında bir çatışmanın, ne de İslâm ve sekülerizmle çerçevelenen bir kavganın tarihidir. Modern Türkiye'nin tarihi, birbiri içine nüfuz eden ve yakınlıkları içinde dönüştürülen 'geleneksel' güçler ve modernlik arasında, karmaşık, çok katmanlı bir karşılaşmadır. Modern Türkiye'nin tarihi, aynı zamanda, bu güçlerin buluştuğu ve değiştiği yeni alanların yaratılışının öyküsüdür. 'Modernlikler'in çoğulluğu üzerine genelleme mahiyetinde ahkâm kesmek modernliği tespit etmenin bir yönü ise de, gündelik bir temelde uğraşmak zorunda olduğumuz sosyal ve siyasal koşulların karakterini belirleyen tarihsel süreçlerin özgüllüğü de bunun olmazsa olmaz diğer yönüdür. İslâm'ın 'modernlikleri' hakkındaki müphem genel ifadeler kendi çağdaşlığımız hakkında çıkarmamız gereken anlam konusunda bir ipucu vermez. Türk tarihinde süreklilikler, kırılmalar ve 'arka plan' unsurlarının yeniden oluşturulması çalışması, bu yönde atılan küçük bir adım olabilir."³ Bu yazı son dönem entelektüellerin hem kültür meselesine aşına olmadığını göstermekte, hem de genellemelerin neye tekabül ettiğini fark etmediklerine işaret etmektedir. Hakikaten son dönemin kırk-elli yaş civarındaki entelektüelleri genellemelerinin toplumsaltarihsel alanda neye tekabül ettiğinin ayırında değillerdir. Şerif Mardin'in din sosyolojisi çalışmalarıyla genç kuşağın ve orta yaş kuşağının din sosyolojisi araştırmaları arasında temel fark burada yatmaktadır. Şerif Mardin'in Necip Fazıl, Şemsettin Günaltay ve Nurettin Topçu örneğinde yaptığı, yapabildiği ge-

3. Şerif Mardin, "Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kurulma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslâmi İstisnacılığı", **Doğu Batı**, No:31, (Şubat Mart Nisan 2005), s. 51.

nellemeleri Nilüfer Göle'den 30'lu yaşlardaki sosyolog ve siyaset bilimcileri kuşağına kadar kimsenin yapması mümkün değildir. Bunun nedeni yeni kuşağın ancak göze sokulabilecek sosyal/kültürel gerçekleri görebilmesinde yatar. Şerif Mardin çok önceleri de Batının kavramsal çerçevesiyle Türk toplumunun sorunlarının bir noktaya kadar anlaşılabilceğini ifade etmiştir. Şimdi de aynı şeyleri söylüyor. Özgün tarihsel gerçeklikleri öğrenmenin özgün yorumlar gerektirdiğini açıklıkla ifade ediyor. Bu özgünlük vurgusu Niyazi Berkes'te çok daha fazla.

Türkiye'de Feroz Ahmad ve Zürcher'in metinlerinin de bir kenara bırakılması, eski ölçüde üzerinde vurgu yapılmaması Türkiye gerçekliklerinin hepten gözden kaçırılmasına, Batıyla sanki belirgin bir paralelliğin olduğu zehabının uyanmasına neden olmaktadır. Bu durum ilk dönemdeki toplumsal yapı tahlillerine benzer bir yaklaşımın iyice kökleşmesine neden olmaktadır. Bu durum bizim bariz bir biçimde hem de daha vahim bir şekilde 1960'lı yıllarımızı yeniden yaşamamıza yol açmaktadır. Daha vahim bir durum artık kendi entelektüellerimizin Frenkçe yazmakta daha hassas davranır olmalarıdır. Türkiye'de Türkçe'de bilim olamayacağı şeklindeki anlayış artık hemen herkeste kökleşmiş gibidir. Kendi toplum gerçeğimizin sadece dışarıdan anlaşılabilceği sanısı yıllar geçtikçe iyice beynimize nakşedilmektedir, nakşedilecektir.

Halbuki Niyazi Berkes ve Şerif Mardin'in tahlilleri toplum gerçekliklerinin daha iyi anlaşılabilmesini sağlayabilir. Niyazi Berkes'in hazır olmasına rağmen geç yayınlanabilen **The Development of Secularism in Turkey** kitabı Bernard Lewis'in klasik çalışmasından daha fazla ülke gerçeklerini anlamaya yol açabilir. Berkes'in ve bilumum Türk entelektüellerin metinlerini bırakın yirmili, otuzlu yıllarını; altmışlı, yetmişli yıllarını yaşayan Türk akademisyenleri Feroz Ahmad ve Zürcher'i okuduklarının onda biri kadar dikkatle okumamış görünmektedir.

Ülkemizin özgün gerçeklerini anlama, yorumlama yönünde eski entelektüellerimize ve hatta geçmiş dönem romancılarımıza yönelme eylemi olağanüstü yararlı olacağı benzetmektedir. Bu engin kaynak Türkiye gerçeklerini anlamaya dönük yeni zengin çalışmaların önünü açacak gibi görünmektedir. Belki de hiçbir ülkede düşünsel birikim Türkiye’de olduğu ölçüde hafife alınmamıştır.

İktisat eksenli bir anlatımdan kültür eksenli bir anlatıma yönelen Türk düşünce dünyasının gelişim seyri konusunda kaba gözlemler bile Türkiye’nin meselelerinin kavranmasında yararlı olur. Hiçbir yabancı metin kendi gerçeğimizin anlaşılmasında ulusal düşünce birikimimiz ölçüsünde katkı sağlayamaz.

Sezai Karakoç'un Düşünceleri Konusunda Bazı Gözlemler Yapmayı Denemek

Sezai Karakoç'un metinlerini okumak bir dönemin zihniyetini yeterince açık bir şekilde anlamaya yardımcı olabilir. Siyaset konusuna bariz bir biçimde uzak durmuştur. Bu uzaklığı da açık bir şekilde belirtmiştir. Ancak burada ince bir noktaya dikkat etmek gerekmektedir. Siyasetin rahat yapılması halinde, daha doğru ifadeyle siyaseti siyaset yapma imkanı olması halinde olağanüstü önemsemektedir. Nitekim bir dönemde de kendi partisini, Diriliş Partisi'ni kurmuştur. Her halde o zamana kadar Türkiye'de islâmi mahiyette siyaset yapmanın imkanları konusunda olumsuz düşünmüştür. Bunu da açıklıkla ifade etmiştir. Dolayısıyla kurulan partilere, MSP de dahil olarak olumsuz bakmıştır. Sezai Karakoç'un çoğu konuda özenli davranması önemli tespitler yapılmasına yol açabilir. Aslında genel mahiyetteki yaklaşımlarına dikkat etmek gerekmektedir. Fazla dikkat edilmezse de onun yazdıklarında milliyetçi-muhafazakâr düşünce ile islâm anlayışı arasında önemli gerilimler olduğu şeklinde bir izlenim edinilebilir. Dolayısıyla metnindeki ayrıntılara ciddi şekilde dikkat etmek gerekmektedir.

Sezai Karakoç hakkındaki tahlilleri onun temel düşünsel metinlerini okuyarak gerçekleştirmek daha anlamlı olabilir. Son dönemin değişik akademisyenleri tarafından bunun yete-

rince denenmemesi anlamlıdır. İslâm, diriliş ve medeniyet eksensli bir çalışma Sezai Karakoç'un düşüncelerini daha bütünlüklü olarak anlamamanın anahtarı olabilir. Bu konuda yazdıkları da bir ölçüde esas alınmakla beraber bu metinde daha çok Türkiye ve değişik siyasal, kültürel gelişmeler konusundaki yaklaşımları temel alınacaktır. Bu tahlil yapılırken de büyük ölçüde üç ayrı dönemde yazdığı günlük yazılardan yararlanılacaktır. Bir sürü günlük yazma teklifini geri çevirmiş olsa da değişik gazetelerde yayınladığı değişik tarihlerdeki günlük yazıları yaklaşımlarını büyük ölçüde yansıtmaktadır. Bu yazılarında da genel düşüncelerinin izleri önemli oranda yansımaktadır. Zaten gerilim olarak nitelenebilecek durumdan söz edilmesi bu yazıların olmaması halinde mümkün değildir. Sezai Karakoç'un bu tür denemelere girmemesi halinde yazıları daha soyut görünecek, Türkiye hakkında söyledikleri de bir ihtimal bugün ölçüsünde açık anlaşılmayacaktı. Ancak bu yazıların da gündelik siyasete alışkın insanların köşe yazıları olarak nitelenmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle yazdıklarının temel özellikleri üzerinde bir ölçüde de olsa durmak gerekmektedir. Bu köşe yazıları da belli bir basitlik çerçevesinde konuların ele alınmadığının belirgin bir göstergesidir.

Güncel ve atak bir üslup Sezai Karakoç'un düşünce adamı olarak önemini kolayına fark etmez. Yazdıklarında bir durmuşluk, oturmuşluk hali vardır. Bunu zaman zaman güncel siyaset hakkında yazdıklarına ve parti kurup konuşurken söylediklerine bakarak saptamak da mümkün. Güncel gelişmelere karşı mesafeli bir duruşu, somut gerçekleri soğukkanlı bir kavrayışı var. Dolayısıyla değerlendirilmesi gereken bir kültür adamı ortaya çıkıyor. Güncel ve atak olmamasını bir tutumla açıklamak da mümkün. Hiç kimse onun anlattığı dönemleri onun görüşlerine başvurarak hikâye etmeyi denemiyor. Başka atak yazarların yazdıkları sözü edilen dönemlerin fotoğraflanmasında daha fazla kullanılıyor. Daha sonraki dönemde de Cemil Meriç adeta bir çılgılla insanları büyülüyor. Bir on, on beş yıl sonra da aynı çılgılık dünyaya başka bir tarzda bakan gençleri büyülüyor. Bir

zamanlar biraz da mizahi tarzda bir yazı, başlığı “Laik Entelektüellerin Yeni Ekmek Kapısı: İslam Araştırmaları” olan bir makale yayınlanmıştı. O makalede sözü edilen çalışmaların bir kısmı İslâmcı aydınlar üzerineydi. Bu aydınlara bakıldığı zaman büyük çoğunluğu son dönem İslâmcı aydınlarıydı. Laik entelektüeller bunlar üzerine yazarken –ki bunların bir kısmı yayınlanmıştı– Sezai Karakoç üzerinde hiç durmamışlardır. Anlatılmaya çalışılan bu durumun elbet bir izah tarzının olması gerekmektedir. Bu izahı yapmaya çalışmak Sezai Karakoç’u entelektüel olarak anlamanın yolunu açabilir. Onun düşünceleri itibariyle ilgi odağı dışında olmasının kendine göre, anlaşılabilir, makul bir izahının olması gerekir. Demek ki laik entelektüellerin yeni ve daha genç islâmi entelektüellerle frekansları uyuşurken, Sezai Karakoç’la frekansları uyuşmamaktadır.

Aslında titizliği bir şeyi olanca açıklığıyla göstermektedir. Kafa yapısı esas olarak 1940’lı yılların sonlarında ve 1950’li yılların başlarında şekillenmiştir. Bu şekillenmenin oluşumunda **Büyük Doğu** dergisinin ve sahibinin çok merkezi bir yeri vardır: “Şimdi, herşeyden önce şu hakkı teslim edelim ki, Büyük Doğu, düşünce, edebiyat ve aksiyon alanında islâm idealinin kurucusudur Türkiye’de, çağımızda. Ondan sonra doğan ve gelişen hareketler doğrudan doğruya ve dolayısıyla ondan beslenmişler, ondan güç almışlardır... Bizde yoğun bir fikir hayatı olmadığı için Büyük Doğu’nun fikir alanında getirdikleri henüz incelenmemiştir. Ama bir gün incelenecek ve hakkı teslim edilecektir. Onu inceleyecek nesiller gelmeye başlamıştır. Hâlâ bile, Büyük Doğu hareketinde bir tomurcuk gibi potansiyel halde kalan öyle görüşler saklıdır ki, ilerde, uygun mevsimler gelince, binlerce yemişi birden devşirilecektir.”¹ Ancak onun üstündeki **Büyük Doğu** etkisini fazla abartmamak gerekmektedir. Söz konusu dönemde bu dergi vesilesiyle ve ülke hakkındaki gözlemleri ile islâmi konularda duyarlı bir noktaya gelmiştir. An-

1. Sezai Karakoç, “Büyük Doğu”, **Sütun**, C. I, 2. b., Diriliş Yay., İstanbul, 1975, s. 165-166.

cak daha başlangıçtan itibaren hatıralarında yazdıklarına ve 1960'lı yılların ilk dönemindeki metinlerine göre kendi kafasıyla, kendi özgün düşünceleriyle bir aşamaya ulaşmayı denemiştir. Kendi çevresindeki insanlarla kendi damgasını taşıyacak olan **Diriliş** dergisini çıkarmaya yönelmiştir. Bu yazarların hiçbiri de o dönemin etkin yazarı, çevreyi etkileyen yazarı değildir. Farklılıktaki ısrarı, dönemin bilinen yazarlarına dergide yer vermemek konusundaki kararlılığı ve dergiye şahsi düşünsel damgasını vurma eğilimi derginin çıkışını sürekli inkıtaya uğratmıştır. **Diriliş**'i 1960 yılında iki sayı, 1966 yılında on altı sayı, 1970'li yıllarda biraz daha uzun bir süre ve bir de 1988 yılından başlamak üzere 133 sayı çıkarmıştır. Sezai Karakoç **Diriliş** dergisine damgasını vurmuş bir yazar olarak belki de 1940'lı yıllarda son bulmaya yüz tutmuş bir gelenegın son halkasıdır. Bu anlamda da kendi farklı düşüncesinin çerçevesini çizmekte ısrarlı görünmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren dergiler daha kitlesel olmaları anlamında farklılaşmışlardır. Bu nedenle önceki dergiler mahiyet değiştirirken çıkan yeni dergiler de tek bir kişinin damgasını taşısa da geniş bir yazar kadrosu tarafından desteklenmiştir. Bir de artık bir ölçüde düşünsel düzey konusunda geniş yığınların anlama sorununu göstererek ısrarlı olmamıştır. 1960'lı yıllarda bu tür dergi anlayışı, kapsayıcı mahiyette düşünsel ürünleri olan ve kültür konusunda ağırlıklı olarak duran dergi anlayışı sınırlıdır. Sezai Karakoç'un dergisi de güncel siyasal tercihleri olan bir dergi değildir. Bu çerçevede de 1940'lı yıllardaki düşünce adamlarının dergilerini düşünsel doğrultusu itibarıyla olmasa da **Büyük Doğu**'dan daha fazla çağrıştırmaktadır. Dergi anlaşılır olma kaygısı taşımadan elitist niteliğini ısrarlı olarak sürdürmüştür.

Bir başka unsur olarak da Sezai Karakoç'un bilinen anlamda gazete yazarı olmaması da önemli bir özellik arz etmektedir. Elli yılı aşkın kültür adamlığı, yazarlık hayatında gazete yazarlığı bir yılı biraz geçen bir süre tutmuştur. Köşe yazıları yazdığı dönemler de dahil olmak üzere gazetelerde ifade edilen düşünceleri genellikle avami olarak nitelemiştir. Bu gazete yazılarını

genellikle geniş kesimlerin gündelik duygularına hitap eden metinler olarak görmüştür. Zaman zaman bu tür kitlesel hedefleri olan gazetelerde yazmıştır. Yazma gerekçesi tümüyle yazma isteğinden de kaynaklanmamıştır. Ancak bu tür yerlerde yazan yazarlar hakkında isimlerini de vererek eleştirel bir tutum takınmıştır. Kendini güncel, sansasyonel siyasetin dışında daha derinlikli siyasetlerin insanı olarak görmektedir. Bir zamanlar **Tercüman** gazetesinde yazması önerilmekte, fakat gazetenin genel doğrultusuyla uyuşamayacağı için yazmayı reddetmektedir. Ancak hangi dönemi söz konusu olursa olsun **Tercüman** gazetesinin siyasal doğrultusu itibarıyla Sezai Karakoç'un yazdığı dönemlerdeki **Yeni İstanbul**, **Bâbîâlîde Sabah** ve **Milli Gazete** gazeteleri arasında belirgin siyasal düşünce farkları vardır. Fakat kendisine düşünsel olarak daha yakın hissettiği bu üç gazetede zaman zaman gazetelerin gündelik, aktüel siyasal doğrultularıyla hiçbir biçimde bağlantı kurmadan yazılar yazmıştır. Bunlardan ilki iki ay sürmüş, en uzununu da 1967/1968 yıllarında on ay süren **Bâbîâlîde Sabah** deneyimi olmuştur. Bu aşamada iki noktaya dikkat etmek gerekmektedir. Bu tür gazete ve dergileri bütünüyle dışlamayıp, bunlara yönelik olarak da zaman zaman köklü denilebilecek eleştiriler geliştirmiştir. Tıpkı bunun gibi zaman zaman bazı siyasal partilere yakın gibi durmuşsa da; bunlarla bütünüyle uyuşmamış ve sonunda bunlara yönelik köklü eleştirileri, hatıralarında heyecan dozu hiç yitmeden dile getirmiştir. Aslında bu durum bir başka hususla birleştiği zaman yazdıklarının polemikten uzak, kendi düşüncelerinin ifadesi olarak anlaşılması daha bir mümkün olmuştur. Bir ölçüde siyaset dışı, aktüel anlamda siyaset dışı metinler yazması, düşüncelerinin soyut düzeyde anlaşılmasının yolunu açmış olmalıdır. Türkiye'de önemi pek fark edilmeyen ve altı çizilmeyen bu tür eğilimler üzerinde de durmak gerekmektedir.

Bu soyut değerlendirmesinin anlaşılabilir en önemli noktası üniversiteye dönük yorumlarda yatar. Üniversite sorununu hayatın değişik dönemlerinde hem fazlasıyla önemsemiş, hem

de üniversiteye önemli ölçüde mesafeli bakmıştır. Bunun somut örneklerinden birini yıllar önce yazdığı bir metinde bulmak mümkündür: “İslâm Dünyası bir kadro sıkıntısı içindedir. Aydınlar kadrosu sıkıntısı içinde. Evet, her tarafta diplomalılar enflasyon denecek bir sayıya ulaştı. Ama her diplomalının aydın demek olmadığı da anlaşıldı. Üniversite gerçekte iptidaî bir şekilde uzmanlaştıran bir orta tahsil seviyesinde.”² 1970’li yıllardaki böyle bir niteleme 1980’li yılların sonlarında benzer bir saptamayla devam etmektedir: “Kendisine ezberletilen konuların çoğu da kısa zamanda aklından çıkacak gencin önüne, ya adeta dünyayla ilgisini kesip bir uzmanlık elde etme ya da tamamen işi sokak politikacılığına dökmek gibi iki yol bulunmaktadır.”³ Aslında üniversiteye yüklediği önemli işlev belki de düşünce odağı olma işlevidir. Belki kendi öğrencilik tecrübesi 1960’lı yıllarda düşünsel potansiyel olarak üniversiteye daha olumlu bakmasının vesilesini oluşturmuştur. O dönemde en azından Batılılaşma anlamında daha düzgün bir ortamdan söz eder gibidir: “Üniversitemize baktığımız zaman, deyim yerindeyse, henüz ‘tercümeçi üniversite’ safhasından ‘telif’ safhasına geçemediğini üzüntüyle görürüz.”⁴ 1990’lara doğru belki tercüme meselesine de gönderme yaparak en azından Türkiye’de düşünce adamı ile üniversite arasında bir mesafe olduğunu ifade eder. Bir başka deyişle düşünce adamının farklı bir yerde olduğunu belirtmekte ve fakat üniversiteden de bütünüyle soyutlamamaktadır: “Bilimi küçümseyemez ve tamamiyle inkar edemez düşünür. Üniversite de düşünürü küçümseyemez ve onun toplumdaki etkisini ve topluma sağladığını inkar ede-

-
2. Sezai Karakoç, “Tarihi Görev”, **Günlük Yazılar III Sur**, 4. b. , Diriliş Yay. , İstanbul, 1966, s. 155.
 3. Diriliş, “Toplum - Kurumlar - II Üniversite”, **Diriliş**, No:15, (31 Ekim 1988), s. 1.
 4. Sezai Karakoç, “Vehimler Üniversitesi”, **Sütun**, C. I, 2. b., Diriliş Yay., İstanbul, 1975, s. 120.

mez.”⁵ Bir anlamda dönemi itibariyle üniversitedeki gelişmeleri takip etmekte ve düşünce alanındaki ortamı sorgulamaktadır. Pozitivizm konusunda yazdıkları yirmi yıl sonrasının genel tahlili olarak ortaya çıkmıştır: “Meşrutiyete kadar gelen bir rönesans etkisi halinde ruh ve düşünce dünyamıza sokulan batıcılık, meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerinde bir tek akımın, pozitivizmin hegemonyasına dönüşerek devam etti... 1960 ihtilalinden sonra su yüzüne çıkan marksizm pozitivizmin yerini almak için çalışıyor. Pozitivist devrim ruhu, bazen marksizmle anlaşarak yerli kültürle savaşıyor, çok defa da marksizme yerini ve etki alanını terk ediyor. Her gün, marksizm, pozitivizmle kök birliğine, yani materyalist temel birliğine dayanarak, onun tesir alanını işgal ediyor, kurumlarını marksist bir renge bürüyor.”⁶ Demek ki Sezai Karakoç’ta belirgin bir şekilde dönemi anlamak bakımından pozitivizme yönelik bir eleştiri belirmektedir. Sezai Karakoç’un bu metinleri yazdığı dönemden bir süre sonra Taner Timur Türk devriminin felsefi temelini tanımlarken pozitivizmi esas almış ve Taner Timur’un bu tarz tahlili de o sıralarda kısa bir **Anayasa Hukukuna Giriş** metni yazan Bülent Nuri Esen tarafından benimsenerek kullanılmıştır. On yıllar sonra sözü edilen dönemi pozitivizmle açıklayan bir yaygın değerlendirmeye biçimi belirmiştir. Bu tanımlayış tarzı bugün de yaygın olarak sürmektedir.

Konuyu felsefik düzeyde çözümlemesinin ötesinde Türkiye’de düşünce alanındaki farklılaşmayı da soğukkanlı tespitleriyle açıklamaya çalışmıştır. Hemen herkes düşünsel anlamda 1960’lı yıllarda ani bir değişikliğin olduğunu belirtirken 1960’lı yıllarda iki aşamalı bir değişimin tedrici bir şekilde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Daha önce başka metinlerde de söz edildiği gibi Kemalist devrim kavramının Marksist devrim kavramına

5. Diriliş, “Toplum – Kurumlar –II Üniversite”, **Diriliş**, No:14, (24 Ekim 1988), s. 1.

6. Sezai Karakoç, “Batıcılık Maceramız”, **Sütun**, C. II, 2. b. , Diriliş Yay., İstanbul, 1975, s. 453.

süreç içinde tedrici bir şekilde dönüştüğünü belirtmiştir: “Böylece, Batıda devrim, marksist devrim demek olmuştur, Türkiye’deki devrim ise, genel devrim demek olmadığı gibi, yer yer marksizme gedik vermesine rağmen henüz tam anlamıyla marksist devrim demek de değildir. Bu devrim, yirminci yüz yıl Türkiye’sinin geçirdiği belli bir devrimdir. Bu devrimin karakteristiği, batıcılığıdır.”⁷ Bu dönüşüm aslında çok net olmayıp flu bir biçim arz etmektedir ve konu hakkında Sezai Karakoç’un fikirleri daha ayrıntılı olarak araştırılmalıdır. Aslında temel yaklaşımını ifade edecek başka cümleleri de bulunmaktadır: “Bizdeki devrim de gerçekte tamamlanmış ve bitmiştir. Bir bakıma savunmaya geçmiştir kendini. Devrimin önünde üç yol vardır: ya, devrim, artık devrim olma iddiasını bir yana bırakarak, gerçekleşebildiklerinin, Batıda olduğu gibi birer hayat parçası haline gelip gelmemesi savaşına girecek, ya sürekli devrim iddiasıyla değişmelere devam ederek marksizme dönüşecek ki o zaman, kendisi, sadece marksizmin müjdecisi, yani premarksist bir devrim olarak tarihe karışır.”⁸ Bir anlamda Türkiye’de devrimcilik çerçevesinde tanımlanan eğilimi Türkiye hakkında genel tahlil yaparken değerlendirmiştir. Zaten bakış tarzı itibariyle konu hakkındaki mesafeli duruşu daha nesnel tahlil yapmasının önşartını oluşturmaktadır. Bu durum farklı bakış açıları karşısında olumlu bir tutum takınma gibi yönelimlere sebep olmamaktadır.

En gelişkin entelektüellerde bile gündelik siyasete yönelik değerlendirmeler vardır. Sezai Karakoç’ta meselenin anlaşılması bakımından sola yönelik güncel eleştirel denemelerin olmadığı da görülmektedir. Solla somut anlamda polemik yapılmasını bir tür komünizm propagandası olarak nitelemekte ve yazarın ismi anılarak yapılan eleştirilerin Türkiye’de solun güçlenmesine sebep olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla metinleri

7. Sezai Karakoç, “Devrimcilik Serüveni”, *Sütun*, C. I, 2. b., Diriliş Yay., İstanbul, 1975, s. 327.

8. Sezai Karakoç, “Devrimcilik ve Süreklilik”, *a. g. e.*, s. 337.

sola karşıt olma anlamında dikkat çekmemiş ve propagandif yayınlarda pek kullanılmamıştır. Aynı zamanda bu tutuma karşıt olarak Türkiye'de milliyetçi- muhafazakâr kesim içinde zaman zaman sola yönelik, belki de daha doğru ifadesiyle solun bir kesimine yönelik olumlu tutumların Sezai Karakoç'un yazdığı metinlerde olmadığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse çoğu islâmci ve muhafazakâr yazarın ATÜT konusuna ve Kemal Tahir'e karşı olumlu bir tutum takınırken bu anlayış biçimine **Sütun**'da Sezai Karakoç'un mesafeli bir tarzda yaklaştığı ve bu meseleyi hangi bağlam çerçevesinde yorumlamayı yeğlediği fark edilmektedir: "İşte, az gelişmiş ülkeler ekonomisi, gelişmekte olan ülkeler ekonomisi, geri kalmış ülkeler ekonomisi, Asya tipi üretim gibi terimlerin gerisinde, iki anakronik ekonomi tipinin dışında başka bir takım ekonomi tiplerinin bulunabileceğini ister istemez itiraf ediyorlarsa da, bunun hemen arkasından, bu ekonomileri belli başlı medeniyet kavramlarının ve yaşayışlarının içinde ve etrafında arayacaklarına, gidip gidip yine komünizm veya kapitalizmi hedef alan ekonomiler olarak biçimlendirmeye çalışıyorlar. O iki tipten bir türlü uzaklaşmıyorlar. Bu yeni ekonomileri, ya tiplerin bozulmuş şekilleri, yani o ekonomilerin doğurduğu ekonomi tipleri olarak tanıyorlar veya ilerde o tiplere ulaşmayı hedef almış ekonomiler olarak bunların üzerinde duruyorlar."⁹ Bu iki husus da, tıpkı milliyetçi - muhafazakâr eğilim hakkındaki tutumunda olduğu gibi, başka metinler üzerine söz söyleme temayülünün olmadığını; aksine kendi düşüncelerini ifadelendirme tercihinin daha net bir durum arzettiğini göstermektedir. Solla bu tür bağlantısı, olumlu ya da olumsuz anlamda yoktur.

Bu doğrultudaki bir temel düşünce biçimi de **İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü** başlıklı kitabı yazmasıyla somutlaşmıştır. Burada da başka düşünce odaklarıyla aynı mecrada konuşmak yerine, kendi düşüncelerini ifade etmeyi denemiştir. Konunun o dönemde yaygınlaşması Roger Garaudy'nin bir ki-

9. Sezai Karakoç, "İslâm Ortak Pazarı", a. g. e, s. 57.

tabının, daha doğrusu broşürünün Türkçe'ye çevrilmesiyle oluşmuştur. Bu broşürün çevirisiyle **Yön**'de odaklaşan ve sonra çerçevesi genişleyen İslâmiyet-Sosyalizm tartışması gerçekleşmiştir. Gene aynı dönemde, bir kaç yıl sonra Mustafa Sırbai'nin **İslâm Sosyalizmi** başlıklı bir kitabı Hareket yayınları arasından çıkmıştır. Dönemin belirgin bir düşün çevresinde İslâm sosyalizmi kavramı kullanılmaktadır. Bu kavramın yanlışlığına dikkat çeken bir metni **İslâm Açısından Sosyalizm** başlıklı kitabı o sıralarda **Yön**'de gerçekleşen tartışmalara bolca gönderme yapan Hüseyin Hatemi kaleme almıştır. **İslâmiyet ve Sosyalizm** broşürü islâmi çevrelerde bile **İslâm Sosyalizmi** kitabından daha fazla etkili olmuştur. **İslâm Sosyalizmi** kitabında yer alan sunuşta da zaten genel kullanılış alanı çerçevesinde sosyalizmi kullanmak yerine cemaatçilik kavramının kullanılması daha doğru olduğu yazılmıştır. Aslında aynı süreç karşısında somut sürece hiç işaret etmeden Sezai Karakoç kendi tavrını belirleyen ve İslâmiyetin ekonomi anlayışının kapitalizm ve sosyalizm dışında olduğunu ifadelendiren kitabını yayınlamıştır.

Siyasal tahlillerle fazla ilgili olmamasına karşın doğru, daha önemlisi gerçekçi sayılabilecek siyasi değerlendirmeler yapmıştır. Son dönem islâmcı entelektüelleri ise daha siyasi ve daha teorik yaklaşımlara yakın ve yatkındır. Ancak bunlar arasında edebi uğraşı yoğun ve kültür adamı niteliği taşıyan entelektüel sayısı çok sınırlıdır. Daha çelişkili olan husus Sezai Karakoç'un önceki tarihsel kesitlere ilişkin olarak daha gerçekçi tahliller yapmış olmasıdır. Başkalarının metinlerinde Türkiye'nin geçmiş dönemlerine ve bugününe dair tarih bir biçimde silinmiş görünmektedir. Sezai Karakoç belki de o soyutlamacı yaklaşımı gereği bazı önemli saptamalar yapmaktadır. Bu anlamda Sezai Karakoç farklı bir konumda bulunmaktadır. Belki de bazı konulara yaklaşımları gereği yeni dönem muhafazakâr entelektüelleri en azından ilk başlarda solcu entelektüellere karşı belirgin bir eziklik yaşamışlardır. Sezai Karakoç'un yazdıklarında bu ezikliğin zerresini bulmak mümkün değildir. Eski dönem islâmcı entelektüelleri bariz bir şekilde gündelik siyasete yakın

ve yatkınken son dönemde hepten uzaklaşmış, daha teorik metinlere yönelmişlerdir. Sezai Karakoç'un metinlerinde yazıldığı dönemin izlerini bariz olarak görmek mümkündür. Bunun nedenlerinden biri ülke sorunlarına bakarken en azından AP ve DP'ye ve milliyetçi -muhafazakâr düşünceye mesafeli bir tutum takınmasına karşın kısmi olumlu düşüncesini bütünüyle terk etmemesidir. Bu yaklaşım yeni dönemde neredeyse tümüyle terk edilmiştir. Milliyetçi - muhafazakâr düşünceyle tüm bağlantılar kesildiği gibi DP ve AP de CHP'den hiç de farklı gibi görülmemektedir. Aslında iki somut tespiti bu noktada çok önemli görünmektedir.

Belki biraz da MSP'yi eleştirmek için Millet Partisi ile MSP arasında muhalefet partisi olması anlamında paralellik kurmuştur. Biraz daha genel hatları itibariyle değerlendirildiği zaman bu yorumun siyaset bilimcilerin yeteri kadar üzerinde durmadıkları Millet Partisi muhalefetinin önemini ortaya çıkarmak amacıyla gerçekleştirildiği anlaşılır. Millet Partisi'nin farklılığı ile 1960'lı yılların başlarında milliyetçi - muhafazakâr düşüncenin özgül şekillenışı konusundaki düşüncesi yaklaşımının anlaşılması bakımından önemlidir. Bu tarz değerlendirmeleri **Hâtıralar**'ında olduğu gibi **Sütun** kitabındaki makalelerinde de bulunmaktadır. Konunun Ortadoğu duyarlılığı hususunda yazdıklarıyla bağlantısı da vardır. Sezai Karakoç milliyetçi - muhafazakâr düşünceden kopup kopmamakla, bu düşüncenin bütünüyle etkisi altında kalıp kalmamak gerilimini, bir başka deyişle tarihsel/toplumsal arka planın unutulmasıyla hepten ona teslim olunması gerilimini en gerçekçi şekilde aşan entelektüellerden biridir. Sezai Karakoç'un gerçekçi bir şekilde değerlendirilmesinde bu hususun özellikle akılda tutulması gerekmektedir.

Düşüncesinin genişliğinin ve soyutluğunun en güzel göstergelerinden biri de Batı düşüncesine açıklığıdır. Özellikle erken dönemler açısından bu durum entelektüel olarak Sezai Karakoç'un farklılığının bir göstergesidir. Batı düşüncesini benimse anlamında değil, onu özümleme, dönüştürme ve eleştirme

anlamında Sezai Karakoç seçici bir şekilde davranmaktadır. **Diriliş** dergisinin hemen her sayısında kritik işleve sahip çeviri metinlere rastlamak mümkündür. Bu metinler siyasal mahiyette metinler olmaktan ziyade ağırlıklı olarak kültür eksenli metinlerdir. Bir yönüyle André Malraux ve Jean Paul Sartre değerlendirmeleri önemslenmelidir. Genelde bu açıdan yazdığı metinler belki de sadece bir dönemler Erol Güngör'ün **Hisar** dergisinde yazdığı makalelerle karşılaştırılabilir. Bunların dışında edebiyata dair çok sayıda çeviri yazı da bulunmaktadır. Bu çeviri metinler Sezai Karakoç'un yazdıklarında da yankı bulmaktadır. Bir başka gösterge de edebiyat adamı oluşudur. Bizim entelektüellerimizin, belki de en geç 1950'li yıllara ulaşana kadar temel, belirgin vasfı da edebiyatçı olmalarıdır. Batı düşüncesine açıklığı ve kültür adamı niteliği konulara daha soyut bir şekilde yaklaşabilmesinin altyapısını oluşturmaktadır. Böylesi bir anlayış düşünce adamı kimliğini daha bir belirginleştirmiştir. Bu tür bir geniş bakış toplum hakkında daha gelişkin tahlillerin yapılmasını mümkün kılmıştır. Düşünürü bilim adamından ayırıp daha ileri bir noktada görmesinin muhtemelen bu hususlarla da bağlantısı vardır.

Kapsayıcı tahlillere yönelmesi ve Batı düşüncesiyle bağlantısı önemli saptamalar yapmasını da beraberinde getirir. Bu konuda bir örnek olarak serbest vezne yönelişini Orhan Veli'ye değil, Batı şiirindeki gelişmeye bağlaması gösterilebilir. Özellikle kültür alanındaki gelişmelerin yorumu düşünce adamı olarak Sezai Karakoç'un derinlikli ve farklı niteliklerini ortaya çıkarabilir. Altını çizdiği bir yorum meseleyi geniş boyutlarıyla anladığının önemli bir göstergesidir. Üniversitedeki temel düşünsel yönelimlere yönelttiği bir eleştiri bu noktada ilginç görünmektedir: “ Bin yılı aşkın bir zamandan beri içinde yaşadığımız, hâlâ da içinde bulunduğumuz İslâm Medeniyetinin üzerinde durmazlar ve onu üzerinde durmaya da değer bulmazlar. Bu konuda, Batıdan bile daha çok batıcıdırlar. Batıda yine az çok islâmın medeniyet vetiresi üzerinde duranlar vardır ve bazı peşin hükümlerin yanı sıra bazı gerçeklere dokunanları da bu-

lunmaktadır da bizimkiler islâmı sadece bir vehim konusu etmişlerdir kendilerine.”¹⁰ Bu tür yaklaşımlarında çok sayıda gerçekçi, hayati saptamalar bulunmaktadır. Tabii kendisinin metinlerinde de başka alanlara bakarken kimi sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar da başka bir yazının konusudur.

10. Sezai Karakoç, “Vehimler Üniversitesi”, a. g. e, s. 121.

BU KİTAPTA YER ALAN MAKALELERİN YAYINLANDIĞI YERLER

1. “Sosyoloji Yapmak, Türkiye’de Sosyoloji Yapmak Ya Da Türk Sosyolojisinin Yapı Taşlarını Oluşturmak”, **Sorgulanan Sosyoloji**, (Editör: M. Çağatay Özdemir), Eylül Yay., Ankara, 2002, ss. 11-18.
2. “Türk Düşünce Hayatı Üzerine Yazılan Metinlerin Genel Özellikleri ve Belirgin Sınırlılıkları”, Türk Sosyal Bilimler Kongresi’ne sunulan tebliğ, 1999, ilk defa yayınlanıyor.
3. “Değişik Dönem Sosyoloji Çalışmalarının Bağlantılandırılmasının ya da Türkiye’deki Sosyoloji Birikiminden Yararlanılmasının Kritik Önemi”, Ulusal Sosyoloji Kongresi’ne sunulan tebliğ, 2000, Eskişehir, ilk defa yayınlanıyor.
4. “1960’lı Yıllardan Sonra Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelip Tıkandığı Nokta”, **Sosyoloji Yıllığı 4- Ümit Meriç Yazan’a Armağan Tarih-Sosyoloji**, İstanbul, 1999, ss. 141-159.
5. “Bu Doğu Başka Doğu”, **Sosyoloji Yıllığı 12 - Tarihte Doğu-Batı Çatışması**, Kızılelma Yay., İstanbul, 2005, ss. 18-25.
6. “Doğu/Batı Mücadelesi Ekseninde Bir Direnç Kalesi Olarak Sosyal Bilim Geleneğimiz ve Son Seksen Yıllık Tarihimiz”, Türk Felsefe Derneği’nin 3-4 Haziran 2005 tarihinde gerçekleştirilen “Küreselleşme Karşısında Değerlerimiz” sempozyumuna sunulan tebliğ. **Felsefe Dünyası**, No: 41, (2005/1), ss. 50-56.
7. “Aslında Hepimiz İstanbul Sosyoloji Öğrencileriyiz!”, **Kılavuz**, No:1, (Nisan 2003), ss. 16-18. Daha sonra da **Sosyoloji Yıllığı 12 - Tarihte Doğu-Batı Çatışması**’sında yayınlanmıştır.

8. "Türk Sosyologlarının Tarihe Yönelmeleri Konusunda Bazı Düşünceler", **Folklor/Edebiyat**, No:16, (Kış 1998), ss. 12-22. Daha sonra da **Sosyoloji Yıllığı 4- Ümit Meriç Yazan'a Armağan Tarih-Sosyoloji**'de yayınlanmıştır.
9. "Dar Bir Bakış Açısıyla Şerif Mardin Değerlendirmesi ya da Şerif Mardin'in Düşüncelerine Sathi Bir Bakış" **Milliyet/Sanat**, No: 2005-556, (Temmuz 2005), ss. 100-103.
10. "Oğuz Atay'ın Metinlerinde Kemal Tahir Gölgesi", X. Kibatek Uluslararası Türk Edebiyatı Kongresi'ne sunulan tebliğ, 12 Mayıs 2005.
11. "Bir Entelektüel Olarak Yaşar Nabi Nayır'ın Türkiye'nin Edebi-Düşünsel Birikimindeki Kritik Rolü", Bir Edebiyat Kongresi'ne sunulmuş ve henüz yayınlanmamış tebliğ, 25 Ekim 2005.
12. "1940'lı ve 1960'lı Yılların Sınırlı Sayılabilecek Yerlilik Eksenli Düşüncesinin 1990'lı Yıllarda Yitip Gitmesinin Nedenleri ya da Türk Düşünce Dünyasının Yerlilik Nokta-i Nazarından Sathi Bir Okunuşu", **Cogito**, No: 21, (Kış 1999), ss. 144-166.
13. "Hilmi Ziya Ülken'in Türk Düşünce Dünyasındaki Özgün Konumu", **Türkiye'de Modern Siyasi Düşünce - Muhafazakârlık**, C. V., İletişim Yay., 2003, ss. 70-80.
14. "İktisat Eksenli Bir Anlatımdan Kültür Eksenli Bir Anlatıma - Türk Düşünce Dünyasının Gelişim Seyri Üzerine Bazı Düşünceler", **Bilim ve Gelecek**, No:15, (Mayıs 2005), ss. 52-64.
15. "Sezai Karakoç'un Düşünceleri Konusunda Bazı Gözlemler Yapmayı Denemek", **Hece**, No: 73, (Ocak 2003), ss. 92-100.

Düşüncenin Coğrafyası - 1

(Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli)

Kurtuluş Kayalı

"1960'lı yıllar ile 1990'lı yıllar arasındaki temel fark Türkiye'nin yakın dönem tarihinin anlaşılmasında başvurulan kitapların farklı olmasıdır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türk yazarların temel kitaplarına başvurulurken 1990'lı yıllardan itibaren artık önemli telakki edilen iki yabancı yazarın, Feroz Ahmad ve Erik J. Zürcher'in kitaplarına başvurulur olmuştur. Özellikle Erik J. Zürcher'in kitaplarının Kemalizmin eleştirisinde, Türk düşünce hayatının gelişiminde açılım sağladığı düşünülmüştür. Türkiye'de Kemalizm eleştirisinde eski dönem yerli yazarlara başvurulmaması, onlardan kaynaklanılmaması Türk düşünce hayatının hususiyetleriyle ilgilidir. Dolayısıyla başka nedenlerin de etkisiyle Türkiye'de özellikle siyaset ve iktisat eksenli çalışmalarda Zürcher ve Ahmad'ın şekillendiriciliği belirleyici olmuştur. Toplumsal yapı çalışmaları siyaset alanıyla sınırlı kaldığı için bu iki yazarın düşüncelerinin Türk entelektüel hayatını etkilemeleri kolay olmuştur. Bu nedenle de bu iki yazarın önceki çalışmaları da Türk entelektüel hayatı içinde belirleyici olma olanağı kazanmıştır. Zaten zaman içinde yazarken Zürcher de Türkiye hakkında önemli metinlerin yabancı dilde yayınlanan metinler olduğunu rahatlıkla söyler olmuştur. Feroz Ahmad'ın ve Zürcher'in düşüncelerinin Türkiye'deki siyasal ayrışmaya cuk oturması da yabancı yazarların Türkiye'nin siyasal düşünce hayatını tahakküm altına almalarını olağanüstü kolaylaştırmışa benzemektedir. Fakat her iki yazarın da kitapları, özellikle temel kitapları kültürel sorunlara yaklaşım bakımından olağanüstü zayıf ve sığ görünmektedir ve Bernard Lewis'in metninin tam aksi kutbunda yer almaktadır."

deniz
KİTAP EVI

12.00 YTL

